

Л. І. НЕЧИПОРУК

**СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ
В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ:
ФОРМИ, МЕТОДИ, ТЕХНОЛОГІЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Частина 1

РІВНЕ-2015

ББК: 74.200 р
Н 59
УДК: 373.011.3-051:316

Рецензенти:

кандидат педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології та корекційної освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти **Л.О.Савчук**;

кандидат педагогічних наук, доцент загальної і соціальної педагогіки та управління освітою Рівненського державного гуманітарного університету **О.В.Оксенюк**.

Нечипорук Л.І. Соціальний педагог в загальноосвітньому навчальному закладі: форми, методи, технології діяльності: вид. 2-е, переробл. і доповн.: навчально-методичний посібник – Рівне : РДГУ, 2015. – 298 с.

В навчально-методичному посібнику подані основні теоретико-методологічні характеристики школи як інституту соціального виховання, концептуальні положення основних напрямків діяльності соціального педагога в школі, технології, форми, методи роботи з різними категоріями школярів.

Призначено для студентів спеціальності «соціальна педагогіка» та студентів педагогічних спеціальностей, викладачів, соціальних педагогів.

Рекомендовано навчально-методичною радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 4 від 24.11.2015 р.)

© Нечипорук Л.І., 2015 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ I. ШКОЛА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ	
Тема 1. Школа як інститут соціального виховання	9
1.1. Характеристика школи як соціального інституту	9
1.2. Соціальна місія школи	13
1.3. Зміст і етапи шкільної соціалізації	17
1.4. Соціальна компетентність випускника школи	21
Тема 2. Школа як соціокультурне середовище соціалізації особистості	25
2.1. Засоби соціального виховання в соціокультурному середовищі школи	25
2.2. Шкільна життєдіяльність як чинник формування соціального досвіду школяра	31
2.3. Віктимогенність шкільного середовища: об'єктивні й суб'єктивні чинники	37
Тема 3. Соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу: напрямки, зміст, завдання й функції діяльності	46
3.1. Професійний портрет та статус соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу	46
3.2. Мета, завдання та основні напрямки діяльності соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі	54
3.3. Функції соціального педагога в діяльності шкільної соціально-психологічної служби	60
3.4. Критерії оцінювання роботи соціального педагога в школі	64
Тема 4. Планування та ведення документації в діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу	73
4.1. «Робочий стіл» шкільного соціального педагога	73
4.2. Планування соціально-педагогічної діяльності: мета, принципи, нормативно-правова база	77
4.3. Структура річного плану роботи соціального педагога в закладі освіти	80

РОЗДІЛ II. НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Тема 5. Соціально-правовий захист дитинства	86
5.1. Соціально-правовий захист дітей, які потрапили в складні життєві обставини	86
5.2. Взаємодія шкільного соціального педагога та соціальних служб щодо захисту прав дитини	91
5.3. Індивідуальний супровід дитини, яка перебуває в складних життєвих обставинах	95
5.4. Профілактична, просвітницька робота соціального педагога з дітьми та сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах	103
5.5. Організація діяльності шкільного омбудсмена	106
Тема 6. Діагностичні технології в професійній діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу	110
6.1. Діагностика в професійній діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу. Методи соціально-педагогічної діагностики	111
6.2. Технологія проведення індивідуальної діагностики учня	118
6.3. Технологія соціально-педагогічної діагностики групи, класного колективу	120
6.4. Соціально-педагогічний консиліум як технологія комплексної діагностики	125
6.5. Оформлення результатів діагностичних досліджень	131
Тема 7. Технології реалізації соціальним педагогом профілактичного напрямку діяльності	135
7.1. Технології соціально-педагогічної профілактики в діяльності шкільного соціального педагога	136
7.2. Структура та етапи реалізації технології соціальної профілактики	138
7.3. Профілактична робота з різними категоріями школярів	141
7.4. Організація діяльності шкільної Ради з профілактики правопорушень	146
Тема 8. Соціально-педагогічне консультування в школі	149
8.1. Соціально-педагогічне консультування: мета, принципи, функції	149
8.2. Етапи технології соціально-педагогічного консультування	153

8.3. Особливості консультативної роботи шкільного соціального педагога з школярами, батьками, вчителями	156
Тема 9. Корекційно-реабілітаційні технології в роботі шкільного соціального педагога	162
9.1. Корекційно-розвивальна робота: мета, основні етапи	162
9.2. Форми й методи корекційної роботи	164
9.3. Розробка й реалізація корекційно-розвивальної програми	168
9.4. Соціально-педагогічна реабілітація в діяльності соціального педагога	176
Тема 10. Соціальна адаптація й дезадаптація школярів	183
10.1. Соціальна адаптація й дезадаптація школярів	183
10.2. Особливості шкільної адаптації молодших школярів	186
10.3. Труднощі соціальної адаптації школярів підліткового та старшого шкільного віку	189
10.4. Форми й методи діяльності соціального педагога з дезадаптованими школярами	191
Тема 11. Робота соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу з сім'єю	196
11.1. Сім'я як інститут соціального виховання підростаючого покоління	196
11.2. Втручання в кризову ситуацію, соціальний патронаж та соціальний супровід сімей в діяльності соціального педагога	199
11.3. Форми роботи шкільного соціального педагога з сім'єю	205
11.4. Робота соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу із різними категоріями сімей	208
Тема 12. Профорієнтаційна діяльність соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу	214
12.1. Професійне самовизначення школярів як соціально-педагогічна проблема	214
12.2. Напрями професійної орієнтації старшокласників у загальноосвітньому навчальному закладі	217
12.3. Етапи профорієнтаційної діяльності соціального педагога	219
12.4. Форми профорієнтаційної роботи соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу	220
Тема 13. Попередження й розв'язання конфліктів в діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу	227

13.1. Педагогічні конфлікти: види, критерії	227
13.2. Структура та етапи вирішення конфлікту	230
13.3. Конфлікти педагога з учнями	233
13.4. Конфліктні відносини між учнями в загальноосвітньому навчальному закладі	236
13.5. Управління конфліктами та їх вирішення соціальним педагогом	238
13.6. Організація шкільної служби порозуміння як моделі профілактики конфліктів в учнівському середовищі	243
ДОДАТКИ	248
ЛІТЕРАТУРА	296

ПЕРЕДМОВА

Розвиток соціально-педагогічної діяльності в Україні за останні десятиліття характеризується переосмисленням підходів до проблем соціалізації особистості. Зокрема, особлива увага приділяється посиленню соціального аспекту роботи загальноосвітнього навчального закладу, який виконує функції й соціального захисту, й комплексної реабілітації дітей, і їх соціалізацію – підготовку до життя в динамічному сучасному суспільстві. Школа є особливим соціокультурним феноменом, соціальним інститутом з притаманними йому внутрішніми протиріччями, цілісною виховною системою, що використовує основні механізми соціалізації й виховання. Шкільний соціальний педагог працює над розширенням соціального досвіду школярів через інформаційно-просвітницьку роботу, профілактичну діяльність, попередження відхилень у поведінці школярів, її корекції, організації соціокультурного дозвілля, їх ресоціалізацію й соціальну адаптацію. Діяльність шкільного соціального педагога має підпорядковуватися стратегічному завданню соціального виховання – формуванню соціальної компетентності випускника школи, спроможності бути самодостатнім у вирішенні особистих проблем, створення умов для його всебічної самореалізації в суспільстві,

Метою посібника є розкриття теоретичних основ діяльності соціального педагога в системі освіти, формування у студентів цілісного уявлення про організацію, структуру й форми соціального виховання у загальноосвітньому навчальному закладі, практичних умінь та навичок професійної соціально-педагогічної роботи з школярами.

Структура навчально-методичного посібника ґрунтується на логіці розкриття теоретико-методологічних основ соціально-педагогічної діяльності в школі (I розділ), характеристиці загальних напрямків роботи шкільного соціального педагога (II розділ), конкретизації діяльності із дітьми групи ризику (III розділ) та розгляду форм, методів, технологій організації й управління соціально-педагогічною діяльністю в школі (IV розділ). Теоретичний матеріал доповнений зразками документації соціального педагога, програм профілактичної, корекційно-реабілітаційної, профорієнтаційної роботи, соціальних проектів тощо, а також глосарієм основних соціально-педагогічних термінів.

Посібник написано з урахуванням основних положень стандартів з підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» спеціальності «соціальна педагогіка».

В навчально-методичному посібнику були використані матеріали досліджень відомих вчених-фахівців в галузі соціальної педагогіки: О.Безпалько, Р.Вайноли, Ю.Василькової, М.Галагузової, Л.Завацької, Н.Заверико, І.Зверевої, О.Карпенко, А.Капської, Л.Мардахасва, А.Мудрика, С.Пальчевського, О.Пєши, М.Шакурової та ін.

Призначено для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціальністю «соціальна педагогіка» та студентів педагогічних спеціальностей, викладачів, соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів.

РОЗДІЛ І.

ШКОЛА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Тема 1. Школа як інститут соціального виховання

- **Характеристика школи як соціального інституту**
- **Соціальна місія школи**
- **Зміст і етапи шкільної соціалізації**
- **Соціальна компетентність випускника школи**

1.1. Характеристика школи як соціального інституту

Школа – це спеціалізована суспільна установа, головною метою якої є створення умов і можливостей навчання, виховання, розвитку й базової соціалізації підрастаючого покоління. Вона є соціокультурним феноменом, цілісною виховною системою, що акумулює й активно використовує основні механізми соціалізації й взаємодіє з людиною на протязі найбільш відповідального періоду її життя – дитинства й ранньої юності. В педагогічній літературі термін «школа» має декілька значень:

- школа – соціокультурне явище, життєвий процес, постійна самозміна й усвідомлення себе у світі (*школа – драбина, сходи, сходження*). Основним в такому розумінні її є не місце дії, а процес розвитку людини;
- школа як соціальний інститут, в процесі функціонування якого здійснюється освіта (національна школа, вища школа та ін.);
- школа як штучна соціальна організація, зона суспільно-державної системи. В цьому значенні школа – свідомо організований і керований заклад, який реалізує себе через спільну діяльність створених груп, кожна з яких має свій соціальний статус, свої соціальні ролі, соціально значущу ціль.

Школа як соціальний інститут (*соціальний інститут* – історично складена стійка форма спільної діяльності членів суспільства щодо використання суспільних ресурсів для задоволення тих чи інших соціальних потреб) виконує свою соціальну місію – задовольняє потребу суспільства у вихованні підрастаючого покоління, підготовку їх до соціалізації в суспільстві. Школа – специфічний соціальний інститут, оскільки:

- справжні результати роботи школи можна оцінити лише через тривалий час після закінчення навчання в ній;
- школа суспільно підзвітна, обов'язкова для учнів, тож тут присутні елементи примусу;

- вчителі в школі мають реальну автономію;
- учні як члени організації мають особливий тимчасовий статус;
- основними компонентами соціальної організації школи є зміст освіти, процес оцінювання й розподіл учнів за статусом, групами, соціальне середовище та ін.;
- соціальне замовлення на роботу школи інтерпретується самою школою;
- школа є внутрішньоконфліктним інститутом (за В.Шакуровою).

Школа вже протягом тривалого історичного часу є провідним чинником соціалізації особистості. На думку Ю. Возної, соціалізація підростаючого покоління – це складний і багатофакторний процес оволодіння особистістю знаннями, суспільним досвідом, формування мотивів, загальнолюдських ціннісних орієнтацій, засвоєння норм, принципів і правил людського співжиття, актуалізації особистісного життєвого й професійного самовизначення, що сприяє формуванню власної соціальної позиції, передбачає успішну інтеграцію в соціальне середовище й реалізацію себе як активного творчого суб'єкта соціальної дійсності. Шкільна соціалізація також пов'язана з тривалістю й обов'язковістю перебування дитини в школі, що перетворює її в нормативну.

Процес соціалізації школяра в соціокультурному просторі школи здійснюється в процесі соціального виховання як системи соціально-педагогічних заходів, спрямованих на становлення й реалізацію духовного потенціалу людини, групи, суспільства, на гуманізацію відносин в соціумі.

А.Мудрик розглядає соціальне виховання як процес планомірний, інституційний, обмежений певним місцем і часом – на відміну від соціалізації як процесу спонтанного, стихійного й неперервного, оскільки людина все своє життя постійно взаємодіє із соціумом. Соціальне виховання, на думку вченого, – це планомірне створення умов для цілеспрямованого й такого, що відносно контролюється, розвитку людини в процесі її соціалізації, більш вузько – це процес спеціально організованого залучення школярів у різноманітні соціальні зв'язки й ситуації, що дозволяє набувати досвіду соціальної взаємодії в суспільстві.

Соціальне виховання в освітньому закладі є складним процесом, який уможливує особистості формувати Я-концепцію з врахуванням своїх реальних сил і можливостей і реалізовувати прагнення до творчого самоствердження не тільки у вирішенні проблем шкільного життя, але й соціально значущих проблем соціального середовища (від мікросоціуму до мегасоціуму).

Закони України, що стосуються діяльності школи, детально вірізняють зміст і напрямки соціального виховання підрастаючого покоління. Згідно з Законом України «Про освіту» (1996) специфікою загальної середньої освіти є забезпечення всебічного розвитку особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудової підготовки, професійного самовизначення, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство й виробництво, екологічного виховання, фізичного вдосконалення тощо.

У Законі України «Про загальну середню освіту» (1999) деталізується мета соціального виховання в школі, а саме – загальна середня освіта сприяє вільному розвитку людської особистості, формує цінності правового демократичного суспільства в Україні. Закон містить поняття «загальна середня освіта» – цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної й практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості як основи для подальшої освіти й трудової діяльності, тобто, є підґрунтям соціалізації.

Завданням загальної середньої освіти є:

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня, розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду;
- виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів до подальшої освіти й трудової діяльності;
- виховання в учнів поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини й громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини й громадянина;
- реалізація прав учнів на вільне формування політичних, світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження й зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів.

Стаття 17 Закону «Про загальну середню освіту» розкриває суть виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах:

- виховання учнів здійснюється в процесі урочної, позаурочної та позашкільної роботи з ними;
- цілі виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах визначаються на основі принципів, закладених у Конституції України, законах та інших нормативно-правових актах України;
- у загальноосвітніх закладах забороняється створення й діяльність організаційних структур політичних партій, а також релігійних організацій і воєнізованих формувань;
- примусове залучення учнів загальноосвітніх навчальних закладів до вступу у будь-які об'єднання громадян, релігійні організації й воєнізовані формування забороняється;
- відповідальність за здобуття повної загальної середньої освіти дітьми покладається на їх батьків, а дітьми, позбавленими батьківського піклування, – на осіб, які їх замінюють, або навчальні заклади, де вони виховуються.

«Концепція виховання у національній системі освіти» (1996) розкриває специфічні виховні завдання загальноосвітніх середніх закладів. Серед них:

- філософсько-світоглядна підготовка школярів, допомога їм у визначенні сенсу життя в умовах соціально-економічних змін, нових форм господарювання, виробленні ціннісного ставлення до власного життя;
- розвиток почуття любові до батьківщини й свого народу як основи духовного розвитку особистості, шанобливе ставлення до історичних пам'яток, активна діяльність школярів з поліпшення умов життя в рідній місцевості, підвищенню матеріального й духовного рівнів життя народу, дієва участь у розбудові держави й духовному оновленні суспільства, формуванні високої етики міжнаціональних стосунків;
- формування навичок самоврядування, соціальної активності й соціальної відповідальності суб'єкта громадянського суспільства у процесі практичної суспільної діяльності школярів;
- формування політичної культури учнів, об'єктивних уявлень про історію розвитку суспільства та його політичну систему;
- розвиток самостійного творчого мислення та пізнавального інтересу до ідейно-моральної спадщини, культурно-історичних традицій українського народу;
- розвиток моральних почуттів і рис особистості, а саме: доброти, справедливості, честі, гуманності, поваги до себе й інших, формування в учнів розуміння норм загальнолюдської й народної моралі, ознайомлення з моральними проблемами, які

набувають життєвого значення для долі цивілізації – збереження природного й соціального довкілля, ядерне роззброєння тощо, практичне оволодіння народною етикою, розуміння проблем духовності в контексті діалогу культур народів світу, готовність і вміння будувати своє життя за принципом гуманізму;

- розвиток правової свідомості: формування правової культури, вільне володіння державною мовою, засвоєння основ державного, трудового, громадянського, сімейного й кримінального права, активна протидія випадкам порушення законів;
- вироблення свідомого ставлення до праці як вищої цінності людини й суспільства, активної позиції кожної особистості, розвиток потреби в творчій праці, діловитості, підприємництві, виховання дисциплінованості, організованості;
- формування у шкільній молоді розуміння, що людина – частина природи, оволодіння знаннями про природу свого краю, залучення молоді до активної екологічної діяльності, виховання дбайливого ставлення до природних багатств України, прищеплення основ глобального екологічного мислення;
- формування основ етичної культури, розвиток художніх здібностей і почуттів особистості, оволодіння цінностями й знаннями світового й народного мистецтва, музики, архітектури, усної народної творчості, національної пісенної й танцювальної культури, побуту, ремесел, гри, розвиток почуття прекрасного, формування здатності розуміти й цінувати твори мистецтва, пам'ятки історії, красу, багатство природи, активна робота щодо відродження традицій та історичних коренів, національної духовності, формування національного менталітету;
- розвиток потреби у здоровому способі життя, гармонійний розвиток духовного, фізичного та психічного здоров'я;
- статеве виховання учнів, підготовка їх до сімейного життя, формування культури сімейних і статевих відносин.

Отже, школа – це соціальна система, комплекс соціальних ролей усіх суб'єктів навчально-виховного процесу, який має певну ієрархію та диференціацію залежно від типу школи й яка виконує функцію підготовки підростаючого покоління до життя.

1.2. Соціальна місія школи

Місія школи – головна, глобальна мета, яка характеризує особливості її функціонування в суспільстві. Визначення соціально-педагогічної мети – місії школи – складний, протирічний процес, що

знаходиться під впливом конкретних соціокультурних умов (метою може бути передача соціального досвіду, сприяння адаптації до умов життєдіяльності, забезпечення успішної самореалізації, формування конкурентноспроможної особистості й ін.).

Предметом дискусій щодо місії школи в сучасному суспільстві є основи цілепокладання: для кого повинна виховуватися дитина – для себе чи суспільства? Абсолютизація кожного із цих питань приводить до концепції вільного виховання чи авторитарного виховання. У рамках сучасного парадигмального підходу це протистояння розглядається як різниця між особистісно відчуженою й особистісно орієнтованою парадигмами (*парадигма* – теорія, модель, тип побудови проблеми, яка прийнята в якості зразка для вирішення дослідницьких завдань).

Особистісно відчужена парадигма будується на пріоритеті культуровідповідних характеристик освіти. Основа її: від визначених дорослими програм – до дитини. Мета такої школи – передача якомога більшої кількості знань учням.

Особистісно орієнтована парадигма опирається на антропологічний підхід, в основі якого лежить принцип природовідповідності. Логіка її: від дитини – до програм для дитини, де не програма, а дитина визначає якість і зміст освіти, а школа враховує здібності дитини, її задатки, можливості, потреби.

Актуальним також є питання про ведучу роль школи: чому надавати пріоритетне значення – навчанню, вихованню чи розвитку, що є важливим і для визначення ролі соціального педагога в школі.

Принципові розходження щодо питання провідної функції школи оформилися й в дискусію про роль, можливості й необхідність формування у школярів такої важливої соціальної якості як колективізм (відомо, що навчання більш ефективне тоді, коли воно індивідуальне, однак, все подальше життя дитини пов'язане із життєдіяльністю в різних колективах). На думку В.Зеньковського, навчальний заклад повинен бути органом соціального виховання, мета якого – прищеплення учням високих ідеалів суспільності й виховання прагнення до соціальної діяльності, яка піднімає людину над егоїстично-особистісним і має дух загальнолюдської солідарності. Альтернативна точка зору сформульована представниками критичної педагогіки (П.Фрейре, П.Макларен, М.Грін і ін.). На їх думку, саме поняття «школа» співпадає із поняттями «випробування школою», «дорога покори», і саме шкільне життя вимагає від учнів прийняття соціальних норм шляхом відмови від свого Я й підкорення його логіці іншого, наповнення їх відчуженими знаннями. Представники

критичної педагогіки вказують ще на один предмет протиріч – оцінку можливостей школи щодо підготовки людини до реального життя й позицію школи щодо існуючих соціальних умов. Відомі різні судження:

- школа має бути відірвана від реальних процесів, що відбуваються у суспільстві, від життя. Її завдання – зберігати й транслювати незаперечні, перевірені часом істини й цінності;
- школа готує й повинна готувати до реального соціального життя;
- школа повинна бути в авангарді руху за зміни в суспільстві.

Остання позиція є основою принципу **школоцентризму**: школа повинна стати виховним центром в районі своєї життєдіяльності, вона – головна організуюча й спрямовуюча сила у мікросередовищі, тому слід зробити це середовище виховним, перетворити його стихійний і часто негативний вплив в педагогічно відповідний чинник – керований, організований, цілеспрямований.

Отже, єдиного визначення місії школи до нинішнього часу не вироблено. Звичайно, кожна держава й кожне суспільство мають свій погляд на місію школи, часто протилежний. Слід погодитися також із твердженням В.Шакурвої, що школа не звільняє автоматично розум дитини від негативу й далеко не завжди слугує прогресу людства. «Фактично ми знаємо, – зазначає педагог, – що школа може служити тиранії точно так, як і свободі, невігластву – так, як і просвіті, брехні – так, як і правді. Для служіння справі прогресу, свободи людини вона повинна спеціально проектуватися під соціально позитивну мету – державою, освітою, керівництвом школи, батьками».

Визначення місії школи – завдання не лише суспільства, а й конкретного освітнього закладу. Незалежно від форми вираження місія школи зримо присутня в поведінці педагогів, в процесі навчання, у формах спілкування тощо. Там, де ця мета не визначена чітко, учні, педагоги, керівництво рухаються в різних напрямках, а перед школярами ставлять різні цілі, вимоги, завдання, що часто є протирічними. Без ясного бачення головних цілей школа стає конгломератом різних культур, що позбавляє її неповторності, цілісності. Такої цілісності життю школи надає спільно розроблена **соціально-педагогічна концепція школи**.

Суттю соціально-педагогічної діяльності школи є створення виховного шкільного, позашкільного простору й організація суспільної життєдіяльності всіх учнів з метою становлення, розвитку й реалізації творчих потенціалів школярів. Для розробки концепції соціально-педагогічної діяльності навчально-виховного закладу необхідно

виходити з того, що вона має бути обґрунтована з позиції соціальної педагогіки, філософії, культурології, психології й соціології, отже, робота має вестися у міждисциплінарному аспекті. Визначення напрямку концепції впливає на виокремлення об'єкту, змісту, методів і форм соціально-педагогічної діяльності в школі, а також на контингент фахівців, потрібних для її розробки. Концепція має задовольняти вимоги педколективу школи, батьків, громадськості, враховувати місцеві соціально-економічні, культурні, етнічні, релігійні тощо умови життя територіальної громади.

Загальна концепція деталізується в моделях та програмах соціального виховання школи. Соціальне виховання школи реалізується через головні програми: створення (або розвитку) внутрішньошкільного виховного середовища та активізація виховного потенціалу мікросередовища (педагогізація мікросоціуму), тобто, програми внутрішньої та зовнішньої соціально-педагогічної діяльності школи.

Основними **напрямами внутрішньошкільної соціально-педагогічної діяльності** є організація та реалізація соціального виховання, діагностування, захист та охорона прав дитини, організація соціально-педагогічної діяльності. На основі діагностування, визначеного рівня сформованості соціального досвіду, соціальної вихованості, потреб та інтересів дітей планується діяльність соціального педагога щодо охорони та захисту прав дитини в школі та сім'ї. Паралельно проектується реалізація соціального виховання у трьох напрямках:

- організація соціально значущої життєдіяльності;
- соціально-педагогічна корекція позиції та поведінки дитини, що відхиляється від норми;
- соціально-педагогічна реабілітація.

Реалізація соціального виховання, всіх трьох його складових, відбувається у процесі створення та функціонування соціокультурного простору школи на принципі самоуправління, де провідна роль відводиться самоуправлінню (парламент, рада, шкільний кооператив, загальні збори), праву й політиці (писані закони школи, робота щодо зміни шкільної життєдіяльності правовими й моральними засобами), громадській думці (моральні закони, соціальні цінності школи), соціально-педагогічній роботі (формування соціальної компетентності, самозахист та самодопомога дітей) тощо.

Важливо, щоб соціокультурний простір створювався саме у взаємодії педагогічного колективу з дітьми. Дорослі мають залишатися на «другому плані», сприяючи й підтримуючи дитячі ініціативи щодо формування, розвитку та вдосконалення шкільної життєдіяльності. Цей

процес творення дитячого життєвого простору школи й є процесом самоактуалізації, самовизначення, самореалізації дитини, набуття нею соціального досвіду. Таке соціальне середовище дає можливість не тільки сформувати соціальну позицію особистості, систему її ставлень, визначити провідні цінності, але й випробувати їх у шкільному середовищі.

Іншою складовою соціально-педагогічної діяльності школи є створення та реалізація **програми педагогізації зовнішнього мікросередовища**. Зовнішній шкільний соціально-педагогічний процес забезпечує дітям можливість випробувати набуті в школі знання, сформовані ставлення, соціальний досвід загалом у реальному житті, уможливорює активізацію виховного потенціалу середовища, гармонізацію впливів різноманітних чинників соціалізації.

Зовнішня соціально-педагогічна діяльність школи складається з діагностування мікросоціуму, реалізації соціального виховання у мікросередовищі та координації соціально-педагогічної діяльності з іншими соціальними інститутами, закладами, організаціями тощо

У зовнішній соціально-педагогічній діяльності школа координує свою роботу з:

- шкільними, позашкільними, дошкільними, культурно-дозвіллевими закладами;
- соціальними службами у справах сім'ї, дітей та молоді;
- закладами соціального забезпечення;
- правовими та судовими органами;
- медичними закладами (санаторії, лікарні, де лікуються діти протягом тривалого часу);
- громадськими, політичними, релігійними, етнічними організаціями;
- місцевими засобами масової інформації;
- місцевими органами влади тощо.

Результатом соціально-педагогічної діяльності школи є її досягнення у соціальному вихованні, що значно впливає на імідж школи у соціумі, на позитивне ставлення до неї й бажання навчатися в ній та співпрацювати з її колективом.

1.3. Етапи процесу соціалізації в загальноосвітньому навчальному закладі

Етапи шкільної соціалізації є хронологічно послідовними складовими цілісного й багатовимірного педагогічного процесу, спрямованого на формування базових особистісних основ життєвої

готовності бути учасником відповідної сфери суспільного життя. В шкільній життєдіяльності наявні всі механізми соціалізації, вирізнені А.Мудриком, зокрема:

- традиційний механізм соціалізації (стихийний) – засвоєння норм людського співжиття, еталонів поведінки, норм, поглядів, стереотипів, характерних для найближчого оточення;
- інституційний механізм соціалізації, що проявляється в процесі взаємодії людини з інститутами суспільства й різними організаціями;
- стилізований механізм соціалізації, що діє в рамках певної субкультури;
- міжособистісний механізм соціалізації, що діє в процес взаємодії людини з суб'єктивно значущими для неї особистостями.

Ефективній соціалізації дитини й досі заважають такі особливості діяльності школи як:

- перевага функції інструктування над функцією освіти;
- протиріччя між функціями селекції, конкуренції та ранжування за шкільними успіхами, які здійснює школа, та цінностями рівності, солідарності та співробітництва, які вона повинна виховувати;
- авторитарні стосунки, що все ще переважають у навчально-виховному процесі;
- бюрократична природа школи як соціального інституту.

Процес шкільної соціалізації дитини розгортається за віковими етапами, кожен з яких характеризується формуванням визначених особистісних якостей і ціннісних установок, розвитком конкретних психічних новоутворень особистості й, відповідно, характером сприйняття зовнішніх впливів. Зокрема, за А.Петровським, соціалізація підростаючого покоління проходить такі етапи:

- дитинство (адаптація особистості);
- отрочтво (соціалізація дитини через самоідентифікацію особистості);
- юність, яка веде до інтеграції особистості в суспільстві.

Особливий етап соціального становлення та розвитку ціннісно-сміслової сфери дитини починається з її приходом у школу. Початковий період шкільного навчання є найбільш важливим для розвитку таких соціальних якостей як працелюбність, працездатність, почуття обов'язку й відповідальності. Якщо шкільна соціалізація проходить успішно, то у дитини розвивається впевненість у власних силах і прагнення до досягнення успіху, що супроводжується адекватною самооцінкою. В початковій школі дитина займає певну соціальну позицію в системі формальних і неформальних відносин

серед ровесників. Поступово формується власний, відносно стійкий соціометричний статус, який згодом може бути перенесений і в інші соціальні групи. Слід відзначити, що саме в цьому віці формуються також вольові механізми регуляції суспільної поведінки – цей період є сенситивним для розвитку волі. Для успішного соціального розвитку важливо також, щоб дитина змогла досягти успіху в певному виді діяльності. Загалом, молодший шкільний вік можна розглядати як важливий період адаптації до оточуючого середовища, під час якого складається цілий комплекс індивідуальних особливостей, що уможливує в подальшому самореалізацію особистості в суспільстві.

Важливим етапом соціального становлення є підлітковий період, коли школяр засвоює соціальні норми, «приміряє» на себе різні соціальні статуси й формує навички виконання соціальних ролей. Своєрідність соціальної ситуації розвитку підлітка полягає у входженні його в нову систему стосунків, спілкування з дорослими та ровесниками, в опануванні нових соціальних функцій. У школі це виявляється, передусім, у необхідності налагодження стосунків не з одним, а з багатьма вчителями, врахування особистісних якостей кожного з них і їх нерідко суперечливих вимог. Усе це, як зазначає Л. Божович, зумовлює нову позицію учнів щодо вчителів, своєрідно «емансипує» їх від безпосереднього впливу дорослих, робить їх самостійнішими. Визначальною в соціальній ситуації розвитку підлітка, на її думку, є його соціальний статус та соціальна роль в житті групи ровесників. Соціальна ситуація розвитку підлітка також залежить від сім'ї, стосунків з батьками. Якщо ці стосунки враховують його потреби й можливості, вибудовуються на засадах взаємоповаги та довіри, підліток легко долає труднощі в навчанні й спілкуванні, активно набуває соціального досвіду, утверджується в таких елементах соціуму як шкільний клас, група ровесників й ін. Основним чинником розвитку підлітка є його соціальна активність, спрямована на засвоєння важливих для нього зразків поведінки й цінностей, на побудову стосунків з дорослими, ровесниками. Підлітки залучаються до різних видів суспільно корисної діяльності, що розширює сферу їх спілкування, можливості засвоєння соціальних цінностей, сприяє формуванню моральних якостей.

Новий віковий період школярів – рання юність (15-17 років) – є проміжним між дитинством та дорослістю. Основним новоутворенням ранньої юності є особистісне самовизначення, від якого залежать усі інші види самовизначення юнаків і дівчат (самовизначення – усвідомлений вибір особистістю позиції у певній життєвій ситуації, підкреслене ставлення до чогось чи когось).

До основних соціально-психологічних детермінантів особистісного самовизначення юнаків і дівчат, що мають смислове значення, належать: значущість проблем, що обговорюються з однолітками, коло референтних осіб, ціннісні орієнтації, цілеспрямованість взаємин, сфери самореалізації, ставлення до соціуму й осмислення себе в ньому, майбутні плани, їх конкретний зміст, вибір професії, орієнтація на соціально значущі чинники, рівень впевненості у виборі лінії поведінки та ін.

Особистісне самовизначення для старшокласників є провідним у процесі соціалізації. Виникнення цього феномену можливе тільки на певному рівні розвитку самосвідомості – коли з'являється здатність до внутрішнього діалогу (саморефлексії). Формування особистісного самовизначення забезпечується об'єктивними умовами соціальної дійсності, системою цілеспрямованих виховних впливів, суб'єктивною підготовленістю підростаючого покоління до спілкування й взаємодії в соціумі.

У структурі соціалізації старшокласників проміжною ланкою, яка регулює відповідність між їх поведінкою, діями, інтересами, потребами та інтересами суспільства, є цінності. Ціннісні орієнтації – спрямованість інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, спроможність надавати перевагу одним цінностям і заперечувати інші, спосіб диференціації об'єктів і явищ за їх особистісною значущістю. Різні соціально-психологічні чинники (матеріальні умови життєдіяльності, індивідуально-типові риси особистості, нахили, здібності, комунікативні вміння, якість навчально-виховного впливу школи, сім'ї, інших інститутів соціалізації) впливають на процес формування ціннісних орієнтацій. Значною мірою зміст юнацьких цінностей залежить від культурного й соціально-економічного рівня розвитку суспільства.

У старшому шкільному віці посилюється роль середовища однолітків у становленні суб'єктивної соціальності особистості. Рівень привабливості цього середовища залежить від індивідуальних особливостей дитини, проте більшість старшокласників перебуває тією чи іншою мірою в тісному, широкому, продуктивному контакті з однолітками. Це сприяє подальшому розвитку комунікативних навичок, а досвід, набутий у процесі спілкування, відіграє важливу роль при вступі у самостійне життя. Поряд з цією основною функцією, спілкування в старшому шкільному віці виконує й низку специфічних функцій. По-перше, є важливим джерелом отримання тієї інформації, яку не повідомляють дорослі. По-друге, спілкування з однолітками сприяє виробленню навичок соціальної взаємодії. По-третє, створює

передумови для переживання дитиною емоційного контакту з групою, почуття солідарності, групової належності, взаємопідтримки, що надає не тільки відчуття автономії від дорослих, а й почуття стійкості та емоційного комфорту.

Успішна соціалізація учнів у школі без успішної соціалізації в сім'ї неможлива. Труднощі соціалізації старшокласників у сім'ї виникають через те, що в міру дорослішання їх погляди й розуміння суспільних подій змінюються, часто не збігаючись із батьківськими. За звичних для ранньої юності швидких особистісних змін вірогідність розходжень у поглядах старшокласників та батьків різко зростає порівняно з попередніми періодами розвитку. Якщо при цьому вони навштовхуються на спротив батьків, то це може призвести й до конфліктів.

Отже, особливістю соціального становлення учнів старшого шкільного віку є вибір особистісних цінностей та індивідуальної лінії поведінки. Результатом процесу соціалізації школярів є соціалізованість, тобто, наявність соціальних якостей, соціальних цінностей та соціальної поведінки особистості, а показником – сформована соціальна компетентність.

1.4. Соціальна компетентність випускника школи

Для самореалізації в суспільстві випускнику школи необхідно володіти відповідною системою знань про соціальну дійсність та самого себе, системою складних соціальних умінь і навичок взаємодії, сценаріїв поведінки у типових соціальних ситуаціях, що дають змогу швидко й ефективно адаптуватися, ухвалювати рішення зі знанням справи, діяти «тут, тепер і найкращим способом», одержувати максимум можливого з обставин, тобто, мати певний рівень соціальної компетентності. Соціальна компетентність є різновидом ключових компетентностей, які формуються всією системою шкільної освіти, зокрема, є метою соціального виховання.

Соціальна компетентність – це система знань, умінь, ставлень, ціннісних орієнтацій та поведінкових компонентів (відповідного стилю спілкування) необхідних для існування в соціумі, набута здатність особистості гнучко орієнтуватися в постійно мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти з соціальним середовищем. Категорії «соціальна зрілість» та «соціальна компетентність» є, на думку вчених (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм, К. Абульханова-Славська, А. Брушлінській, В. Зінченко та ін.), ідентичними, оскільки компетентність і є проявом зрілості в певній сфері. До соціальної компетентності вчені відносять уміння пізнавати себе, оточуючий світ,

уміння змінювати себе не тільки відповідно до обставин, а й постійно рухатись уперед, тобто, еволюціонувати духовно й фізично через власне самовдосконалення, розуміння своєї місії як людини, громадянина, що несе відповідальність як за своє життя, так і за майбутнє родини, держави, людства в цілому.

До соціальної компетентності належить:

- комунікативна компетентність – вміння будувати стосунки з іншими людьми, вміння вербалізації думки;
- інтелектуальна компетентність – достатній рівень соціального інтелекту, що уможливує орієнтацію та взаємодію з соціумом тощо;
- побутова компетентність – володіння елементарними навичками побутового самообслуговування (готування їжі, прання, знання санітарно-гігієнічних норм, техніки безпеки та ін.);
- громадянська компетентність – знання основ економічних законів та правових норм;
- моральна компетентність – наявність загальнолюдських та національних ціннісних орієнтацій;
- інформаційна компетентність – вміння самостійно працювати із джерелами інформації;
- екстремальна компетентність – адекватна реакція на екстремальні ситуації, вміння бачити декілька шляхів виходу із складних обставин тощо.

Структурними компонентами соціальної компетентності, на думку Т. Кондратової та Н.Сажиної, є:

- особистісний компонент: соціальна відповідальність, емоційна стійкість, особистісна активність, адекватна самооцінка, вольовий контроль, впевненість у собі, толерантність, мотивація досягнення;
- діяльнісний компонент:
  - уміння аналізувати ситуації взаємодії людей, правильно оцінювати вербальну й невербальну експресію у взаємодії з іншими людьми, передбачати наслідки діяльності та поведінки своєї та інших, логіка соціальної взаємодії;
  - навички конструктивної взаємодії з оточуючими, комунікативного контролю, товарищескості, організації продуктивної соціально-орієнтованої діяльності);
- когнітивний компонент: знання про сутність, структуру, функції соціальної компетентності, девіантної поведінки, про сутність здорового способу життя, знання про якості особистості, що дозволяють успішно соціалізуватися в суспільстві, наявність і

рівень розвитку їх у себе, знання про способи взаємодії людей у суспільстві;

- морально-ціннісний компонент: наявність життєвих орієнтацій і цілей, прийняття здорового способу життя, усвідомлення небезпеки вживання наркотичних засобів тощо.

Такі соціальні знання й уміння старшокласників уможливають трансформувати набутий досвід входження в соціум, налагодження соціальної взаємодії як з дорослим світом, так із світом однолітків, вміння вибудовувати комунікативну взаємодію з оточуючим світом та адаптуватися до умов соціального середовища, що постійно змінюється.

Важливим критерієм соціальної компетентності є соціальна відповідальність. Відповідальну особистість характеризує зверненість вимог до самої себе, готовність до подолання труднощів, здатність адекватно оцінювати свої можливості й труднощі в розв'язанні конкретної життєвої ситуації.

Ще один важливий критерій соціальної компетентності – високий рівень толерантності як ключової соціальної якості особистості глобалізованого суспільства. На думку О.Гриви, толерантність є наскрізною складовою життєвої компетентності, одним із чинників, який пронизує ключові компетентності особистості: здатність до автономної діяльності, що дозволяє захищати та піклуватися про права й потреби інших та життєдіяльності в цілому, здатність інтерактивно використовувати мовні й інші комунікативні засоби, зокрема, різноманітні інтерактивні технології, вміння успішно взаємодіяти, співробітничати та вирішувати конфлікти з іншими.

Завданням соціального педагога є створення в соціально-освітньому середовищі школи умов для формування соціально активної молодшої людини, яка усвідомлює власну значущість для інших людей, відповідає за результати й наслідки власної діяльності й поведінки, спрямована на реалізацію «само» – самоосвіту, самоаналіз, самооцінку, самовизначення, самовиховання, самоствердження, володіє важливими індивідуальними характеристиками: унікальністю, неповторністю, що є основою для плідних міжособистісних відносин і стимулювання взаємодії, співробітництва, спілкування.

Соціальний педагог звертає увагу на формування таких соціальних умінь і навичок у школярів:

- вміння аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце, та проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп відповідно до соціальних норм і

- правил, наявних в українському суспільстві та світовому співтоваристві;
- вміння продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функції в колективі, проявляти ініціативу, підтримувати та керувати власними взаєминами з іншими;
  - навички застосування технологій трансформації та конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу;
  - вміння брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання;
  - вміння спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти й стратегії індивідуальних та колективних дій, визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміти емоційно налаштуватися на спілкування з іншим.

Сучасна школа – своєрідний соціальний інститут, що має свою мету, завдання, функцію, суб'єкти й об'єкти діяльності. Перед шкільним соціальним педагогом постає завдання – повернути школі соціалізуючу функцію, підготувати школярів до успішної соціалізації в сучасному суспільстві.

Література:

1. Артюшкіна Л.М. Соціальний педагог школи: теорія і практика роботи : Навчально-метод. посібник для студентів спец-ті «Соціальна педагогіка» / Л.М. Артюшкіна. – Суми: Сум. ДПУ ім. А.С.Макаренка, 2004. – 124 с.
2. Коваль Л.Т., Зверева І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка. / Л.Т.Коваль, І.Д.Зверева, С.Р.Хлебик. – К.:Центр навчальної літератури, 1997. – 468 с.
3. Литвиненко С.А. Основи соціально-педагогічної діяльності : навчальний посібник для студентів вищих пед. навч. закладів / С.А.Литвиненко. – К. : АПН, 2007 – 187 с.
4. Никитина Л.Е. Социальный педагог в школе / Л.Е.Никитина. – М.: Академ. проект, 2003. – 112с.
5. Шульга В. В. Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі : методичні рекомендації / В.В.Шульга. – К.: Ніка-Центр, 2004. –124 с.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте характеристику школи як специфічному соціальному інституту.

2. Визначте основні напрями соціального виховання в школі, окреслені в законах України про освіту.
3. Охарактеризуйте основні вимоги до концепції соціально-педагогічної діяльності школи.
4. Дайте характеристику соціальній компетентності особистості як рівню її соціалізованості.

Тема 2. Школа як соціокультурне середовище соціалізації особистості

- **Засоби соціального виховання в соціокультурному середовищі школи**
- **Шкільна життєдіяльність як чинник формування соціального досвіду школяра**
- **Віктимогенність шкільного середовища: об'єктивні й суб'єктивні чинники**

2.1. Засоби соціального виховання в соціокультурному середовищі школи

Школа є **соціально-культурним середовищем**, де відбувається соціальне виховання підростаючого покоління. **Соціокультурне середовище школи** – це соціальний простір, де школяр активно входить в культурні зв'язки суспільства, сукупність різних (мікро- й макро-) умов його життєдіяльності й соціальної поведінки. Для дитини середовище школи – це значущий простір життєдіяльності, в якому відбувається процес формування її як особистості, розвиток і саморозвиток у взаємодії із іншими людьми, природними, предметними чинниками, культурними цінностями. Соціокультурне середовище навчального закладу є не лише об'єктивним чинником становлення особистості, а й об'єктом педагогічного впливу, в результаті чого воно стає засобом соціального виховання й простором особистісного розвитку, адже його зміст визначає не лише характер соціалізації, але й спектр можливостей самореалізації школяра.

Досліджуючи проблему соціального виховання в загальноосвітньому навчальному закладі, А.Мудрик визначає низку необхідних умов її вирішення в його соціокультурному середовищі. Ці умови створюються в процесі взаємодії соціальних, групових і індивідуальних суб'єктів у трьох взаємопов'язаних нерозривних сферах: освіти, організації умов для набуття соціального досвіду

особистості й індивідуальній допомозі їй. За тисячоліття свого розвитку школа виробила потужні **засоби соціалізації** підрастаючого покоління. Серед них – зміст освіти, педагога як агента соціалізації, шкільний колектив, філософія школи, клімат школи, побут школи, життєдіяльність школи та ін.

Зміст освіти. Освіта на сьогодні залишається однією з найбільш соціально значущих ціннісних орієнтацій для молодих людей, оскільки саме з нею пов'язується успішність їх самореалізації у всіх сферах майбутньої діяльності. Зміст освіти містить: знання (про природу, суспільство, техніку, людину, способи діяльності тощо), вміння, досвід творчої діяльності, досвід емоційно-ціннісного ставлення людини до інших, світу, самого себе.

Для з'ясування соціально-педагогічної сутності змісту освіти необхідно знайти відповідь на питання: чим має завершуватися процес навчання (чи засвоєння змісту освіти) у соціальному контексті: навичкою (як складовою системи «знання-вміння-навички») для безпосередньої практичної діяльності або ж ціннісним ставленням до оточуючого соціуму (як елементом соціальної компетентності). Від вибору відповіді на поставлене запитання залежатиме комплекс цілей, ідеалів та цінностей, на які орієнтується людина у повсякденному житті, професійній діяльності, тобто, залежатиме зміст її самоактуалізації й соціалізації в цілому. При цьому слід зауважити, що навичка як результат засвоєння змісту освіти є більш пасивним соціальним феноменом, вона звужує активний характер діяльності особистості, емоційно-ціннісна орієнтація характеризується спрямованістю на активний пошук підтвердження своїх нормативно-ціннісних установок. Саме формування ціннісних орієнтацій у процесі засвоєння змісту освіти сприяє самоідентифікації, оскільки школяр постійно співвідносить себе з суспільними цінностями.

До засобів соціального виховання в школі також відносяться:

- **філософія школи** як набір цілей, які школа реалізує, й цінності, якими вона керується;
- **культура школи** – сукупність традицій і норм, звичаїв і очікувань, які визначають дії членів шкільного співтовариства в умовах, що вимагають визначення власного ціннісного ставлення й способу діяльності. В школі присутня офіційна й неофіційна культура, що й визначає протиріччя шкільної життєдіяльності. Вона формується в результаті поєднання організаційної культури школи, ціннісно-нормативної системи субкультурних впливів;

- **символи школи** – історія школи, організаційний фольклор (чутки, міфи, легенди), церемонії, свята, матеріальні символи (емблеми, колір одягу, стиль презентації школи й класів, дошки оголошень) тощо;
  - **виховний простір школи** – динамічна сітка педагогічно відповідних подій, взаємодії, відносин, що є результатами спільних зусиль дорослих і дітей, системою можливостей, індивідуальних форм і траєкторій життєдіяльності;
  - **уклад (стиль) життя школи** – сукупність умов, в яких здійснюється вільна поведінка й діяльність дітей і дорослих в рамках школи як соціальної організації;
  - **клімат школи** – взаємовідносини в школі, орієнтація її на навчальні успіхи, дії вчителів на уроках, система нагород і покарань, соціально-психологічне відчуття дитини в школі, її участь в шкільних справах, робота непедагогічного персоналу й ін.
- Для соціалізації школярів важливе значення має **тип клімату**

школи:

- **особистісно-пасивний клімат** – учень відчуває з боку школи увагу до себе як особистості у вигляді низки вимог. Основне соціальне правило, яке формується в школяра – дотримуватися лише цих вимог, нічого не міняти, нікого не зачіпати, «не висовуватися»;
- **безособистісно-пасивний клімат** – контроль з боку дорослих неочевидний. Шкільне співтовариство розпадається на багато підрозділів, кожне з яких живе своїм життям. Учень нікого не цікавить, якщо хтось проявляє ініціативу – його не помічають. Школяр орієнтований на неформальні групи в школі чи поза школою;
- **безособистісно-активний клімат** – керівництво школи надає школярам певні стимули, але ставить жорсткі вимоги до них. Ролі школярів строго визначені, залишається мало можливостей для вираження індивідуальності. В школі присутня атмосфера підозри, підлабузництва, доносів;
- **особистісно-активний клімат** – педагогічний колектив проявляє турботу про розвиток особистості, її самореалізацію. Привілеї дістаються тим школярам, чия поведінка, діяльність відповідає цілям загальношкільного колективу.

Можливості соціального виховання у школі визначаються також побутом школи, організацією сфер життєдіяльності, змістом, формами й стилем взаємодії між її членами. Розглянемо детальніше вплив соціально-педагогічних особливостей організації побуту школи на процес соціалізації школярів.

Побут школи. Термін «побут виховної організації» А.Мудрик визначає як просторові, матеріальні, часові й духовні умови для суспільних видів занять її членів, цінності поведінки й взаємодії. Побут школи характеризується архітектурно-планувальними особливостями приміщень і організацією предметно-просторового середовища, її благоустроєм, технічною забезпеченістю, режимом роботи й традиціями.

Архітектурно-планувальні особливості й предметно-просторове вирішення шкільного приміщення дозволяє скласти чітке уявлення про уклад життя школи, особливості її виховної системи. Ю.Мануйлов виокремлює умови, за яких виховний потенціал архітектурно-просторового середовища школи є ефективним:

- архітектура й оформлення школи «працюють», а не просто слугують прикрасою;
- облаштування середовища навчального закладу дозволяє співіснувати світу дорослих і світу дітей (зазвичай, вестибюль школи слугує для дорослих (батьків, відвідувачів), а не для школярів як місце зустрічі, спілкування);
- школа має своє «обличчя», свою індивідуальність;
- атрибути й аксесуари школи є переконливими, несуть емоційно-художнє навантаження тощо.

Розміри школи повинні оптимально поєднуватися з кількістю учнів, оскільки це, насамперед, впливає на повноцінне емоційно-психологічне самопочуття школяра (емоційно-психологічна зона розвитку - за М.Шакуровою).

Геометрія приміщення класної кімнати також несе певне емоційно-психологічне навантаження, адже класна кімната – основний вид шкільного приміщення для занять. До неї ставляться вимоги: достатні розміри (не менше 1, 25 м на одного учня), хороше освітлення, оптимальна вентиляція й опалення, хороша ізоляваність тощо. Створенню умов для вільного розвитку школяра сприяє й розміщення столів – вчитель повинен мати можливість переформатовувати їх відповідно до форм роботи на уроці: фронтальна робота – ряди парт, групова – кілька парт разом, парна – дві парти, індивідуальна – кожна парта окремо. Це вносить зміни у поведінку школярів, спонукає до особистісно орієнтованого навчання, знімає напруження, стереотипне сприйняття уроку, викликає цікавість, сприяє формуванню вміння працювати в групі, усуває негативне ставлення до процесу учіння.

Колір школи. Колірне оформлення школи відіграє важливу роль у самопочутті школяра. Сприйняття кольору є суто індивідуальним, однак, за дослідженнями психологів, вирізняються й

загальні вікові особливості, що має враховувати адміністрація школи. Так, першокласникам комфортно перебувати у класній кімнаті червоного кольору, другокласникам – в оранжевій, третьокласникам – в жовтій і т.д. Соціально-педагогічна служба навчального закладу має проаналізувати колірне оформлення класних кімнат і інших приміщень школи для створення комфортного середовища для учнів.

Школа є частиною традицій і носієм традицій, що виробило суспільство й сама школа. **Традиції** – форма й установки життя, ідеї, цінності, норми поведінки, які зберігаються у виховній організації тривалий час і передаються від одного покоління школярів до іншого. Традиції багато в чому визначають формування світогляду, організацію життя людини в предметній, соціальній, природній реаліях і існують у двох рівнях – внутрішньому (нормативно-ціннісному) й зовнішньому (ритуально-обрядовому). Для соціального педагога традиції школи є важливим механізмом соціального виховання школярів, адже взаємостосунки, що повторюються, стають традиціями, нормами соціальної поведінки й оцінки, дотримання їх є правилом життя. Однак, така стандартизація соціального життя обмежує можливості вільного прояву особистості, хоча й забезпечує прогнозованість, стійкість, типізацію поведінки.

Школа формує свої традиції, які проявляються в прямих і непрямих формах.

Прямі форми:

- **короткі девізи**, що можуть формулювати місію школи (девіз сучасної американської школи Лассала: «Ти – цінність!», в школі Марії Монтесорі – плакати «Допоможи мені зробити це самому», колонія А.Макаренка «Не пишцать» тощо);
- **розгорнуті документи школи** (заповіді, літописи, кодекси) що можуть подаватися в буклетах, книгах про школу, стендах тощо.

Непрямі форми:

- **символи** (малюнки дітей на стінах, талісман (наприклад, талісманом школи Дж. Шейна є ведмедик);
- **ритуали й церемонії**, притаманні лише цій школі (наприклад, обов'язкове привітання колективу школи директором В.Сухомлинським), зустрічі друзів (директор і учні), ритуал прощання з випускниками й ін.;
- **герої школи** (портрети випускників, педагогів);
- **етикет школи** – ритуальне спілкування педагогів і учнів тощо;
- **шкільна форма учнів**. Слід зазначити, що це – дискусійне питання вже на протязі багатьох років. Однак, якщо шкільна форма буде подана як символ школи, то сприйметься школярами

позитивно (можна оголосити загальношкільний конкурс на кращу модель шкільної форми тощо).

Одним із атрибутів школи, що має важливе значення для формування соціальних цінностей та соціальної спрямованості школярів, є портрет випускника школи. **Портрет випускника школи** – продукт спільної творчої діяльності учасників педагогічного процесу (учнів, вчителів, батьків), що характеризує їх уявлення про найбільш важливі особистісні якості, якими повинен володіти випускник. Для членів шкільного співтовариства такий образ виконує інтегруючу й детермінуючу роль по відношенню до інших складових образу навчального закладу, є основою для розробки цільових орієнтирів соціального виховання й головним критерієм ефективності навчально-виховного процесу. Важливо, щоб портрет випускника був опорою соціальним педагогам у визначенні мети, змісту й засобів організації соціального виховання в школі, привабливим для учнів при виборі ними суспільно й особистісно значущих соціальних орієнтирів. Щоб створити такий портрет, необхідно відповісти на питання: якими якостями має володіти випускник, щоб у складній соціальній ситуації сьогодення він зміг успішно соціалізуватися. Цей процес ускладнюється й тим, що практично відсутнє чітко окреслене соціальне замовлення держави при існуванні різних думок в науковій, художній літературі, в ЗМІ, серед батьків, самих учнів тощо.

При проектуванні портрету випускника школи слід враховувати такі вимоги:

- рівень навчальних досягнень учнів слід співвіднести із державним стандартом освіти України, з попередніми досягненнями колективу школи й з результатами роботи інших шкіл;
- основні показники портрету випускника школи мають визначатися в контексті місії школи, її напрямків роботи, типу школи;
- портрет випускника повинен мати як кількісні, так і якісні показники;
- в контексті загального портрету випускника школи слід проектувати портрет випускника початкової й основної школи для забезпечення послідовності й наступності шкільної соціалізації.

В соціально-педагогічній літературі розроблено значна кількість методичних рекомендацій щодо створення портрету випускника школи. Так, В.Караковський, Л.Новікова, Н.Селіванова орієнтують на багатоаспектність образу випускника, що має такі параметри: орієнтація на загальнолюдські духовні цінності, колективізм,

конкурентоспроможність, соціальна відповідальність, креативність, рефлексія. І.Колесникова, О.Баришнікова підкреслюють, що образ випускника школи повинен відповідати типу навчального закладу й містити чотири моделі – людина знаюча, людина культурна, людина соціальна, людина – творча індивідуальність. Є.Степанов пропонує розглядати образ випускника школи в п'яти параметрах: пізнавальному, моральному (ціннісному), комунікативному, художньому й фізичному.

А.Мудрик пропонує визначати портрет випускника, виходячи, передусім, із конкретної соціальної ситуації в суспільстві, планеті. Сформовані якості випускника мають забезпечити йому соціалізацію в соціумі, що швидко змінюється: знання про себе як частинку системи людина-суспільство-природа, моральна відповідальність за власні дії в суспільстві, готовність до діяльності в умовах, які швидко змінюються тощо.

Отже, школа на протязі віків виробила систему засобів, що уможливають ефективне здійснення процесу соціального виховання школярів.

2.2. Шкільна життєдіяльність як чинник формування соціального досвіду школяра

Життєдіяльність – взаємопов'язана сукупність різних видів роботи, що забезпечують задоволення потреб конкретних людей, колективу, групи із врахуванням особливостей соціального середовища й всього суспільства. **Образ життєдіяльності школи** – це система діяльності, спілкування й відношень між учасниками навчально-виховного процесу. Складовою частиною образу школи є уявлення учнів і педагогів, батьків, про ключові справи загальношкільного колективу, центри, клуби, навчальну діяльність, форми й методи шкільного самоуправління тощо.

Сферами життєдіяльності школи є:

- **спілкування;**
- **пізнання** (активність, спрямована на освоєння оточуючого світу);
- **предметно-практична діяльність** (освоєння й перетворення предметного середовища);
- **духовно-практична діяльність** (створення чи використання духовних і соціальних цінностей), спорт, гра.

Важливою є проблема стилю, основних правил й форм ділового й міжособистісного спілкування, уявлення про місце й роль окремої особистості й групи в житті навчального закладу. Соціально-педагогічна

служба школи має визначити коло людей, що спроможні стати лідерами організації спільної діяльності щодо створення образу школи.

Однією із специфічних особливостей життєдіяльності школи є **спілкування**. Зазначимо, що спілкування в школі носить переважно рольовий характер – учень-вчитель, учень-учень і ін. В спілкуванні проявляється **соціальний статус школяра, його соціальна роль** (певна модель поведінки, яку очікують) та **соціальна позиція** (стійка система відношень особистості до різних проявів соціальної реальності, яка проявляється в ціннісних орієнтаціях, вчинках, судженнях, фіксується в світогляді й постійно розвивається та проявляється в ситуаціях вибору).

Для соціального педагога важливим є стиль спілкування (між вчителями й учнями, між учнями, між вчителям й керівництвом школи і ін.) та **моделі педагогічного спілкування**:

- **побутове спілкування** – спілкування без відповідальності, байдуже, що ґрунтується на звичних контактах, словах, процедурах;
- **формальне спілкування** – носить діловий, необхідний характер і стосується обов'язків і умов спільної діяльності;
- **«карнавальне» спілкування** – спілкування на рівні ролей і «масок». Ведучою характеристикою його є лицемірство.

Щоб спілкування школярів із однолітками й вчителями було соціально цінним, соціальному педагогу слід вирішити такі завдання:

- створити в шкільному колективі можливості для інтенсивного змістовного спілкування;
- вчити учнів і вчителів мистецтву спілкування;
- встановити довірливі стосунки дорослих із школярами.

Особливості змісту шкільної життєдіяльності. Школа – соціальний інститут, де процес пізнання є змістовою основою життєдіяльності. Головне завдання школи – організація й педагогічний супровід процесу пізнання. Традиційній школі притаманна абсолютизація процесу навчання, однак, як показують реалії ХХІ століття, цього стає замало для повноцінної соціалізації в суспільстві. Подоланню теоретичного характеру навчання, відірваності від соціального досвіду та можливості практичного використання отриманих знань допоможе створення різних дитячих об'єднань.

Види об'єднань:

- **творчі об'єднання.** Їх видова різноманітність велика: гуртки, секції, клуби, лабораторії, майстерні, наукові співтовариства учнів та ін. Такі творчі об'єднання виконують не лише освітні функції, а й сприяють самореалізації, самовизначенню школяра тощо;

- **система екскурсійної роботи** – застосовується в предметних галузях базового компоненту навчального плану, а також у системі виховної роботи;
- **клубна діяльність.** Клуб – дозвіллене співтовариство, особлива організація діяльності й спілкування. Участь в них задовольняє такі соціальні потреби школярів: потребу у відпочинку, різнобічний розвиток, потребу у спілкуванні, самореалізації, творчості, потребу в позитивних емоціях та ін.

Діяльність клубу регламентується уставом, що декларує такі позиції:

- мета й завдання клубу;
- організація клубу й його роботи. Форми роботи: загальні вечори, салони, конференції, оперативні групи тощо;
- учасники клубу (кандидати в члени клубу й члени клубу, гості клубу, почесні члени клубу, правила прийому в клуб);
- документація клубу (газета, щоденник клубу, книга добрих справ тощо);
- **проектна діяльність.** Соціальне проектування – це проектування соціальних об'єктів, соціальних якостей, соціальних процесів і відношень. Соціальні проекти розрізняють за масштабами та за тим, на кого розраховані й ким розробляються (група шкіл, одна школа, один клас, парний проект тощо).

Проектна діяльність може бути використана й з метою навчання проектуванню як варіанту самостійної організації діяльності. Проектна діяльність може стати ключовою (системотвірною) для соціально-педагогічної системи школи. У цьому випадку в школі розробляються напрями діяльності щодо виконання проекту. Для кожного класу, колективу, групи визначаються конкретні завдання в контексті загального проекту. Проектна діяльність активізує діяльність школярів щодо духовно-практичного освоєння оточуючого світу, сприяє руйнуванню монологічної установки на світ та формуванню діалогічного сприйняття себе й інших.

Роль шкільного колективу в соціальному вихованні школярів. Школа як узагальнений тип загальноосвітніх навчальних закладів – важливе соціальне знаряддя введення нової генерації у активне соціальне життя через залучення у дитяче соціальне буття. Організаційно соціальне виховання здійснюється в школі через колективи. Суть ролі колективу у соціальному вихованні полягає в опосередкованому впливові й забезпеченні переходу від інтересів окремої людини до інтересів суспільства. Сучасна школа – складний

соціально-педагогічний заклад, що має педагогічні колективи, різні об'єднання й організації дорослих і дітей. Батьки школи юридично не входять в шкільний колектив, однак, будучи соціальним замовником школи, впливають на її діяльність і беруть участь в її діяльності.

Важливим напрямом життєдіяльності школи є організація **духовно-практичної взаємодії** й забезпечення згоди й захищеності членів шкільного колективу. Згода досягається не відразу й стосується різних проявів розподілу функцій і ролей, прав і обов'язків, зразків і норм поведінки й взаємодії.

Рівні згоди (за М.Акулич):

- **функціонально-цільова згода** – членами співтовариства цілі усвідомлюються, способи досягнення цілей приймаються як належні. Така погодженість забезпечує співробітництво й досягається шляхом постановки цілей, їх погодженості й організації діяльності. Конфлікти сприймаються як ціннісно допустимі;
- **структурно-функціональна згода** формується в процесі спільної діяльності, коли відбувається природний розподіл обов'язків, що закріплюються як функції – в школі встановлюється формальний порядок. Якщо ці функції порушуються, то може виникнути конфлікт. І такі конфлікти виникають часто, адже у школяра постійно змінюються соціальні потреби, соціальні цілі, що й приводить до прагнення змінити свої функціональні обов'язки;
- **функціонально-рольова згода** – складається в ході закріплення соціальних ролей членів шкільного колективу. Школа як соціальний інститут закріплює соціальні ролі – учня, однокласника й ін.;
- **функціонально-договірна згода** є видом функціонально-цільової згоди, що формується для вирішення лише конкретних завдань і ціннісна єдність в колективі необов'язкова.

Важливе значення має **захищеність** – відчуття безпеки й впевненості, яке виникає тоді, коли школяр знає, як себе вести в класі, в школі й поділяє прийняті норми й правила. Соціальному педагогу слід вже з першого класу разом з дітьми обговорити й прийняти Кодекс класу, який буде зрозумілий їм і особистісно прийнятним.

Основою шкільної життєдіяльності може бути також **ігрова взаємодія** – створення особливого простору діяльності, в якому школяр готується до вирішення життєво важливих проблем, «проживаючи» ці ситуації й способи вирішення в межах ігрової ситуації. Шкільна практика демонструє різні підходи до

використання гри в організації шкільної життєдіяльності, однак найчастіше її використовують в рамках навчального процесу. Гру використовують досить формально у виховній роботі – як елемент масових виховних форм. В таких випадках цілеспрямоване створення ігрового простору, ігрової культури – важке завдання. Адже найбільш поширеними є ігри, «перекладені», адаптовані (КВК, багаточисельні телевізійні шоу тощо).

Значний соціально-педагогічний вплив має багатоетапне використання ігор через створення ігрових комплексів, наскрізних ігрових сюжетів для різних вікових груп. Переваги впровадження таких ігор: в школі тривалий час зберігається ігровий настрій, активне моделювання ігрових форм і засобів, активізація творчого потенціалу, вибудовується ігрова перспектива, вміння жити в певній соціальній спільноті, спільно вирішувати завдання. Наприклад, гра «Репетитор» – організація допомоги дітям з боку педагогів, батьків, однолітків щодо різних питань, що їх хвилюють, допомога соціального педагога, психолога; «вітальні» – організація дозвілля, навчання самостійному конструюванню вільного часу; «хоббі-центри» – об'єднання дорослих і дітей для вільної самореалізації школярів тощо.

Види шкільних колективів:

- **загальношкільний колектив** – об'єднання дітей і дорослих. Об'єднуючим елементом слугує спільна загальна колективна діяльність;
- **колектив-команда** – високоорганізована група, механізм досягнення загальних і індивідуальних цілей. Колектив складається навколо результатів спільної діяльності, які важливі для всіх його учасників. Кожен виконує роботу, яку знає й вміє робити краще від інших, стиль спілкування – діловий, процес управління спільною діяльністю мінімальний. Характерний для шкіл з раціонально-пізнавальною орієнтацією;
- **колектив-община** – високоорганізована група, яка в процесі погодження інтересів її членів успішно вирішує виникаючі конфлікти й сприяє розвитку індивідуальності кожного. В основі – повага до свободи й незалежності кожної людини, толерантність і терпимість до особливостей інших. Характерний для шкіл з індивідуально-особистісною орієнтацією;
- **соціальний колектив** – високоорганізована група, соціальна цілісність, яка є посередником між окремою людиною й суспільством, вирішує проблеми, що виникають, через соціалізацію членів колективу й соціальну творчість в перетворенні соціуму. Значущими є єдність і турбота про інших,

а результат відходить на другий план. Характерний для шкіл з соціальною орієнтацією (за М.Шакуровою).

Специфіка дитячих колективів у школі – їх ініціювання педагогами, які задають норми поведінки, вимоги, демонструють зразки, на які слід орієнтуватися. Для педагогів дитячий колектив – засіб реалізації педагогічних ідей, для дітей – середовище життєдіяльності в створених умовах. Рівень впливу й можливі результати визначаються етапом, стадією розвитку колективу класу, школи. Найбільший вплив педагога на **першій стадії розвитку групи – стадії адаптації**, коли відбувається формування групових норм, прийняття законів, визначення цілей, висунення лідерів і початок формування рольової структури класу. На цьому етапі в процесі освоєння простору школи діти реалізують три можливі **стратегії поведінки**:

- **пасивна** – школярі мовчки спостерігають, ждуть, не роблячи якихось дій;
- **активна, допитлива** – діти цікавляться тим, що відбувається, стараються в ході дій пристосуватися до норм, які ставляться;
- **експериментуюча** – школярі провокують відповідними діями оточуючих на певну реакцію й оцінюють її. Як результат, у них формується уявлення про людину, можливості й межі допустимої поведінки, оцінні норми. Можливий варіант опосередкованої перевірки, коли школяр підговорює своїх однокласників на провокуючі дії, а потім оцінює реакцію оточуючих, отримуючи потрібну інформацію. Лідерські функції в цей період частіше всього реалізує педагог. Педагог має звернути особливу увагу на налагодження позитивних стосунків між мікрогрупами.

Друга стадія – конфліктна – пов'язана із роботою класного керівника, соціального педагога з мікрогрупами (рух дітей із групи в групу для утворення нових позитивних зв'язків). Складається структура ділових стосунків, більшого значення набувають суспільно значущі цілі й мотиви діяльності, однак клас ще не є інструментом виховання кожного школяра. Конфлікти, що виникають в цей період, пов'язані з неспівпаданням ціннісних орієнтацій і способів поведінки. Відбувається активне самоствердження школярів. Емоційний клімат в основному достатньо стійкий, ізольованість деяких школярів ще продовжується, однак число їх невелике.

Третя стадія - кооперація. Мотивом діяльності є прагнення бути разом. Такий стан недовговічний і є етапом переходу на четверту стадію. Якщо ж цього не відбувається, то колектив розпадається на мікрогрупи.

Четверта стадія - визначення пріоритетів: справи чи спілкування. В ситуації, коли пріоритетним є спілкування, група замикається в собі, розвиток колективу припиняється. Важливо не допустити такого стану, весь час орієнтувати на досягнення цілей чи різко поставити групу в незвичайні, непередбачені обставини. В випадку вибору справи група розвивається далі, продовжує рух до колективу. Особливістю є усвідомлення кожним своєї цінності для інших. Атмосфера в класі стає доброзичливою, конфлікти майже припиняються.

2.3. Віктимогенність шкільного середовища: об'єктивні й суб'єктивні чинники

Загальноосвітня школа є одним із найважливіших інститутів соціалізації підростаючого покоління, потужним механізмом впливу на процес адаптації до соціального середовища та розвитку школяра як соціально активного члена суспільства. Соціокультурний простір школи стимулює процес позитивної соціалізації учнів – тут формуються ціннісні соціальні норми та соціальна поведінка, навички колективної співпраці.

Соціальна адаптація дітей в шкільному середовищі є необхідною умовою їх оптимальної соціалізації, оскільки уможливорює проявляти себе, своє ставлення до людей, до діяльності, бути активним учасником соціальних процесів і явищ, й, завдяки цьому, забезпечити своє природне соціальне самовдосконалення. Соціальна дезадаптація як процес, протилежний соціальній адаптації, на думку М.Галагузової, – це втрата або несформованість соціально значущих якостей, які перешкоджають успішному пристосуванню до умов соціального середовища, нездатність адаптуватися, засвоювати й відтворювати соціальний досвід, норми та правила поведінки, за допомогою яких дитина вчиться жити та ефективно взаємодіяти з іншими людьми.

Однак зростаюча хвиля повідомлень про насилля в школі, збільшення кількості школярів, які схильні до девіантної поведінки свідчить про наявність чинників дезадаптаційного, деструктивного впливу шкільного середовища на процес їх соціального становлення. За статтею 19 Конвенції ООН про права дитини держава повинна вжити необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства. Жорстоке ставлення до дітей – це всі форми фізичного та психічного насильства, вчинення побоїв або образ, неухважне, недбале або жорстоке ставлення. Насильство – фізичний або психічний вплив однієї людини на іншу, що є порушенням

конституційного права людини на особистісну недоторканість (у фізичному й духовному розумінні). Таке ставлення до дітей проявляється в різних формах – від небажання їх доглядати, байдужості до них дорослих і до фізичних покарань. Однак, більшість вчених акцентують увагу на соціальних чинниках появи таких проблем поза школою (неблагополучна сім'я, діти-сироти тощо), в той час як віктимологічний аспект шкільного середовища залишається поза увагою. Тому профілактика та подолання віктимогенних чинників шкільної соціалізації має бути одним із пріоритетних напрямків у діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу.

Шкільне середовище нерідко є віктимогенним (несприятливим для успішної соціалізації), стає причиною появи потенційних і латентних жертв та перетворенню їх в реальних. В соціально-педагогічній літературі поняття «віктимогенність» розглядається як наявність в об'єктивних обставинах соціалізації властивостей, рис, умов, які становлять певну небезпеку для нормального перебігу процесу соціалізації як окремої особистості, так і цілих соціальних груп. М.Шакурова вирізняє такі механізми віктимогенності шкільного середовища:

- вербальний принцип побудови навчального процесу, книжне вивчення життя. Некритичне сприйняття готової інформації приводить до того, що діти не можуть реалізувати природне прагнення пізнавати самостійно, втрачають здатність мислити самостійно. Позбавлене взаємозв'язку поелементне оволодіння знаннями, уміннями й навичками руйнують цілісність сприйняття світу дитиною;
- надмірне захоплення методами інтелектуального розвитку на шкоду почуттєвому, емоційно-образному, що веде до роз'єднання інтелектуального й емоційного, до розпаду найважливішої функції психіки – уяви;
- негативний вплив на дітей шкільних традицій: загальноприйнята поза дітей під час уроку (учень згорблений, напружений, тривале нерухоме сидіння на уроці та ін);
- збіднене природне середовище: закриті приміщення, обмежений простір, заповнений однотипними стендами, що не сприяє емоційно-почуттєвому сприйняттю світу, звуження зорових горизонтів, пригнічення емоційної сфери.

Десоціалізуючий вплив на школярів має також нераціональна організація навчального процесу школи: не задіяна природна різниця в стані здоров'я, психофізичному розвитку, здатності до адаптації. Єдині умови й вимоги: режим, освітні програми, вимоги до знань, умінь – породжують глибоку фактичну нерівність між учнями.

Десоціалізуючий вплив може мати й шкільний колектив. Органічний недолік класу – кількість дітей-однолітків. Група є керованою, коли її кількість – 5-8 учнів одного віку та 7-15 – учнів різного віку. Велика кількість дітей в класі приводить до того, що класний колектив розпадається на підгрупи, інтереси в яких інколи далекі від інтересів класу й школи. Залишаючись в таких групах, діти непомітно для себе кожен день «вправляються в глухоті» до інтересів інших, суспільства в цілому, що є підґрунтям соціальної пасивності й схильності до участі в об'єднаннях антисоціального й асоціального типу.

Механізмом віктимогенності шкільного середовища є насильство, яке проявляється в різних формах: фізичне, емоційне, вербальне, психологічне, сексуальне (припинення, обзивання, використання дитини в якості «козла відпущення», плітки, які можуть привести до суїциду, нечесність, маніпулювання, демонстрація влади, відкриті погрози, наділення надмірною відповідальністю без підтримки, ігнорування тощо). Акт насилля є навіть в тому випадку, коли діти не усвідомлюють цього – якщо дитина звикла дома до образливих слів, в школі вона сприймає це як належне.

Прихована й явна агресія, насилля в школі, педагогічні помилки, стреси отримали назву **дидактогенія**. Одна із найбільш поширених установок дидактогенії в сучасній школі – установка на слухняність дитини. Заборона висловлювати власну думку дозволяє педагогам забезпечити зовнішню дисципліну й порядок, тримати під контролем ситуацію в школі, однак провокує конфліктність, жорстокість, агресивність дітей як природну реакцію на зовнішній тиск.

Ще одним механізмом віктимогенності є приховані цілеспрямовані деструктивні маніпулятивні дії, що приносять шкоду соціальному статусу школяра, його стосункам з іншими, приводять до соціальної дезадаптації. Педагог досить часто маніпулює учнем, який слугує засобом для досягнення його цілей (для виправлення своїх помилок, як засіб для спілкування із батьками тощо). Результатом є сформована негативна соціальна якість особистості – діяльність за примусом. Часто використовується й такий механізм маніпуляції як пробудження почуття вини, що є болісним для кожної людини. Вчитель вказує чи підштовхує до дій, що спокутують почуття вини.

Механізмом маніпуляції – зазначає Е.Кірічевська, є й вплив на самооцінку школяра, зниження її через припинення або її штучного підвищення. При цьому без підтримки маніпулятора така висока самооцінка стає чинником стресу. Маніпулятор використовує й прагнення дитини належати до групи через створення ситуації

групового осуду, відторгнення учня класом. Механізмом маніпулювання можуть бути й різні соціальні норми (ти ведеш себе як дівчинка – висловлення сумніву в тому, що хлопчик не відповідає значущим для нього суспільним уявленням про мужність).

Могутнім механізмом маніпулювання може бути шкільна оцінка, призначення якої – інформування учня про рівень його знань, вчителя – що потрібно виправити в знаннях учня. Інструментом маніпуляції оцінка стає тоді, коли використовується не за призначенням (за порушення дисципліни, забув ручку, зошит та ін.). Наслідком є перенесення оцінки рівня засвоєння знань на рівень цінності особистості. Діти часто приймають відносну оцінку за абсолютну й на основі її складають про себе думку, що не відповідає дійсності. Результатом десоціалізуючого впливу оцінки є постійне відчуття тривоги, страху, що деколи приводить до психозу, зниження розумової діяльності учня, появи невпевненості в собі, подавлення прагнення до самовдосконалення. Як результат, віктимогенність шкільного середовища формує таку негативну соціальну якість як навчена безпорадність. Суть її полягає в несформованому повсякденною педагогічною практикою прагненні до досягнень: педагог сприймає учня як об'єкт шкільного життя й навчальної діяльності й тим самим пригнічує його волю, обмежує самостійність й автономність, робить його безпорадним і цілком залежним від зовнішньої оцінки вчителя тощо. Соціальна інфантильність учнів, сформована на стереотипі – вчитися заради хорошої оцінки – знаходить відображення в нездатності молоді зробити свідомий самостійний життєвий вибір в дорослому житті. В таких умовах учневі важко проявити й розвинути організаторські соціальні задатки. Адже лідерство в класі нелегко зберегти природному лідерові – при орієнтації школи на знання як головного критерію лідерами можуть стати лише найбільш успішні в навчанні. При формалізованому підході так і є – природний лідер або старається добре вчитися, або свідомо чи несвідомо стає опозиційним лідером.

Маніпулятивна взаємодія з учнями приводить до того, що вони самі засвоюють маніпуляцію як спосіб спілкування. Адже дитина в школі залишається без підтримки батьків, і вона або захищається агресивною поведінкою, або підкоряється й приймає роль жертви, що провокує новий виток її агресії якщо не до дорослих, то до однолітків чи молодших школярів. Так виникає ланцюгова реакція прояву жорстокості не тільки у взаєминах між дітьми й дорослими, а й між самими школярами. Під фізичним насильством з боку учнів розуміють застосування фізичної сили по відношенню до учня, в результаті якого

можливе нанесення фізичної травми. До фізичного насильства відносяться биття, нанесення ударів, псування й відняття речей, грошей і ін. Психологічне насильство школярів є дією, спрямованою на погіршення емоційного самопочуття й благополуччя жертви. До основних видів психологічного насильства у школі відносяться насмішки, нескінченні зауваження й необ'єктивні оцінки, висміювання, приниження у присутності інших, відторгнення, ізоляція, відмова від спілкування (з дитиною відмовляються грати, не хочуть з нею сидіти за однією партою, не запрошують на дні народження і т. д.).

Фізичне й психологічне насильство, практично, завжди поєднуються і є видом знуцання як один з різновидів агресії. В школі вирізняється «безпідставне» знуцання і як груповий феномен, оскільки достатньо велика кількість дітей бере участь у цьому процесі й виконує різноманітні ролі: агресори, «помічники» агресора, їх намовники, спостерігачі, які, зазвичай, знаходяться поряд, але не втручаються у процес «розбірки» тощо. Найчастіше агресор – найпопулярніша особистість, у якої багато друзів і партнерів, він сильний фізично, вирізняється зовнішністю, одягом, манерою поведінки, можливо, економічним і соціальним статусом. Міфом є думка про те, що ті, хто знуцаються, є невпевненими в собі по суті, а тільки прикриваються зовнішньою бравадою. Дослідження свідчать про те, що їхня самооцінка, здебільшого, є середньою чи вищою від середньої. Як правило, ті, що знуцаються, походять з сімей, де агресія є способом розв'язання конфліктів.

Дитина-жертва, найчастіше, самотня (друзі нечисленні, або від страху за себе і зовсім відсутні), слабша фізично, соціально нестійка, може мати відмінні від інших риси характеру: плаксивість, вразливість, недостатньо розвинуте почуття гумору, добродушність, поступливість, неконфліктність. Діти-жертви можуть відрізнятися зовні: особливості фізичної будови, поганий зір тощо. Має місце нетерпимість до дітей, які відрізняються расовою приналежністю, фінансовим або соціальним рівнем. Найчастіше діти-жертви більше ображені на мовчазних спостерігачів знуцань, ніж на самого агресора.

Здебільшого, кожна дитина в різний час, за певних умов та обставин ситуації приймає на себе ці ролі, тобто, ображає (роль нападника), підпадає під образи (роль потерпілого), спостерігає за образами, спонукає до образ (роль намовника). Таким чином, утворюється ланцюжкова замкнена система деформованих міжособистісних зв'язків, яка провокує виникнення схильності до протиправної поведінки, девальвації загальнолюдських цінностей, а агресивність стає банальною й звичною у житті сучасних дітей.

У великих школах жертви можуть мінятися, в школах з невеликою кількістю школярів жертва, здебільшого, одна й та ж.

Буває так, що батьківський авторитаризм, агресія й жорстокість роблять дітей такими ж, в них проявляється потреба когось принижувати й пригноблювати. Це – сімейні чинники формування жорстокого ставлення до оточуючих. Існують і індивідуальні чинники: так, активні, імпульсивні за темпераментом діти можуть мати схильність до розвитку агресивної поведінки, особливо із сімей, де панує авторитаризм і агресія як стиль внутрішньосімейного спілкування.

Сексуальне насильство серед підлітків теж має місце. Воно має сучасне забарвлення, навіть придуманий термін «**кібербулінг**» – **насильство (в тому числі, сексуальне) через Інтернет**: це технічно сфабриковані сексуальні фото з зображенням обраної жертви, сексуально образливі записки, листи, плітки, обмови, відео тощо. Цим самим формується негативна суспільна думка через швидкість передачі й масштаби повідомлення інформації.

Дитяча жорстокість у різних формах її прояву досягає високого рівня саме в старших ланках загальноосвітньої школи: учні початкових класів рідко скаржаться на те, що зазнають кривд із боку однолітків, у класах середньої ланки кількість повідомлень про образи збільшується (як правило, значна кількість повідомлень такого характеру починає надходити від учнів 7-8 класів, тобто, від дітей 13-14 років). Форми образ в середовищі учнів середніх класів набувають все більшої розмаїтості й відзначаються більшою жорстокістю. І саме в старших класах деструктивні міжособистісні стосунки проявляються найбільшою мірою й носять стабільний характер. У старших класах помітно зменшується й кількість повідомлень учнів про образи й приниження. Це – закономірне явище, адже з віком жертви знущань стають більш адаптованими до проявів агресії однолітків, удосконалюючи власну тактику пристосування, запобігання або уникнення насильства. Окрім того, така тенденція пов'язана з тим, що в учнів старших класів відбувається зміна форм прояву знущань з відкритих фізичних і вербальних агресивних реакцій в молодшому шкільному віці на непрямі агресивні реакції у старшому віці. Це робить сам факт знущання більш прихованим.

Найчастіше жертвами шкільного насильства стають:

- діти, що мають фізичні недоліки - ті, що мають вади зору, слуху, порушення постави або координації рухів тощо;
- діти з акцентуаціями характеру. Мішенню для фізичних і вербальних знущань однокласників часто стають нетовариські, сором'язливі й замкнуті діти або, навпаки, діти з гіперактивною поведінкою;

- діти з особливостями зовнішності. Все те, що вирізняє дитину, може стати об'єктом для насмішок: руде волосся, ластовиння, відстовбурчені вуха, особлива форма голови, вага тіла і т.д.;
- діти з недостатньо сформованими соціальними навичками. Деякі діти не здатні захиститися від вербального й фізичного насильства внаслідок недостатнього досвіду спілкування й самовираження;
- діти, що відчувають страх перед школою. Найчастіше страх виникає у дітей, які йдуть у школу з негативними соціальними очікуваннями;
- діти, у яких відсутній досвід життя в колективі («домашні діти»);
- діти, що страждають від різних хвороб (епілепсія, тики і гіперкінези, заїкання, енурез, порушення мови і ін.);
- діти з низьким інтелектом і труднощами у навчанні. Низькі здібності детермінують і низьку успішність дитини, яка, у свою чергу, сприяє формуванню низької самооцінки.

Такі школярі можуть стати як жертвою шкільного насильства, так і такими, що самі здійснюють насилля як варіант компенсації. Під дією систематичних образ, насмішок, передражнювань, підкреслення фізичних чи будь-яких інших вад не лише розвиваються комплекси, утворюються бар'єри у спілкуванні, які перешкоджають встановленню дружніх стосунків з однолітками, а й відбувається деформація Я-концепції та всіх її складових. Тривалі шкільні знущання негативно позначаються на дитині: знижується самооцінка, формується відчуття зацькованості, прагнення уникати стосунків з іншими людьми й однолітками. Під дією цих чинників у дітей-жертв з'являється велика вірогідність формування стійкої неприязні до оточуючого світу, формується віктимність (потенційна чи актуальна здатність особистості бути жертвою) як особистісна соціальна риса. Досить часто інші діти уникають дружби з жертвами насильства, оскільки бояться, що самі стануть жертвами. У таких дітей достатньо високий ризик розвитку нервово-психічних і поведінкових розладів. Тривалий стрес породжує відчуття безнадійності, що, у свою чергу, є сприятливим ґрунтом для виникнення суїцидальних думок і призводить іноді до фатальних наслідків.

Особистісна віктимізація (процес перетворення особистості у жертву) залежить значною мірою й від самої дитини – від суб'єктивного сприйняття чи несприйняття себе як жертви. Нерідко діти (особливо із неблагополучних сімей, соціальні сироти, діти з особливими потребами тощо) самі вибирають «імідж жертви» як компенсаторний захисний механізм, так і з метою маніпуляції для отримання певних благ.

Разом з тим існують такі групи школярів, які відрізняються змішаною поведінкою – провокуючі жертви, переслідувачі-жертви або агресивні жертви. Ці діти не тільки є об'єктом агресії інших, але і самі проявляють агресію. Головною особливістю їх поведінки є комбінація тривоги й агресивності, а також високої емоційності й невірноваженості. Крім того, вони відрізняються від «класичних» жертв тим, що, наприклад, маючи ті ж психологічні й психосоматичні проблеми, демонструють високий рівень екстернальних поведінкових реакцій і гіперактивності. Саме тому вони можуть достатньо тривалий час бути залученими в ситуацію, пов'язану зі знуцанням.

Отже, основними чинниками, що провокують жорстокість в шкільному співтоваристві, є традиції шкільного середовища, які стимулюють жорстокість (загальний психоемоційний фон закладу, що характеризується високим рівнем тривожності й психологічної напруги, система закладу, що містить агресивні взаємовідносини всередині колективу педагогів, авторитарний стиль управління, відсутність обґрунтованих професійних вимог, особливості відношення педагогів до школярів, побудоване на необґрунтованих вимогах до них і їх максимальній безправності, наявність загальноновизнаних соціальних ролей (жертви й лідера).

Соціальної дезадаптації школярів сприяють і суб'єктивні чинники: попередній досвід їх життєдіяльності, що ґрунтується на проявах агресивності й наявності проявів насилля у найближчому оточенні, недостатній рівень розвитку комунікативних навичок, серед яких і відсутність досвіду ненасильницьких взаємовідносин і знань про власні права. Тому завданням діяльності шкільного соціального педагога є формування у школярів системи знань, навичок соціально безпечної поведінки у важких життєвих ситуаціях, вміння знаходити конструктивний вихід із них, формування почуття соціальної відповідальності за свої дії та вчинки.

Незалежно від форми агресії, знуцання в школі – джерело серйозних психологічних та соціальних негараздів для багатьох дітей, яке відбивається на їх самопочутті. Віктимізація школярів пов'язана з депресією, почуттям самотності, високим рівнем тривожності, з низьким рівнем самооцінки й Я-концепцією в цілому.

Соціальному педагогу необхідно працювати з усіма учасниками жорстокої поведінки: і з жертвою, і з агресором. Потрібно переконувати дітей, що вони мають право на захист, що просити допомоги не соромно, а необхідно. Важлива відправна точка – усвідомлення, що багато знуцань відбувається поза полем зору учителів та батьків, і що багато жертв знуцань не хочуть повідомляти

дорослим про свої проблеми. Причини різні: їм може бути соромно за те, що вони жертви, їм страшно від того, що дорослі не зможуть або не захочуть допомогти вирішити проблему або звинуватять у тому, що трапилося.

Дорослі для ефективного втручання повинні переглянути свої власні погляди на міжособистісну поведінку. Багато вчителів та батьків радять дітям не скаржитися й вирішувати свої проблеми самостійно. Проте, в ситуації знущань існує дисбаланс сили, за якого жертва завжди програє та зазнає найгіршого: приниження людської гідності, образ, фізичного болю, матеріального збитку тощо. І жертва, і ті, хто знущається, потребують допомоги та втручання для припинення такої поведінки. Соціально-педагогічну роботу слід будувати з врахуванням таких взаємопов'язаних напрямів:

- робота з потенційними жертвами (діти, батьки, педагоги, адміністрація): підвищення самооцінки, вироблення навичок безпечної поведінки, зняття психологічного комплексу жертви, тренінг впевненого спілкування, зняття страхів тощо;
- робота з потенційними агресорами (діти, педагоги, батьки, адміністрація): вироблення навичок саморегуляції, тренінг спілкування без насилля, формування досвіду співробітництва, зняття психологічних установок агресивної поведінки;
- робота щодо формування безпечного середовища: розширення свобод і можливостей вибору видів діяльності, введення системи договірних відносин, створення психологічного клімату взаємної поваги й довіри.

Література:

1. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник. / І.М.Богданова. – К.:Знання, 2008. – 343 с.
2. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навч. посібник для ВНЗ / Л.М. Завацька. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. – 240 с.
3. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За ред. А.Й.Капської, І.М.Пінчук, С.В.Толстоухової. – К., 2000. – 260 с.
4. Соціальна педагогіка: Підручник. 4-те вид. виправ. та доп. / За ред. проф. А.Й.Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте соціально-педагогічні особливості організації побуту школи.

2. Дайте характеристику організації шкільної життєдіяльності як чиннику формування соціального досвіду школяра.
3. Проаналізуйте об'єктивні й суб'єктивні чинники віктимізації шкільного середовища.
4. Розкрийте суть поняття «дидактогенія».
5. Дайте характеристику основним показникам десоціалізації школярів в шкільному середовищі.

Тема 3. Соціальний педагог в загальноосвітньому навчальному закладі: напрямки, зміст, завдання й функції діяльності

- **Професійний портрет та статус соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу**
- **Мета, завдання та основні напрямки діяльності соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі**
- **Функції соціального педагога в діяльності шкільної соціально-психологічної служби**
- **Критерії оцінювання роботи соціального педагога в школі**

3.1. Професійний портрет та статус соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу

Низький рівень сформованості системи загальнолюдських цінностей у підростаючого покоління (толерантності, вміння спілкуватися, культури), зростання дитячої злочинності, підліткова наркоманія, комп'ютерна залежність і «віртуальна» агресія у дітей – такі проблеми турбують сучасне суспільство. Тому перед школою постала необхідність організації кваліфікованої соціально-педагогічної роботи з школярами, яку має здійснювати професійний спеціаліст. Ним на сьогодні є **соціальний педагог**. Професія «соціальний педагог» в Україні була введена до кваліфікаційного переліку спеціальностей у 2002 р. Соціальний педагог – спеціаліст, який зайнятий у сфері соціально-педагогічної роботи або освітньо-виховної діяльності. Він організовує взаємодію освітніх та позанавчальних установ, сім'ї, громадськості з метою створення в соціальному середовищі умов для соціальної адаптації й благополуччя та всебічного розвитку підростаючого покоління.

Діяльність соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі ґрунтується на нормативно-правовій базі освітньої галузі, яку складають:

- Загальна декларація прав людини, прийнята й проголошена Генеральною асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року;
- Декларація прав дитини, проголошена Генеральною асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1959 року;
- Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року (додаток Б);
- Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року;
- Закон України «Про освіту» від 23.03.1996 р. № 100/96-ВР (зі змінами і доповненнями).

Витяг з Закону України «Про освіту», стаття 22. Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти. Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї й суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам, особам, які їх замінюють. Педагогічний патронаж здійснюється соціальними педагогами. За своїм статусом соціальні педагоги належать до педагогічних працівників.

Витяг з наказу Міністерства освіти і науки України № 127 від 03.05.1999 р. «...Соціальний педагог навчального закладу: здійснює посередництво між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, організовує їх взаємодію з метою створення умов для всебічного розвитку дітей і підлітків...».

Витяг з листа Міністерства освіти і науки України № 1/9-718 від 10.11.06 р. «...Основним завданням його (соціального педагога) роботи є сприяння у соціалізації учнів, бути посередником між учнями, вчителями, батьками й соціальним оточенням...».

Головною особливістю соціально-педагогічної роботи є вміння спеціаліста визначити проблеми й потреби особистості на різних рівнях: індивідуальному, міжособистісному й суспільному. Кваліфіковане сприяння учням у вирішенні їх проблем, що виникають в процесі засвоєння знань та соціалізації, визначає професійні особливості соціально-педагогічної роботи в школі.

Від традиційних сфер діяльності, які пов'язані з аналізом і вирішенням проблем людей (психологія, соціологія, юриспруденція, педагогіка та ін.), соціально-педагогічна робота відрізняється, перш за все, своїм інтегральним характером – зміст цієї роботи акумулює в собі елементи суміжних професій, що взаємозбагачує їх інформацією, інструментарієм, технологіями. Соціальний педагог сприймає учня як цілісного індивіда, в той час як суміжні спеціалісти підходять до

вирішення проблеми дитини лише зі своєї сторони. Важливою особливістю соціально-педагогічної роботи як професії, чого не існує в жодній із суміжних сфер діяльності, є її посередницький характер – соціальний педагог є посередником між учнем і соціумом.

Посадові обов'язки соціального педагога школи визначені в посадовій інструкції, яку затверджує директор школи та погоджує центр практичної психології й соціальної роботи міського (районного) відділу освіти (додаток А). Згідно їй, соціальний педагог:

- здійснює комплекс заходів з виховання, навчання, розвитку й соціального захисту особистості в загальноосвітніх навчальних закладах і за місцем проживання учнів;
- вивчає психолого-медико-педагогічні особливості учнів та їх мікросередовище, умови життя;
- виявляє інтереси й потреби, труднощі й проблеми, конфліктні ситуації, відхилення в поведінці учнів й своєчасно надає їм соціальну допомогу й підтримку;
- є посередником між учнем і закладом освіти, сім'єю, середовищем, спеціалістами різноманітних соціальних служб, адміністративних органів;
- визначає завдання, форми, методи соціально-педагогічної роботи, способи вирішення особистих і соціальних проблем, приймає рішення щодо соціального захисту й соціальної допомоги, реалізації прав і свобод учнів;
- організовує різноманітні види соціально ціннісної діяльності учнів і дорослих, заходи, спрямовані на розвиток соціальних ініціатив, реалізацію соціальних проєктів і програм, бере участь в їх розробці й затвердженні;
- сприяє встановленню гуманних, морально здорових стосунків в соціальному середовищі;
- сприяє створенню психологічного комфорту й безпеки учнів, забезпечує охорону їх життя й здоров'я;
- здійснює роботу з працевлаштування, патронату, забезпечення житлом, посібниками, пенсіями, оформлення заощаджених внесків, використання цінних паперів учнів-сиріт та учнів, що залишились без догляду батьків;
- взаємодіє з вчителями, батьками (особами, що їх замінюють), спеціалістами соціальних служб, служб зайнятості, з благодійними організаціями тощо у наданні допомоги учням, які потребують опіки й догляду, з обмеженими фізичними можливостями, девіантною поведінкою, а також тим, хто потрапив у складну соціальну ситуацію;

- організовує роботу дитячого самоуправління, створює й керує гуртками або клубами за інтересами;
- планомірно проводить масові заходи для учнів та їх батьків;
- здійснює індивідуальну роботу з учнями, що вимагають особливої педагогічної уваги, стоять на профілактичному обліку в школі, залучає їх до роботи гуртків, секцій та інших об'єднань тощо.

Соціальний педагог має право:

- самостійно формулювати конкретні завдання роботи з дітьми й дорослими, вибирати форми й методи цієї роботи, черговість проведення різних видів роботи, виокремлювати пріоритетні напрями в своїй професійній діяльності;
- вимагати від адміністрації освітнього закладу створення умов, необхідних для успішного виконання професійних обов'язків;
- користуватися необхідною для роботи документацією навчального закладу;
- звертатися в медичні й медико-дефектологічні комісії для вирішення подальшої долі дітей з певним фізичними й психологічними відхиленнями;
- брати участь в розробці нових методів соціально-педагогічної роботи, оцінки їх ефективності;
- виступати із узагальненням досвіду своєї роботи в науково-методичній пресі, розробляти нові методи й форми соціально-педагогічної роботи;
- мати додаткове навчальне навантаження відповідно до освіти й кваліфікації або виконувати додаткову роботу на основі договору;
- використовувати методичний день для самоосвіти, вивчення досвіду колег, участі в семінарах, конференціях;
- вибирати форму підвищення кваліфікації через систему освіти;
- запрошувати батьків чи осіб, що їх замінюють, для спільної діяльності, співбесід;
- за погодженням з адміністрацією школи звертатися в комісію у справах неповнолітніх з метою вирішення проблем учнів;
- відвідувати уроки й інші заняття тощо.

До посадових обов'язків соціального педагога входять також турбота про дітей, які за певних причин не відвідують школу, надання допомоги та підтримки батькам при переведенні дитини в інший навчальний заклад, захист прав дітей, які є представниками національних меншин, виявлення дітей, які незаконно зайняті на роботі в навчальний час і вирішення питання їхньої освіти, сприяння дітям та

батькам в отриманні гарантованих їм пільг, організація різноманітних благодійних акцій тощо.

Соціальний педагог є рівноправним членом педагогічного колективу загальноосвітнього навчального закладу. Він бере участь в роботі педагогічних рад, методичних об'єднань. Призначення на посаду та звільнення з посади соціального педагога навчального закладу здійснюються за погодженням з районним (міським) навчально-методичним кабінетом (центром) соціально-психологічної служби системи освіти або з методистом з соціально-психологічної служби районного (міського) методичного кабінету (п. 3.8. Положення про психологічну службу).

З огляду на специфічний характер соціально-педагогічної діяльності режим роботи соціального педагога повинен бути варіативним, гнучким. Тривалість робочого тижня соціального педагога – 40 годин. Із них 20 годин відводиться для роботи безпосередньо у навчальному закладі (діагностична, консультативна, корекційно-відновлювальна та розвивальна робота, соціально-педагогічна просвіта та навчальна діяльність), а 20 годин – на підготовку до проведення соціально-педагогічних заходів, обробку результатів досліджень, консультацій, оформлення висновків, планування та звітність. Ці види робіт соціальний педагог має право виконувати за межами навчального закладу (у бібліотеці, навчально-методичних та наукових центрах) (п. 4.8. Положення про психологічну службу, лист Міністерства освіти і науки України від 27.11.2000 № 109 «Про тривалість робочого тижня практичного психолога (соціального педагога).

Графік роботи соціального педагога затверджується керівником освітньої установи. При його складанні враховується час, витрачений на виконання службових обов'язків поза установою освіти. Питання оплати праці, відпустки, соціального захисту фахівця вирішується відповідно до діючого законодавства.

За своїм статусом соціальний педагог належить до педагогічних працівників і відповідно до чинного законодавства користуються всіма правами й гарантіями, передбаченими для них. Атестація соціальних педагогів здійснюється відповідно до Типового положенням про атестацію педагогічних працівників України (з доповненнями й змінами, затвердженими наказами Міністерства освіти України від 06.10.2010 №930, Міністерства освіти і науки України від 20.12.2011 №1473, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 10.01.2012 за №14/20327). Передбачається попереднє (не рідше одного разу на 5 років) підвищення кваліфікації в установах, акредитованих в установленому порядку щодо здійснення підвищення кваліфікації.

Година соціального педагога. На виконання листа Міністерства освіти і науки України від 04.07.2012 р. за № 1/9-488 «Щодо організації та проведення «години психолога (соціального педагога)» у загальноосвітніх навчальних закладах вводиться в план роботи навчального закладу, в частині позакласної роботи, один раз на місяць для кожного класу година соціального педагога. Для години соціального педагога плануються: групові форми діагностики, групові опитування учнів, просвітницька й корекційна робота, тренінги, дискусії та профілактичні бесіди. Ця робота здійснюється за рахунок оплати робочого часу працівника соціально-психологічної служби школи.

Професійні ролі шкільного соціального педагога. У своїй практичній діяльності соціальний педагог виконує різноманітні ролі, що визначені широким колом проблем його професійної діяльності в навчальному закладі. Спеціалізація соціального педагога в конкретному навчальному закладі визначається адміністрацією, педагогічним колективом спільно із зацікавленими особами в залежності від умов мікросоціуму й необхідності вирішення тих або інших соціально-педагогічних проблем.

Професійні ролі соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі

Соціальна роль	Діяльність
Експерт	вивчення особливостей соціального середовища школи, складання прогнозу впливу його на розвиток особистості, визначення методів допустимого компетентного соціально-педагогічного втручання у вирішення проблем
Проектувальник	проектування соціально-педагогічної діяльності, визначення учасників і умов реалізації проекту
Учасник спільної діяльності	спонукання педагогів і учнів до діяльності, соціальної ініціативи, розвиток здатності самостійно вирішувати свої проблеми
Адвокат	захист прав особистості
Посередник	посередництво між дитиною й соціальними службами, педагогічним колективом школи, державними закладами, суспільними організаціями
Духовний наставник	соціальний патронаж, турбота про формування моральних загальнолюдських цінностей
Соціальний терапевт	сприяння в контактах з відповідними спеціалістами, допомога у вирішенні конфліктних ситуацій
Аніматор	організація дозвілля школярів

Досить важливим для шкільного соціального педагога є знання сфери його професійної компетенції, оскільки він працює у тісній взаємодії із психологом, який донедавна виконував і певні функції соціального педагога. Ці фахівці (практичні психологи та соціальні педагоги) займаються розв'язанням однакових проблем, їхні завдання реалізуються в одній площині, однак шляхи вирішення певної проблеми у кожного з цих спеціалістів різні. Різною також є специфіка діяльності. Практичний психолог за своїм статусом є педагогічним працівником (Закон України «Про освіту», ст.21), він здійснює психологічне забезпечення навчально-виховного процесу та повноцінного особистісного й інтелектуального розвитку дітей на кожному віковому етапі, підвищує психологічну культуру всіх учасників навчально-виховного процесу. Соціальний педагог також належить до педагогічних працівників (Закон України «Про освіту», ст.22), він здійснює соціально-педагогічний патронаж у системі освіти, сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї й суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам, особам, що їх замінюють. Тому актуальною є проблема розмежування функцій практичного психолога та соціального педагога в закладі освіти, визначення шляхів і форм взаємодії цих фахівців.

Порівняльна характеристика основних напрямів діяльності практичного психолога та соціального педагога

Практичний психолог	Соціальний педагог
Різне:	
<p>Робота з внутрішнім світом учня. Участь в організації психологічного супроводу освітньо-виховного процесу. Зміцнення психічного та психологічного здоров'я учнів. Виявлення причин, що ускладнюють розвиток особистості дитини. Планування, розробка, впровадження в практику розвиваючих, корекційно-відновлювальних програм. Виявлення й обстеження учнів, які потребують психічної корекції та психорегуляції, надання їм психолого-педагогічної підтримки. Психологічна експертиза, психолого-педагогічна корекція девіантної поведінки.</p>	<p>Здійснення соціально-педагогічного патронажу. Забезпечення реалізації виховної функції, функції соціальної допомоги та захисту. Посередництво між освітніми установами, сім'єю, організація їх взаємодії. Проведення соціально необхідної роботи щодо організації спілкування дітей, молоді, дорослих у громаді, за місцем проживання тощо. Сприяння участі вихованців у науковій, технічній, художній творчості тощо. Залучення до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої роботи різних установ, громадських організацій, окремих громадян тощо. Вплив на подолання особистісних, міжособистісних, внутрішньосімейних конфліктів.</p>
Спільне:	
(для психолога, соціального педагога та заступника директора з виховної роботи)	
<p>У роботі та взаємостосунках з учнями, працівниками школи, батьками керуються правовими актами України, міжнародними правовими актами, Загальною Декларацією прав людини, Декларацією прав дитини та Конвенцією прав дитини, Законом України «Про освіту», нормативними документами Міністерства освіти і науки України, органів освіти. Створюють соціальне середовище, умови для всебічного розвитку дітей, підлітків, молоді. Виявляють задатки, обдарування, розкривають здібності, таланти вихованців. Дбають про професійне самовизначення молоді, допомагають у виборі освітньої установи для подальшого навчання. Утверджують повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, гуманізму, доброти тощо.</p>	

Здійснюють первинну профілактику та запобігають вживанню дітьми алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам, пропагують здоровий спосіб життя.

Сприяють соціалізації, соціальній адаптації дітей, підлітків, молоді.

3.2. Мета, завдання та основні напрямки діяльності соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі

Відповідно до статті 5. Закону України «Про загальну середню освіту» завданнями школи є виховання громадянина України, формування особистості учня, розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду, підготовка до подальшої освіти та трудової діяльності, виховання поваги до Конституції України, прав і свобод людини й громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини та громадянина, шанобливого ставлення до родини, народних традицій і звичаїв, свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, збереження й зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів. Окремі завдання цієї статті реалізує у своїй діяльності соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу.

Відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 02.08.2001 р. «Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів» перед соціальними педагогами ставляться такі **завдання**:

- формування гуманних стосунків між вихованцями, учнями та педагогами;
- охорона й захист прав та інтересів дітей;
- вивчення особливостей учня, соціальної ситуації розвитку та умов його життєдіяльності;
- вияв інтересів та потреб, проблем і труднощів дітей та підлітків;
- створення атмосфери психологічного комфорту для учнів у навчальній та позанавчальній діяльності;
- організація та координація різних видів позанавчальної діяльності дітей та підлітків;
- попередження конфліктів в учнівських колективах;
- допомога старшокласникам у професійному самовизначенні;
- орієнтація учнів на здоровий спосіб життя;
- профілактика правопорушень серед неповнолітніх, робота з учнями групи ризику;
- посередницька діяльність між вихованцями та адміністрацією, педагогами школи, батьками, різними соціальними інститутами;

- взаємодія з педагогами, психологом, батьками або опікунами для надання допомоги учням;
- попередження суїцидальних спроб неповнолітніх тощо.

Виокремлюються **основні напрямки соціально-педагогічної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі:**

- **організація соціально-виховної роботи з учнями;**
- **організація соціально-педагогічного середовища школи;**
- **участь в управлінні школою.**

1. Організація соціально-виховної роботи з учнями.

Організація соціально-виховної роботи з учнями полягає у виявленні й діагностуванні соціально-педагогічних проблем, поточному спостереженні за соціальним простором шкільної життєдіяльності, за взаємовідносинами між вчителями, учнями, батьками з метою аналізу та прогнозування конкретних соціально-педагогічних проблем, а також безпосередня робота з школярами, батьками, вчителями. Соціальний педагог, надаючи соціально-педагогічну допомогу дітям, педагогічному колективу, сім'ям школярів, реалізує визначені напрямки діяльності, зокрема:

Аналітико-діагностична діяльність:

- вивчає, реально оцінює особливості соціального мікросередовища, рівень і спрямованість впливу середовища на особистість, соціальний статус дитини в різних сферах діяльності й спілкування, визначає та аналізує соціальні чинники, їх спрямованість і вплив на особистість;
- визначає проблемне поле дитини, її індивідуально-психологічні особливості;
- ставить соціальний діагноз, вивчає й реально оцінює особливості діяльності й навчання дитини;
- встановлює причини відхилення у поведінці школяра, причини соціального неблагополуччя сім'ї;
- сприяє виявленню обдарованих дітей;
- виявляє дітей з емоційними та інтелектуальними затримками розвитку тощо.

Прогностична діяльність:

- на основі аналізу соціально-педагогічної ситуації програмує й прогнозує процес виховання й розвитку особистості, діяльність всіх суб'єктів соціального виховання, надає допомогу у саморозвитку й самовихованні школяра, визначає перспективи його розвитку в процесі соціалізації;
- планує власну соціально-педагогічну діяльність на основі глибокого аналізу результату попередньої діяльності;

- прогнозує цілі професійної діяльності тощо.
- **Організаційно-комунікативна діяльність:**
- сприяє залученню суб'єктів виховної діяльності, спільноти, населення мікрорайону до процесу соціального виховання дітей, спільної праці й відпочинку, встановлює ділові та особисті контакти;
- формує демократичну систему взаємин в шкільному середовищі, у відносинах дітей, підлітків і дорослих;
- будує взаємини з учнями на основі діалогу, співробітництва.

Корекційна діяльність:

- здійснює корекцію всіх виховних впливів на школярів як з боку сім'ї, так і соціального середовища, зокрема, й неформального;
- здійснює корекцію самооцінки школярів, за необхідності – корекцію статусу дитини в колективі, групі ровесників, допомагає позбавитись шкідливих звичок.

Координаційно-організаційна діяльність:

- організовує соціально значиму діяльність школярів у відкритому мікросередовищі, впливає на організацію їх відпочинку;
- залучає до різноманітних видів діяльності з урахуванням психолого-педагогічних вимог;
- організує колективну творчу діяльність дітей разом з дорослими;
- координує діяльність всіх суб'єктів соціального виховання;
- взаємодіє з органами соціального захисту й допомоги тощо.

Соціально-педагогічна підтримка й допомога:

- надає кваліфіковану соціально-психолого-педагогічну допомогу дитині у саморозвитку, самопізнанні, самооцінці, самоствердженні, самоорганізації, самореабілітації, самореалізації;
- встановлює довірливі взаємини з дитиною тощо.

Охоронно-захисна діяльність:

- використовує весь комплекс правових норм, спрямованих на захист прав та інтересів школярів;
- сприяє застосуванню засобів державного примусу й реалізації юридичної відповідальності щодо осіб, що вчиняють прями чи опосередковані протиправні дії щодо дітей;
- взаємодіє з органами соціального захисту й допомоги тощо.

Психотерапевтична діяльність:

- турбується про морально-емоційний комфорт дитини, її почуття, переживання;
- встановлює довірливі взаємини з дитиною, дорослими;
- здійснює вербальний і невербальний вплив на емоції й самосвідомість дитини;

- надає допомогу у вирішенні міжособистісних конфліктів школярів, виведенні із депресивного стану;
- сприяє соціально позитивній зміні у ставленні школяра до життя, до соціального оточення, до самого себе тощо.

Соціально-профілактична діяльність:

- організовує систему профілактичних заходів з попередження девіантної й делінквентної поведінки дітей і підлітків;
- впливає на формування їх морально-правової свідомості;
- організовує систему заходів соціального оздоровлення сім'ї, своєчасно надає соціально-правову та іншу допомогу сім'ям і дітям груп соціального ризику тощо.

Реабілітаційна діяльність:

- організує систему заходів соціально-педагогічної реабілітації й підтримки учнів, які через різні причини (хвороба, інвалідність, наркотики, сексуальна агресія, позбавлення волі, переживання стресу тощо) мають різні форми соціальної дезадаптації.

2. Організація соціально-педагогічного середовища школи.

Соціально-педагогічне середовище – це складова виховного простору, в якому формуються соціальні якості особистості завдяки цілеспрямованій, науково-обґрунтованій і системній соціально-педагогічній діяльності з метою ефективного соціального становлення її як суб'єкта соціального розвитку себе й соціуму. На рівні організації соціально-педагогічного середовища школи виокремлюються такі напрями діяльності:

- оптимізація учнівського самоврядування (форма самоорганізації колективу учнів, яка має сприяти становленню навчального закладу як демократичної інституції, що управляється самим колективом);
- розвиток шкільних традицій (історія, свята, гімн, герб, прапор, норми одягу, вітання тощо);
- участь у волонтерській діяльності (соціальна, суспільно-корисна, систематична та вмотивована неприбуткова діяльність осіб, що проводиться через виконання робіт, надання послуг громадянам, організаціям і суспільству загалом);
- організація змістовного дозвілля учнів, батьків, учителів (активна творча (зокрема, суспільна) діяльність, самоосвіта, спорт, спілкування з іншими людьми);
- робота з соціальним середовищем учня – вивчення та робота з різноманітними неформальними об'єднаннями та групами дітей і молоді в мікрорайоні навчального закладу;

- соціально-педагогічний супровід дитини в сім'ї (форма соціально-педагогічної підтримки особистості через надання різноманітних послуг);
- взаємодія з різноманітними закладами (різноманітні заклади освіти, соціальні служби, громадські організації, культурно-дозвіллеві заклади, місцеві засоби масової інформації, медичні організації тощо).

3. Участь в управлінні школою: види роботи – консультування адміністрації навчального закладу, методична робота, взаємодія з різноманітними закладами.

Консультування адміністрації передбачає: проведення соціально-педагогічних досліджень у педагогічному, учнівському, батьківському колективах, результати яких мають забезпечувати прийняття адекватних управлінських рішень, участь у вирішенні конфліктів навчального закладу з учнями та батьками.

Методична робота передбачає проведення занять з учителями (навчання прийомів соціометричного контролю за міжособистісною атмосферою в класі), допомогу в діагностиці чинників ризику (відчужені, ізольовані учні), сприяння ефективному розподілу ролей в учнівському колективі, участь у роботі педагогічних консилиумів (педрада, батьківські збори), робота з документацією (вивчення шкільної документації, підготовка профілактичних, корекційних, розвивальних програм, статистичних звітів, формування інформаційного банку даних щодо роботи з сім'єю, поповнення методичної скарбнички, використання апробованих тестів, анкет, опитувальників, методів соціально-педагогічної роботи з учнями, батьками, вчителями, а також розробка власного діагностичного інструментарію тощо.

Взаємодія з різноманітними закладами передбачає участь соціального педагога навчального закладу в роботі місцевих органів влади, самоуправління з питань соціального розвитку, участь у розробці й обговоренні регіональних і місцевих соціальних програм, проєктів, взаємодію з органами управління освітою, соціального захисту, охорони здоров'я, комісіями в справах дітей для вирішення соціально-педагогічних проблем, співпрацю з громадськими й іншими організаціями.

Соціальний педагог взаємодіє із співробітниками відділів освіти, відділу соціального захисту, центру зайнятості, правоохоронних органів, закладів позашкільної освіти, відділу культури й спорту, зі спеціалістами психолого-медико-педагогічних консультацій, соціальних служб для молоді, територіального Центру медико-

соціальної реабілітації інвалідів з порушеннями опорно-рухового апарату, обласного (міського/районного) Центру практичної психології та соціальної роботи, представниками благодійних, дитячих, молодіжних громадських організацій, фондів тощо.

Методи роботи соціального педагога. Важливе місце в організації та проведенні соціально-педагогічної роботи належить цілісній системі її методів, які є способом організації соціально-педагогічної роботи, що уможливають досягнення оптимального результату й забезпечують позитивні зрушення в розвитку школяра.

Соціальний педагог у своїй роботі використовує такі методи:

- соціальні методи та методи соціальної діагностики (інтерв'ю, моніторинг, соціологічне опитування, експертна оцінка, експертний прогноз, біографічний метод);
- методи соціальної профілактики (превентивний метод, соціальна терапія, соціодрама, група підтримки);
- методи соціального контролю (соціальний нагляд, соціальна опіка, соціально-медичний патронаж, соціальне обслуговування);
- методи соціальної реабілітації (працетерапія, зміни у статусі, групова терапія, кризова інтервенція);
- соціально-економічні методи (метод пілг, метод компенсацій, соціально-економічні санкції);
- організаційно-розпорядницькі методи (регламентування, нормування, інструктування, критика, перевірка виконання);
- психодіагностичні (тести інтелекту й здібностей, особистісні опитувальники, тести досягнень, проєктивні тести, малюнкові тести, соціометрія);
- психокорекційні (психогімнастика, ігрова корекція, ігротерапія, арттерапія, діагностичний навчальний експеримент, соціально-психологічний тренінг, тренінг поведінки);
- методи психологічного консультування (емпатійне слухання, інтерпритація, ідентифікація, фасилітація);
- методи психотерапії (сугестія, самонавіювання, психоаналіз, транзактний аналіз, групова терапія, поведінкова терапія, сімейна терапія);
- педагогічні та організаційні методи (педагогічний експеримент);
- педагогічна діагностика (педагогічне спостереження, природний експеримент);
- навчання (словесні: розповідь, пояснення, дискусія, лекція; наочні: ілюстрація, демонстрація, робота з підручником;

- практичні: вправи, лабораторні й практичні роботи, дидактичні ігри, творчі завдання, проблемні ситуації);
- виховання (позитивний приклад, переконання, привчання, заохочення й покарання, навіюваність, вправність, перспектива, гра, довіра, організація ситуації успіху, самовиховання);
  - методи організації соціально-педагогічної взаємодії (ціннісної орієнтації, організації діяльності, спілкування, оцінки, самореалізації, визначення мети);
  - методи як елемент соціального виховання (мотивування й залучення до дії, репродукування, закріплення й збагачення, спільної дії і спільної творчості);
  - метод впливу (на свідомість на почуття, на поведінку).

3.3. Функції соціального педагога в діяльності шкільної соціально-психологічної служби

Соціально-психологічна служба – одна із складових системи управління загальноосвітнім навчальним закладом. Її впровадження в контексті здійснення соціальної, соціально-педагогічної та психологічної роботи в школі – вимога сьогодення у ситуації соціальної невлаштованості значної частини населення України, кризи дитинства, сімейного неблагополуччя, агресивності соціального середовища. Основним завданням служби є забезпечення процесу соціалізації учнів у навчально-виховній діяльності, захист їх психічного, фізичного, соціального й духовного здоров'я, сприяння безконфліктному входженню молодої людини у світ дорослих, підготовка до самостійного життя в суспільстві, попередження й педагогічна корекція вад та відхилень розвитку. Робота служби спрямована на організацію активного співробітництва шкільної адміністрації, педагогів, учнів, батьків, зовнішніх соціальних структур з метою надання реальної, кваліфікованої й всебічної допомоги школяреві в процесі його становлення й розвитку.

Організація діяльності соціально психологічної служби в системі освіти України здійснюється на основі законів та інших нормативно-правових документів України. Нормативно-правові документи повинні бути систематизовані в окремій номенклатурній справі («Нормативно-правові документи соціально-психологічної служби») та зберігатися у практичних психологів і соціальних педагогів. До матеріалів справи входять:

- Конституція України;
- Декларація прав людини;
- Конвенція ООН про права дитини;

- Закон України «Про освіту»;
- Закон України «Про загальну середню освіту»;
- лист Міністерства освіти і науки України від 27.08.2000 № 1/9-352 «Про планування діяльності, ведення документації і звітності усіх ланок психологічної служби системи освіти України»;
- наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006 № 864 «Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України»;
- лист Міністерства освіти і науки України від 15.08.2007 № 1/9-479 «Про нормативи чисельності практичних психологів і соціальних педагогів навчальних закладів»;
- інші нормативні й методичні матеріали Міністерства освіти і науки України, обласних та міських ланок освіти.

Визначимо **основні функції** соціальної служби освітньої установи.

Діагностична функція: вивчення й оцінювання реальних особливостей діяльності особистості, мікроколективу, шкільного колективу в цілому, неформальних об'єднань, в яких беруть участь учні школи, рівень і спрямованість впливу мікросередовища, особливості сім'ї та джерела негативного впливу на дітей та підлітків.

Прогностична функція: складання на основі спостережень і досліджень прогнозу розвитку негативних і позитивних сторін соціальної ситуації групи, особистості.

Консультативна функція: розробка методик корекції поведінки школярів, педагогів, батьків.

Профілактична функція: розробка й здійснення комплексу заходів щодо запобігання розвитку негативних процесів в шкільному середовищі, в житті школярів тощо.

Захисна функція: забезпечення заходів з охорони й захисту прав дітей та підлітків. Представлення інтересів дітей у різних інстанціях (суд, прокуратура і т.д.).

Опікунська функція: організація харчування, медичного обслуговування, продовження часу перебування дітей у школі, різні форми матеріальної, медико-педагогічної допомоги дітям, що опинилися у складній життєвій ситуації.

Організаторська функція: організація соціально-значимої діяльності, дозвілля дітей та підлітків у шкільному та позашкільному середовищі, залучення сім'ї та громадськості у виховний процес, побудова демократичної системи стосунків дітей і дорослих.

На основі цих функцій виокремлюють такі **основні напрями**:

- вивчення соціально-психологічних особливостей особистості та соціально-педагогічного впливу мікросередовища на учнів шляхом спостереження, бесід, опитування експертів, інтерв'ювання, тестування, аналізу документів;
- організація соціально-педагогічної взаємодії з дитиною, яка потребує допомоги, підтримка дітей із проблемних сімей, спонукання до самоорганізації та самостійності, співробітництво з сім'єю, школою та громадою;
- соціально-психологічна допомога та підтримка особистості в кризових ситуаціях - здійснюється через вивчення проблеми, обговорення шляхів її вирішення, розробки плану дій, допомоги в організації виходу з проблеми, координації зусиль найближчого оточення особистості, створення груп підтримки, корекція стосунків, способів соціальної дії. Посередництво в творчому розвитку особистості й групи можуть бути реалізовані при моделюванні ситуацій, які сприяють оволодінню школярами новим соціальним досвідом, створенні ситуації успіху, зміні уявлень про своє Я, підтримці ініціатив окремого учня чи групи, створенні умов для творчості.

Важливим аспектом роботи соціально-психологічної служби школи є максимальне зниження негативного впливу соціуму на учня й використання всіх позитивних можливостей для багатогранного розвитку особистості.

Основні працівники шкільної соціально-психологічної служби – соціальний педагог, практичний психолог, педагог-організатор, інші педагоги, що передбачено штатним розписом для виконання спеціальних функцій на відповідних посадах. Кількісний показник таких посадовців регулюється фінансовим забезпеченням школи та контингентом учнів в ній.

Керівництво соціальною службою школи здійснює заступник директора з виховної роботи, соціальний педагог чи психолог, які підпорядковуються директору школи. У соціально-психологічній службі створюються підрозділи для безпосередньої роботи з дітьми, їх сім'ями та соціальним оточенням:

- територіальна соціальна служба (соціальний педагог);
- внутрішньошкільна служба соціальної турботи про дітей (соціальний педагог, класні керівники, вихователі, організатори позакласної роботи);
- служба всеобучу, піклування та опіки;
- психологічна служба (психолог й логопед);

- медична служба (лікар і медсестра).

Кожне з цих підрозділів виконує свої завдання. Наприклад, територіальна служба організовує соціально значущу діяльність за місцем проживання серед дітей, підлітків і дорослих, створює умови для проведення дозвілля, виявляє й захищає інтереси дітей, надає допомогу сім'ям у розвитку їх виховних можливостей, попереджає й надає допомогу у вирішенні конфліктів, надає підтримку дітям, що потребують опіки та піклування, залучає до роботи з дітьми державні установи та громадськість.

Інформування батьків та педагогічних працівників про діяльність соціально-психологічної служби здійснюється через інформаційні куточки, які знаходяться у місцях, зручних для загального огляду, через виступи на батьківських зборах, педагогічних радах та нарадах, соціально-психолого-педагогічних консиліумах, шкільних методичних об'єднаннях тощо.

Документи соціально-психологічної служби зберігаються у номенклатурній справі, номер якої фіксується у наказі закладу. Кожен спеціаліст соціально-психологічної служби повинен мати посадову інструкцію (контракт) та затвержені наказом функціональні обов'язки, які складаються на основі документів служби.

Діяльність соціально-психологічної служби здійснюється на основі річного та щомісячного планів роботи. План роботи соціально-психологічної служби є окремим розділом плану роботи навчального закладу на поточний навчальний рік (п. 1 листа МОНУ від 27.08.2000 № 1/9-352). Аналітична частина річного плану закладу повинна містити (вибірково) аналіз роботи практичного психолога, соціального педагога за минулий навчальний рік, змістова частина – спільні заходи фахівців соціально-психологічної служби та заступника директора з навчально-виховної роботи (методиста закладу). План роботи соціально-психологічної служби навчального закладу затверджує керівник навчального закладу після погодження з керівником районного центру практичної психології та соціальної роботи чи методистом, який відповідає за соціально-психологічну службу. У щомісячному плані проставляються нормативи часу на види робіт, що виконуються практичними психологами, соціальними педагогами навчальних закладів із розрахунку 8-годинного робочого дня (наказ Міністерства освіти України від 07.12.1996 № 339).

Працівники соціально-психологічної служби не використовують у своїй діяльності соціально-психологічний інструментарій без попередньої експертизи, яку здійснюють центри практичної психології та соціальної роботи.

Організаційно-методичне забезпечення роботи практичного психолога, соціального педагога передбачає систематизацію матеріалів соціально-психологічного супроводу, наявність індивідуальних карток психолого-педагогічного діагностування на всіх учнів.

Практичний психолог та соціальний педагог зобов'язані зберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих у процесі діагностичної й корекційної роботи. Надання інформації регулюється центром практичної психології та соціальної роботи.

Дирекцією школи або міським чи районним методичним кабінетом проводиться експертна оцінка стану діяльності соціально-психологічної служби школи.

В кінці навчального року працівники соціально-психологічної служби подають в центр соціальної роботи та практичної психології протокол самоаналізу роботи служби в загальноосвітньому навчальному закладі.

Отже, основними напрямками соціально-педагогічної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі є організація соціально-виховної роботи з учнями, організація соціально-педагогічного середовища школи, участі в управлінні школою. Соціальний педагог організовує й реалізує разом із практичним психологом школи діяльність соціально-психологічної служби загальноосвітнього навчального закладу.

3.4. Критерії оцінювання роботи соціального педагога в школі

Оцінювання професійної діяльності соціального педагога здійснюють компетентні фахівці соціально-педагогічної галузі, які мають на це дозвіл, під час планової перевірки або в ході атестації соціального педагога чи атестації загальноосвітнього навчального закладу. Результативність діяльності соціального педагога також оцінюється в процесі поточного та підсумкового контролю адміністрацією загальноосвітнього закладу.

Оцінка результативності професійної діяльності соціального педагога в загальноосвітньому закладі може проводитися за такими параметрами:

- відповідність соціально-педагогічної роботи спеціаліста розробленим планам;
- використання в роботі широкого спектру різноманітних методів та форм роботи;
- адекватне використання технологічного інструментарію для вирішення соціально-педагогічних завдань;

- оцінка батьками та учнями якості роботи соціального педагога;
- інформаційно-методичне забезпечення різних напрямів роботи соціального педагога в школі;
- кількість сімей, з якими ведеться соціально-педагогічна робота;
- проведені заходи щодо соціально-правового захисту дітей;
- соціально-психологічний супровід дітей групи ризику;
- організація роботи з педагогічним колективом школи;
- налагодження взаємодії з різними соціальними службами та організаціями.

**Орієнтовний зразок оцінки результативності роботи
соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу**

Звіт

про стан роботи соціального педагога _____ школи
(прізвище, ім'я, по батькові соціального педагога)
за 20-20_____ н. р.

Аналіз проведеної роботи згідно з планом на рік (по кожному виду роботи та за напрямками). Соціально-педагогічна діяльність школи _____ проводиться відповідно плану роботи соціального педагога на 20_-20_ навчальний рік, на основі якого відбувається щомісячне та щотижневє планування, ведеться щоденний облік проведеної роботи. Соціально-педагогічна діяльність ЗНЗ здійснюється за такими основними напрямками: діагностичним, прогностичним, консультативним, захисним, профілактичним, соціально-перетворювальним та організаційним.

На початку навчального року оновлено базу даних про дітей, які потребують соціальної підтримки, з них: 18 осіб - діти, які потребують підвищеної педагогічної уваги (4 учні знаходяться на внутрішньошкільному обліку, 9 дітей з 7 неблагополучних сімей, 88 осіб – діти пільгових категорій, 5 дітей – ДБСТ). На цих дітей та їх сім'ї оновлено документацію. Неблагополучні сім'ї та дитячий будинок сімейного типу знаходяться під патронажем соціального педагога. До роботи з сім'ями та учнями залучаються медпрацівники, практичний психолог, батьківський комітет, кримінальна міліція, працівники місцевої влади, депутати. З дітьми ДБСТ щовівторка проводиться корекційно-розвивальна робота. Для учнів школи було проведено ряд бесід, годин спілкувань: «Знаємо свої права, виконуємо свої обов'язки», «Лудоманія. Що це?», «Правові і моральні норми у твоєму житті», «Злочин і відповідальність», «Навчання - твоя головна праця» та інші.

Залежно від віку учнів соціальний педагог використовував різні форми роботи:

- індивідуальні;
- групові;
- масові;
- факультативні заняття;
- гурткова робота;

Зв'язки з громадськістю, відвідування (кількість осіб/кількість годин, витрачених на заходи):

- учнів (дітей) вдома _____;
- батьків за місцем роботи _____;
- органів виконавчої влади та громадського самоврядування _____.

Просвіта батьків відбувалася на зборах, де обговорювалися такі питання: «Відповідальність батьків за виховання, навчання та утримання дітей», «Покарання у практиці сучасного сімейного виховання», «Соціальний розвиток дітей молодшого шкільного віку». Ознайомлено батьків зі змістом документів, які регулюють відповідальність батьків за виховання, розвиток та навчання своїх дітей, що підтверджено офіційними попередженнями, підписаними батьками.

Соціальний педагог брав участь у засіданнях районного методичного об'єднання соціальних педагогів, у роботі «Школи молодого соціального педагога». Соціальний педагог надає консультації учням, батькам, учителям відповідно до фаху. Консультаційна робота є як груповою, так і індивідуальною.

Характеристика переваг та недоліків у проведеній роботі. За період навчального року соціальним педагогом проводилася робота переважно з учнями та батьками. Найбільш складним напрямком діяльності соціального педагога є робота з педагогічними працівниками та адміністрацією школи, але протягом року ситуація дещо змінилася: знайдено порозуміння з адміністрацією школи, вчителі, переважно класні керівники, звертаються за допомогою, рекомендаціями щодо роботи з учнями та батьками.

Пропозиції для подальшої роботи згідно з планом. Планування роботи соціально-психологічної служби загальноосвітнього навчального закладу на 20__-20__ н. р. було спільним, але в зв'язку з новими вимогами щодо діяльності соціального педагога план за певними функціями потребує перегляду та окремого планування як практичного психолога, так і соціального педагога ЗНЗ.

Директор школи: _____

Адміністрацією школи проводиться оцінювання кабінету соціального педагога (Додаток А).

Аналіз діяльності соціального педагога може здійснюватися щоквартально та узагальнюватися в кінці навчального року. За підсумками роботи соціальний педагог готує аналітичний звіт, який подається керівництву школи та районному чи міському відділу освіти. У звіті повинні бути відображені всі види діяльності у відповідності із планом роботи й журналами проведеної роботи. Звіт повинен мати кількісні й якісні показники за напрямками діяльності.

Орієнтована структура звіту

Якісні показники діяльності соціального педагога:

- рівень реалізації завдань запланованої роботи на рік, причини невиконання;

- аналіз професійної діяльності за напрямками;
- узагальнений аналіз діагностичної роботи, проведеної відповідно до плану;
- узагальнений аналіз консультативної, просвітницької та профілактичної роботи;
- аналіз ефективності корекційної роботи з учнями, сім'ю;
- робота щодо профілактики бездоглядності й правопорушень неповнолітніх;
- аналіз роботи щодо формування здорового способу життя;
- узагальнений аналіз заходів щодо охорони й захисту прав дітей;
- робота з неблагополучними сім'ями;
- участь соціального педагога у створенні середовища психологічного комфорту й безпеки учнів, забезпечення охорони їх життя й здоров'я;
- участь в роботі методичних об'єднань;
- проблеми, умови й причини їх виникнення, завдання й методи їх вирішення.

Кількісні показники діяльності соціального педагога:

1. Всього прийнято дітей (кількість, вік) _____.
2. Всього прийнято дорослих (кількість, категорія дорослих) _____.
3. Проведено індивідуальних досліджень (первинних, вторинних, кількість, категорія тих, хто вивчався) _____.
4. Проведено групових діагностик (кількість, категорія) _____.
5. Проведено індивідуальних корекційно-розвивальних занять (кількість, категорія) _____.
6. Проведено групових корекційних і розвивальних занять (кількість, категорія) _____.
7. Проведено обстеження сімей (кількість, проблеми) _____.
8. Участь в науково-методичній роботі школи (кількість, теми заходів, планові, позапланові) _____.
9. Участь в проведенні психолого-медико-педагогічного консилиуму (кількість, теми, планові, позапланові) _____.
10. Робота з соціумом (види роботи, з якими організаціями, за якими проблемами взаємодіяли) _____.
11. Професійне визначення дітей і працевлаштування випускників (які заходи проведені, категорія учасників) _____.

Наприклад:

Схема аналітичного звіту соціального педагога навчального закладу

1. Прізвище, ім'я, по батькові _____
2. НЗ _____, навантаження _____, кількість учнів в закладі _____
3. Спеціальність за дипломом _____, коли і який заклад закінчив _____, кваліфікаційний рівень _____, стаж педагогічний _____
4. Рік проходження попередньої атестації _____.

5. Рік запланованої наступної атестації _____.
6. Рік проходження попередніх курсів підвищення кваліфікації _____.

№з/п	Тематика курсів (назва)	Місце проведення, дата, № посвідчення	К-сть годин
1.	Фахові курси		
2.	Проблемно-тематичні, авторські курси		

7. Проблема над якою працюєте в закладі (підготовка до атестаційної роботи) _____.
8. Інформація про нагородження працівників соціально-психологічної служби.

Назва державної нагороди, відзнаки	Рік нагородження	Документ, який підтверджує

9. Стан забезпечення робочим місцем (2, 1, пристосоване, сум. з ким, відсутнє) _____. Зміни умов роботи протягом навчального року (погіршення чи покращення, яке саме) _____.
10. Тематика звернень до соціального педагога протягом навчального року:

№ з/п	Тематика звернень	Кількість звернень	Кількість годин
1.	З боку батьків:		
2.	З боку педагогів:		
3.	З боку дітей:		
4.	З боку інших зацікавлених осіб (представників громадськості тощо):		

11. Тематика звернень до соціального педагога за проблемою насильства над дітьми.

№ п/п		Категорія					
		діти		батьки		педагоги	
		осіб	го-дин	осіб	годин	осіб	годин
1.	Фізичне						
2.	Емоційне						
3.	Сексуальне						
4.	Економічне						

12. Проведення тренінгів щодо формування соціальних навичок у дітей та здорового способу життя

№ п/п	Програми	Кількість		
		груп	годин	осіб
1.	«Діалог»			
2.	«Рівний-рівному»			
3.	«Школа проти СНІДу»			
4.	«Профілактика ВІЛ/СНІДу в учнівському середовищі»			

13. Кількість учнів, що перебувають на внутрішньошкільному обліку (схильних до девіантної поведінки) на початок __ та кінець навчального року __, форми роботи (з розрахунку 30 год. на одну особу):

№ п/п	Форми роботи з учнями «групи ризику»	Кількість		
		груп	годин	осіб
1.	Консультації			
2.	Просвітницька діяльність			
3.	Соціально - перетворювальна робота			
4.	Інші заходи (назвіть)			

14. У яких СПД на рівні навчального закладу (за запитом педагогів, адміністрації) Ви брали участь:

№ п/п	Тема	Мета	Діагностичний інструментарій представити за формою (додати до звіту)	Цільова група	Вибіркова	Представлення результатів
1.						

15. Підписка на 20__-20__ н.р _____
Участь у проведенні конференцій, семінарів-практикумів тощо.

№ п/п	Дата проведення	Назва заходу	Тема вашого виступу	Цільова група	Кількість учасників
1.					

16. Виступи на радіо, статті в газетах, професійних виданнях. Дата _____, тема _____, та місце виступу _____.

17. Розробка програм: які в розробці, які подаються на затвердження _____.
18. Соціально-перетворювальна робота з учнями.

№ п/п	Тематика	Програма (джерело, автор)	Кількість		
			груп / класи	осіб	годин
1.					

19. Робота з батьками (див. табл. до пункту 16).
20. Робота з педагогічним колективом (виступи на м/о, тренінги, семінари) - див. табл. до пункту 16.
21. Навчальна діяльність:

№ п/п	Факультативи, спецкурси	Кількість		
		класи	годин	охоплено осіб
1.				

22. Зв'язки з громадськістю, з якими організаціями _____, з яких питань _____.
23. Співпраця з практичним психологом (див табл. до пункту 16).
24. Методичні дні (в яких заходах Ви брали участь): _____. Решта годин повинна бути відображена у статистичному звіті.
25. Труднощі, які виникали під час роботи протягом навчального року: _____.
26. Ваші пропозиції щодо змін у наданні Вам методичної допомоги _____.

Під час складання звіту необхідно враховувати:

- позитивні аспекти здійсненої діяльності (що із запланованого вдалося реалізувати й завдяки чому);
- негативні аспекти здійсненої діяльності (що із запланованого не вдалося реалізувати й чому);
- доцільність і результативність проведених заходів щодо розвитку колективу;
- педагогічні наслідки, які можуть мати проведені заходи (що не вдалося, хто не зміг впоратися зі своїм дорученням, які педагогічні та організаційні завдання не вдалося виконати);
- проблеми, які можуть загостритись найближчим часом, проявитися у перспективі.

Соціальний педагог періодично звітує й про роботу з окремих напрямків соціально-педагогічної діяльності в школі, зокрема, роботи з обдарованими учнями, роботи з попередження та профілактики правопорушень і злочинності, наркоманії, СНІДу серед учнів, соціально-педагогічний патронаж дітей групи ризику тощо. Наприклад:

Аналіз
роботи _____ школи щодо забезпечення соціального захисту дітей
пільгових категорій та дітей з обмеженими можливостями
за III квартал 20_р.

З метою виконання листа № 24 від _____ .01.20 ____ р. «Про забезпечення соціального захисту дітей пільгових категорій та дітей з обмеженими можливостями» у _____ школі систематизовано роботу щодо соціального захисту дітей, які потребують соціальної підтримки. Для більш дієвої та якісної організації роботи у цьому напрямку працівники школи керуються нормативно-правовими документами, рекомендованими відділом освіти.

Для забезпечення всебічного розвитку й навчання дітей з особливими потребами у навчальному закладі призначено відповідальну особу – соціального педагога.

Соціальним педагогом спільно з класними керівниками сформовано базу даних дітей, які потребують соціальної підтримки. Систематично досліджується нова інформація щодо сімей пільгових категорій і вносяться доповнення. Таким чином, станом на 20_ р. маємо такі дані:

1. Діти, позбавлені батьківського піклування – 2 особи.
2. Діти-інваліди – 7 осіб.
3. Діти-напівсироти – 17 осіб.
4. Діти з малозабезпечених сімей – 6 осіб.
5. Діти, які постраждали від Чорнобильської катастрофи – 1 особа.
6. Діти одиноких матерів – 12 осіб.
7. Діти з багатодітних сімей – 43 особи.
8. Діти з дитбудинку сімейного типу (ДБСТ) – 5 осіб.

Усього в школі станом на кінець III кварталу – 75 дітей, які потребують соціальної підтримки, 5 дітей з ДБСТ.

Протягом вересня було проведено обстеження матеріально-побутових умов проживання дітей даної категорії та відповідно складено акти. На багатодітні сім'ї оформлено соціальний паспорт родини.

Навчальним закладом розроблено та затверджено плани спільної роботи з селищною радою, зі службою у справах дітей та кримінальною міліцією у справах дітей. Відповідно до планування проведено обстеження умов проживання дітей, які мешкають у сім'ях, що опинилися в складних життєвих ситуаціях (7 обстежень). 20_ р. проведено рейд «Урок», в якому брали участь фахівці ССД, оперуповноважений КМСД, уповноважений з прав дитини сільської ради, представник ЗНЗ.

Організовано літнє оздоровлення для дітей, які потребують соціальної підтримки:

- дітей, позбавлених батьківського піклування – 2;
- дітей, які виховуються в багатодітних сім'ях – 15;
- дітей, які виховуються в неблагополучних сім'ях – 4;
- дітей, які виховуються в малозабезпечених сім'ях – 6;
- дітей, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС – 1;
- дітей-інвалідів – 2.

Фахівцями соціально-психологічної служби для батьків та дітей, які потребують соціальної підтримки, надаються консультації щодо соціального захисту (19 консультацій).

Щодо забезпечення умов для безперешкодного доступу до навчальних занять дітей з обмеженими фізичними можливостями та дітей дитячого будинку сімейного типу організовано індивідуальну форму навчання. Загальна кількість дітей, охоплених індивідуальною формою навчання – 9 чол., з них діти-інваліди – 3.

У кабінеті практичного психолога та соціального педагога оформлено змінний стенд «На допомогу батькам», де висвітлюється нова інформація щодо соціального захисту дітей та сімей, які його потребують.

Діти, які потребують соціальної підтримки, поінформовані про роботу гуртків та секцій, за бажанням та фізичною можливістю діти відповідної категорії залучені до позашкільної роботи на базі школи.

Директор школи _____

Виконавець: **соціальный педагог** _____

Отже, соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу – це фахівець із роботи з школярами, покликаний створювати сприятливі соціальні, навчально-виховні умови для соціальної адаптації школярів, їх всебічного розвитку й соціалізації, організації взаємодії освітніх та позашкільних закладів та установ, сім'ї, громадськості тощо.

Література:

1. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник / І.М.Богданова. – К.:Знання, 2008. – 343 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-е видання / За заг. ред. проф. І.Д.Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
3. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навч. посібник для ВНЗ / Л.М. Завацька. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. – 240 с.
4. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка. / С.С.Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 549 с.
5. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За ред. А.Й.Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухові. – К., 2000. – 260 с.
6. Соціальна педагогіка: Підручник. 4-те вид. виправ. та доп. / За ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.

Питання для самоконтролю:

1. Обґрунтуйте особливості соціального статусу та професійних ролей шкільного соціального педагога.
2. Порівняйте основні напрямки діяльності соціального педагога та практичного психолога в школі.

3. Охарактеризуйте завдання, функції діяльності соціального педагога в шкільній соціально-педагогічній службі.
4. Проаналізуйте критерії оцінювання результативності професійної діяльності шкільного соціального педагога.

Тема 4. Планування та ведення документації в діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу

- **«Робочий стіл» шкільного соціального педагога**
- **Планування соціально-педагогічної діяльності: мета, принципи, нормативно-правова база**
- **Структура річного плану роботи соціального педагога в закладі освіти**

4.1. «Робочий стіл» шкільного соціального педагога

Під терміном «робочий стіл» соціального педагога Б.Алмазова, М.Беляєва та ін. розуміють визначення інструментарію його професійної діяльності як певним чином структурованої сукупності технологій та інформаційних матеріалів. Робочий стіл соціального педагога визначає всю сукупність технологій, методів і методик, що уможливають його професійну діяльність в конкретному навчальному закладі. Першочерговими завданнями, які вирішує соціальний педагог при організації свого робочого столу, є:

- вивчення нормативних документів діяльності загальноосвітньої школи;
- безпосереднє ознайомлення з організацією та функціонуванням навчального закладу в цілому, основними напрямками й формами роботи (виховною, навчальною, організаційною, управлінською, дослідницькою), з особливостями планування й контролю за діяльністю педагогічних працівників, основами молодіжної політики села чи міста, району, області та місцевих служб соціально-педагогічної спрямування.

Зміст «робочого столу» визначається основними функціями професійної діяльності соціального педагога та містить такі види документації:

- довідково-інформаційна документація;
- обліково-реєстраційна документація;
- документація для службового використання.

В інструктивно-методичних листах, які регламентують діяльність соціального педагога, наводиться такий орієнтовний перелік документів соціального педагога в загальноосвітніх закладах:

Довідково-інформаційні документи :

- тексти нормативних документів щодо соціально-педагогічної роботи, законів та підзаконних актів щодо захисту прав дітей;
- посадова інструкція;
- перспективні плани роботи на рік, чверть, місяць;
- графік консультацій;
- програми щодо окремих напрямів соціально-педагогічної роботи, які реалізує спеціаліст у школі;
- документація щодо соціального супроводу дітей, які скоїли правопорушення;
- документація щодо питань опіки та піклування учнів школи;
- журнал реєстрації звернень учнів, батьків, вчителів із зазначеними видами наданої їм допомоги;
- соціальні паспорти кожного класу;
- соціальні паспорти неблагополучних сімей, в яких було здійснено соціальне інспектування;
- звіти про роботу з неблагополучними сім'ями учнів;
- методичні матеріали для реалізації різних напрямів соціально-педагогічної роботи в школі (інформаційні матеріали для батьків, вчителів, учнів);
- інформація про діяльність різних соціальних служб та організацій, які діють в мікрорайоні школи.

Обліково-реєстраційна документація:

- графік роботи (додаток 8 до наказу МОН № 864 від 28.12.2006 р.);
- нормативи часу на основні види роботи (додаток 2 до листа МОН України від 05.03.2008 р. № 1/9-128);
- річний план роботи;
- план роботи на місяць (додаток 5 до наказу МОН № 864 від 28.12.2006 р.);
- статистичний звіт (додаток 1 до листа МОН України від 05.03.2008 р. №1/9-128);
- соціальні паспорти класів (додаток 10 до наказу МОН № 864 від 28.12.2006 р.);
- соціальний паспорт школи (зведені дані) та соціальні паспорти класів;
- форми звітності за результатами громадського огляду встановленого зразка;
- журнал щоденного обліку роботи соціального педагога (наказ МОН № 864 від 28.12.2006 р. додаток 9);
- перелік необхідних документів для обліку дітей різних категорій (по кожній категорії).

Матеріали для службового використання:

- журнал реєстрації звернень учнів, батьків, вчителів (додаток 7 до наказу МОН України від 28.12.2006 р. № 864);
- журнал обліку сімей дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах (спільний наказ Міністерства освіти і науки України від 14 червня 2006 р.) – за потребою;
- журнал діагностичної роботи;
- банк даних учнів та сімей різних категорій (за результатами соціальної паспортизації класів та школи);
- облікові картки учнів різних категорій та сімей;
- індивідуальні картки обліку роботи з дітьми з поведінковими відхиленнями;
- облікова картка сім'ї дитини, щодо якої здійснюється соціальний супровід (додаток 11, наказ МОН № 864 від 28.12.2006 р.);
- акт відвідування сім'ї неповнолітньої дитини;
- первинний акт обстеження умов проживання та виховання неповнолітньої дитини в сім'ї;
- акт обстеження житлово-побутових умов проживання і моральних умов проживання та виховання неповнолітньої дитини в сім'ї (для подання в державні служби у справах дітей та соціальні служби);
- індивідуальні картки соціально-педагогічного діагностування (додаток 9 до листа МОН № 1/9-352 від 27.08.2000);
- документально оформлені аналітичні матеріали (довідки, висновки, рекомендації тощо) для педагогічних працівників, батьків, дітей;
- діагностичний інструментарій (тексти тестових методик опитувальники, анкети, бланки відповідей тощо);
- матеріали психолого-педагогічних консилиумів;
- банк даних діагностичних методик та корекційно-розвивальних програм;
- протоколи (журнал) корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи;
- протоколи (журнал) індивідуальних консультацій (додаток 10 до листа МОН № 1/9-352 від 27.08.2000).

Навчально-методичні матеріали:

- підручники;
- навчально-методичні посібники;
- збірники методичних рекомендацій;
- навчальні програми (факультативів, гуртків тощо);

- фахові періодичні видання;
  - довідково-інформаційні матеріали (довідники, словники).
- Матеріали за напрямками роботи:**
- **супровід дітей та учнівської молоді:**
  - **Супровід учнів початкових класів:**
  - діагностика соціально-неблагополучних категорій дітей;
  - соціально-перетворювальна робота;
  - консультування вчителів;
  - консультування батьків;
  - виховні заходи.
  - **Адаптація учнів до середньої школи:**
  - соціально-перетворювальна робота;
  - консультування вчителів;
  - консультування батьків;
  - виховні заходи.
  - **Супровід розвитку підлітків (різних соціальних груп):**
  - діагностика;
  - консультування;
  - просвіта та профілактика;
  - навчальні заняття, тренінги, факультативи, гуртки;
  - профорієнтація;
  - виховні заходи.
  - **Робота з учнями старшого шкільного віку:**
  - діагностика;
  - консультування з особистих проблем;
  - просвіта та профілактика;
  - навчальні заняття, тренінги, факультативи, гуртки;
  - профорієнтація;
  - виховні заходи.
  - **Робота з учнівськими колективами:**
  - соціометричні дослідження;
  - консультування вчителів, класних керівників;
  - консультування учнів (різних соціальних груп);
  - заняття, соціально-психологічні тренінги.
  - **Соціально-психологічний супровід учнів групи ризику:**
  - індивідуальна психодіагностика;
  - індивідуальна та групова соціально-перетворювальна робота;
  - координація дій педагогів, батьків;
  - виховні заходи.
  - **Супровід учнів з особливими потребами:**
  - виявлення учнів з особливими потребами;

- корекція;
- соціальна підтримка, патронаж.

Просвіта вчителів:

- бесіди;
- консультації;
- соціально-психологічні тренінги;
- семінари.

Допомога адміністрації навчального закладу:

- експертиза;
- планування;
- консультації.

Виступи за темами на:

- педрадах;
- семінарах;
- методичних об'єднань.

Папки методичних матеріалів за розділами:

I. Діагностика:

- методи діагностики емоційно-вольової сфери;
- методи діагностики особистісної сфери;
- методи діагностики міжособистісних стосунків, спілкування;
- методи діагностики внутрішньосімейних відносин;
- методи діагностики вад психофізіологічного, розумового розвитку.

II. Програми та методичні матеріали за проблемами:

- адаптація;
- девіантна поведінка;
- профорієнтація
- інші.

III. Корекційно-розвивальна робота з проблем:

- розлад емоційно-вольової сфери;
- поведінкової сфери;
- адаптації перехідних періодів та ін.

IV. Просвітницька діяльність:

- з батьками;
- з учнями;
- з учителями.

4.2. Планування соціально-педагогічної діяльності: мета, принципи, нормативно-правова база

Планування шкільної соціально-педагогічної діяльності – процес моделювання діяльності соціального педагога на певний період часу. Розробка плану роботи є одним із етапів управління процесом

соціального формування особистості та учнівського колективу: він упорядковує соціально-педагогічну діяльність, забезпечує виконання таких вимог до педагогічного процесу як планованість, системність, керованість і наступність результатів. **Мета планування роботи соціального педагога** – координація дій з адміністрацією та педагогічним колективом, з одного боку, та колективом учнів, батьків, громадських структур – з іншого, встановлення термінів реалізації рішень, уточнення пріоритетних напрямків, етапів діяльності.

Основними принципами планування є:

- науковість: соціальна актуальність основних позицій плану, його відповідність реальній ситуації, педагогічна доцільність та необхідність проведення заходів;
- відповідність: відповідність змісту та мети роботи соціального педагога освітнім потребам навчального закладу;
- узгодженість: співвіднесення та координація плану роботи соціального педагога з планами роботи школи, окремих підрозділів навчального закладу;
- перспективність: побудова плану з урахуванням близьких та далеких перспектив, віддалених, але конкретних завдань та цілей;
- оптимальність: змісту та форми плану, які найбільш відповідають конкретним умовам;
- конкретність: чіткість формулювань, термінів, призначення безпосередніх виконавців;

- колегіальність: використання форм колективного планування, врахування думок зацікавлених осіб та структур, оцінка експертів.

При плануванні роботи соціальний педагог керується нормативами часу, затвердженими наказом Міністерства освіти України від 07.12.96 р. № 339 (додаток № 4 до листа Міністерства освіти і науки України від 27.08.2000 р. № 1/9-352.

План роботи соціального педагога закладу освіти є базовим документом. У ньому повинні бути враховані:

- участь у реалізації державних (регіональних, місцевих) програм, накази та рішення колегій Міністерства освіти і науки України, управління освіти і науки облдержадміністрації, обласного інституту післядипломної педагогічної освіти;
- проблеми, над вирішенням яких працює районний (міський) відділ освіти;
- проведений аналіз діяльності соціально-психологічної служби закладу освіти;
- пріоритетні напрями роботи навчального закладу, запити адміністрації;

- специфіка роботи з учнями на кожному віковому етапі їх розвитку;
- основні напрямки роботи районного, обласного центрів практичної психології і соціальної роботи.

У своїй діяльності соціальний педагог може використовувати різні **види планів:**

- річний план, який є частиною плану роботи навчального закладу, можливе планування на більший проміжок часу (перспективний план);
- план роботи на коротший термін, як правило, на чверть, місяць, тиждень (календарний план), формою подачі такого плану можуть бути циклограми, плани-графіки, плани-сітки;
- план проведення конкретних акцій, форм роботи, планування вирішення конкретних проблем, обстеження конкретних вихованців та ін.

Чітке перспективне й оперативне планування забезпечує високу ефективність соціально-педагогічної роботи, дозволяючи визначити найсуттєвіші напрями діяльності.

Загальні етапи розробки плану:

- ознайомлення із законами й постановами державних органів, документами, що стосуються соціально-педагогічної роботи в школі;
- вивчення літератури щодо основ планування;
- вивчення наукових та методичних рекомендацій щодо конкретного питання, що планується;
- аналіз недоліків плану за минулий рік;
- підготовка проекту плану;
- колективне обговорення певних аспектів плану;
- розгляд проекту плану на методичному об'єднанні;
- затвердження плану на засіданні педагогічної ради школи.

Річний план соціального педагога є складовою частиною плану закладу освіти й містить заходи, які відображають як запит шкільної адміністрації, педагогічного колективу, так і пропозиції соціального педагога, побудовані на основі аналітичного звіту за минулий рік. Усі пункти та позиції плану обговорюються з адміністрацією школи, щоб унеможливити випадки, коли запит і пропозиції не співпадають. Звернути увагу необхідно й на те, щоб план роботи соціального педагога відповідав розробленій стратегії діяльності соціально-психологічної служби закладу освіти й програмі розвитку навчального закладу, у якому він працює. У плані роботи передбачаються лише такі види роботи, на які спеціаліст має дозвіл і відповідну кваліфікацію.

План соціально-педагогічної роботи складається із таких розділів:

Аналітична частина оформляється за схемою:

- загальні відомості про навчальний заклад (повна назва, проблема, над вирішенням якої працював навчальний заклад, соціальний педагог); кількість учнів (дітей) у навчальному закладі, кількість класів. Особливості навчальних класів (груп) (наприклад, класи з поглибленим вивченням предметів, профільні класи) та ін.;
- короткий аналіз найбільш актуальних проблем, над якими соціальний педагог працював протягом навчального року: вказати проведену роботу, її результати, зазначити труднощі, які виникли у роботі;
- визначення основних завдань, які планується вирішити у новому навчальному році;
- запит адміністрації на наступний навчальний рік, проблематика роботи навчального закладу.

Змістова частина. Цю частину плану зручніше заповнювати у вигляді таблиці. Заходи змістової частини повинні відображати діяльність соціального педагога школи та враховувати діяльність соціально-психологічної служби району й мають бути спрямовані на досягнення цілей і реалізацію завдань річного плану. Таблиця заповнюється відповідно до функцій соціального педагога.

№ № п/п	Зміст роботи	Термін проведення	Де і з ким проводиться
1	Діагностичні		
2	Прогностичні		
3	Консультаційні		
4	Захисні		
5	Профілактичні		
6	Соціально-перетворювальні		
7	Організаційні		

Рекомендуються такі види діяльності для внесення в план роботи соціального педагога:

1. Участь у роботі конференцій, семінарів.
2. Консультації (індивідуальні та групові) дітей, підлітків, викладачів, батьків (опікунів).

3. Соціально-педагогічна діагностика (виявлення дітей, підлітків групи ризику, вивчення соціальної адаптації школярів, професійної спрямованості тощо).
4. Корекційно-розвивальна й реабілітаційна робота (для вирішення проблем соціалізації особистості).
5. Профілактична робота (направлення у спеціалізовані центри, у тренінгові групи, цикл бесід про збереження здоров'я – нарколог, гінеколог, психотерапевт, педіатр; зустрічі зі співробітниками інспекції у справах неповнолітніх тощо).
6. Робота з девіантними дітьми й підлітками (щомісячна робота Ради профілактики школи, проведення профілактичної роботи).
7. Координування різних видів соціально ціннісної діяльності дітей, підлітків та спрямованих на розвиток соціальних ініціатив (участь у районних та обласних конкурсах творчості, участь у конкурсних програмах для школярів з особливими потребами, участь у святах дитячо-юнацької творчості, участь у роботі центрів соціальних служб.).
8. Робота з дітьми, підлітками з особливими потребами (участь у роботі соціальних програм).
9. Захист і охорона прав дітей (правовий захист дітей, супровід у відновленні життєво важливих документів дитини, оформлення пенсій, ведення спадкових справ з оформленням документів, відстеження адаптованості дітей у прийомних сім'ях, захист їхніх інтересів, допомога у влаштуванні випускників-сиріт) тощо (Додаток Б).

При складанні річного плану роботи слід дотримуватися певних умов – розподіл видів роботи відповідно до норм часу з урахуванням кінцевого результату. Результат має бути спрямований не на отримання якомога більшої кількості різного виду даних за різними параметрами, а на зміну поведінки, підвищення самооцінки, зміни ціннісних орієнтацій та установок, покращення умов для проживання дітей, які опинилися в кризових ситуаціях, тощо. Так, діагностичний напрям повинен займати не більше ніж 30-40 % від усього робочого часу, за ним обов'язково проводиться робота з корекції або профілактики, яка саме й впливає на кінцевий результат.

Слід звернути увагу й на **планування організаційно-методичної роботи**. Організаційно-методична робота соціального педагога – це систематична спільна колективна діяльність соціального педагога з педагогічними працівниками, службами соціального захисту населення щодо створення в навчальному закладі, мікрорайоні умов для розвитку здорової гармонійної особистості, для соціалізації дітей,

які опинилися в кризових ситуаціях. Розділ «Організаційно-методична робота» повинен містити не тільки види роботи, що пов'язані зі складанням річного плану, звітів за рік, з підготовкою до різноманітних виступів (перед учителями, учнями, батьками), а й розробку методичних рекомендацій, корекційних програм тощо.

При складанні плану соціальному педагогу слід уникати таких суттєвих **недоліків**:

- **недостатній аналіз діяльності.** Аналіз діяльності за попередній навчальний рік найчастіше обмежується констатацією фактично виконаної роботи, переліком форм роботи з педагогами, учнями, адміністрацією, статистичними даними без аналізу, заходами за планом. Як правило, в аналізі відсутні виявлені труднощі, протиріччя, проблеми, які спостерігаються саме в цьому закладі освіти, не встановлені причинно-наслідкові зв'язки цих протиріч, відсутні висновки й конкретні дії на перспективу та пропозиції;
- **цілепокладаюча частина робочого плану не має конкретного характеру, не відповідає пріоритетному напрямку діяльності закладу й соціально-психологічної служби.** Відсутність системного бачення організації власної діяльності в цілях і завданнях призводить до зменшення результативності роботи. Цілі діяльності соціального педагога, його завдання на рік і перспективу часто мають неусвідомлений характер, є цитатами з підручників або нормативних документів.

Календарне планування може бути в формі циклограми (складається у випадку, коли чітко встановлена часова послідовність основних елементів соціально-педагогічної діяльності), плану-сітки (наочно – за допомогою матриці, введення символічних позначень), плану-графіку (дозволяє впорядковано викласти всю діяльність). Календарний план конкретизує, розвиває, деталізує відповідні пункти річного плану, співвідносить їх з конкретним часом.

Щомісячний план роботи соціального педагога висвітлює роботу, заплановану в річному плані, враховує корективи, які вносить навчально-виховний процес, відображує запити, які надходять, заходи, що проводяться на рівні міста чи району.

Щотижневий графік роботи соціального педагога має бути оформленим у відповідності до листа Міністерства освіти і науки України від 27.08.2000р. №1/9-352 (додаток № 11). В ньому враховуються нормативи часу роботи соціального педагога й проставляються з розрахунку 8-годинного робочого дня (ставка соціального педагога). Графік роботи соціального педагога

розміщується в загальнодоступному місці, із вказаним номером кабінету й конкретизацією годин, призначених для робіт з учнями, консультацій для вчителів та батьків.

Наприклад:

Графік роботи соціального педагога

_____ -школи на _____ -

Дні тижня	Час	Види роботи
Понеділок	8.00- 16.00 (з них у школі 5 год.).	Діагностична робота (7 кл.). Корекційно-відновлювальна робота. Робота з документацією. Консультаційна робота.
Вівторок	8.00- 16.00 (з них у школі 5 год.). Індивідуальне консультування з 12.00 до 14.00.	Консультаційна робота. Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота. Зв'язки з громадськістю.
Середа	8.00- 16.00 (з них у школі 5 год.).	Просвітницька діяльність. Проведення тренінгу «Конфлікт». Патронаж сімей.
Четвер	8.00- 16.00 Методичний день.	Консультування у відділі освіти, соціальних службах. Робота в бібліотеці
П'ятниця	8.00- 16.00 (з них у школі 5 год.). Індивідуальне консультування з 12.00 до 14.00.	Консультаційна робота. Соціально-педагогічна просвіта. Корекційно-відновлювальна робота. Оформлення документації.

Крім того, соціальний педагог складає плани конкретних напрямків соціально-педагогічної роботи.

Наприклад:

Орієнтовний зразок плану роботи соціального педагога з учнями «групи ризику»

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

Директор _____ ЗОШ

«ПОГОДЖЕНО»

Методист РМК _____

**План роботи соціального педагога ЗОШ І-ІІІ ступенів
з учнями «групи ризику»**

№ з/п	Зміст роботи	Термін проведення	Відповідальний
1.	Вивчення індивідуальних особливостей учнів «групи ризику»: - соціометричні дослідження; - спостереження; - діагностика емоційно-вольової сфери.	Вересень Протягом року	Практичний психолог, соціальний педагог
2.	Виявлення труднощів у навчанні (бесіди з вчителями, діагностика пізнавальних інтересів).	Січень	Практичний психолог, соціальний педагог
3.	Обстеження матеріально-побутових умов проживання учні «групи ризику».	Вересень	Соціальний педагог
4.	Бесіди з учнями та їх однокласниками.	Протягом року	Практичний психолог, соціальний педагог
5.	Бесіди з батьками.	Протягом року	Практичний психолог, соціальний педагог
6.	Бесіди з класними керівниками.	Протягом року	Практичний психолог, соціальний педагог
7.	Врахування інтересів учня та залучення його до суспільно-корисної діяльності колективу класу.	Протягом року	Практичний психолог, соціальний педагог
8.	Співпраця з працівниками інспекції у справах неповнолітніх, соціальною службою у справах сім'ї, дітей та молоді.	Протягом року	Соціальний педагог

Річний план роботи погоджується з методистом, що відповідає за соціальну службу (директором районного (міського) центру практичної психології й соціальної роботи) до кінця серпня, затверджується керівником навчального закладу не пізніше 01 вересня.

В ньому враховується кваліфікаційний рівень соціального педагога й його можливості щодо організації соціально-педагогічної діяльності.

Чітке перспективне й оперативне планування забезпечує високу ефективність соціально-педагогічної роботи, дозволяючи визначити найсуттєвіші напрями діяльності, зосередити зусилля педагогічного колективу на головному. План є документом, який захищає соціального педагога від хаотичної діяльності й дозволяє запровадити системний підхід щодо організації соціально виховного процесу.

Література:

1. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. / Ю.В.Василькова. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 160 с.
2. Овчарова Р.В. Книга социального педагога. / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 480 с.
3. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посібник / За ред. А.Й.Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
4. Технологии социальной работы. Серия «Высшее образование» / Под ред. Е.И.Холостовой. – М.: ИНФА, 2001. – 400 с.
5. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / За заг. ред. Капської А.Й. – К., 2000. – 372 с.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте основні принципи планування.
2. Зробіть аналіз основних видів планів шкільного соціального педагога.
3. Проаналізуйте основні вимоги та етапи річного плану соціального педагога.

РОЗДІЛ II.

НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Тема 5. Соціально-правовий захист дитинства

- **Соціально-правовий захист дітей, які потрапили в складні життєві обставини**
- **Взаємодія шкільного соціального педагога та соціальних служб щодо захисту прав дитини**
- **Індивідуальний супровід дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах**
- **Профілактична, просвітницька робота соціального педагога з дітьми та сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах**
- **Організація діяльності шкільного омбудсмена**

5.1. Соціально-правовий захист дітей, які потрапили в складні життєві обставини

Правовий захист дитинства – це система державно-правових гарантій забезпечення дитині охорони її прав, комплекс юридичних норм і організаційних заходів регуляційного та захисного характеру. Соціально-правовий захист дитинства у діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу є одним із пріоритетних напрямків його професійної діяльності й здійснюється через соціальну роботу з школярами, їх мікросоціальним оточенням, організаціями та закладами, які повинні забезпечувати соціально-правову допомогу неповнолітнім. Соціально-педагогічна діяльність із захисту прав дитини спрямована на профілактику порушень прав дитини в суспільстві, захист прав дитини в разі виявлення таких порушень, адаптацію її до життя в правовому суспільстві та реабілітацію дітей, які постраждали від порушення їх прав.

Права дитини захищені на міжнародному рівні – Конвенція ООН про права дитини не допускає застосування щодо дітей методів впливу, що принижують їх честь і гідність (додаток В). У своїй роботі соціальний педагог керується також нормативними документами щодо соціального захисту дитини та охорони дитинства: Законом України «Про охорону дитинства», Конвенцією ООН з прав дитини, Національною програмою «Діти України» та іншими відповідними нормативними документами Міністерства освіти і науки України й усіх ланок органів управління освітою тощо.

Соціально-правовий захист стосується дітей, які потрапили в складні життєві обставини. За визначенням Закону України «Про соціальні послуги» **складними є такі життєві обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно.** Дитина в силу свого соціального статусу неспроможна самостійно подолати ті негаразди, з якими зустрілася на своєму життєвому шляху. Соціальний педагог здійснює такий соціально-правовий захист дітей, які зазнають психологічного, фізичного, сексуального, економічного та інших видів насилля та жорстокого поводження в сім'ї та школі. До цієї категорії дітей відносяться й педагогічно занедбані, бездоглядні діти тощо. Як фахівець, соціальний педагог має вміти класифікувати види насилля щодо дитини: жорстоке поводження, недбале ставлення до дитини, бездоглядність, психологічне, сексуальне, економічне та ін.

Жорстоке поводження – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування однієї людини стосовно іншої, якщо ці дії порушують її конституційні права, свободи як людини та громадянина й наносять їй моральну травму, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю (стаття 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»).

Недбале ставлення до дитини передбачає таку поведінку батьків (осіб, які їх замінюють), яка призводить до свідомого або неусвідомленого незабезпечення дорослими задоволення життєво важливих потреб дитини, пов'язаних з її виживанням, здоров'ям та повноцінним розвитком.

Бездоглядність – відсутність або недостатність контролю за поведінкою або заняттями дітей і підлітків, виховного впливу на них з боку батьків або осіб, які їх замінюють. Поняття «**педагогічна занедбаність**» розглядається як відхилення від норми в моральній свідомості, поведінці та навчанні, зумовлені недоліками виховання у сім'ї, закладах освіти, але основна увага звертається на недостатній рівень вихованості дитини у сім'ї.

Фізичне насильство над дитиною – дії із застосуванням фізичної сили стосовно дитини, спрямовані на спричинення їй фізичного страждання. Фізичне насильство в сім'ї передбачає умисне нанесення одним членом іншому побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести до смерті, порушення фізичного або психічного здоров'я, посягання на його честь і гідність.

Сексуальне насильство або розбещення – протиправне посягання однієї особи на статеву недоторканість іншої, дії сексуального характеру стосовно дитини, що проявляються як

звалтування, сексуальні домагання, непристойні пропозиції, будь-які образливі дії сексуального характеру.

Психологічне насильство – вплив однієї особи (групи осіб) на психіку дитини через використання словесних образ, погроз, переслідувань, залякування, критики, маніпуляції, що може призвести до виникнення у дитини пригніченого або хронічного тривожного стану, затримки чи відставання психоемоційного, когнітивного, соціального та фізичного розвитку тощо.

О.Кочемировська, А. Ходоренко визначають такі критерії, які можуть вказувати на жорстоке поводження з дитиною та вимагають негайного втручання соціального педагога.

Ознаки фізичного насильства:

- зміщення суглобів (вивихи), переломи кісток, гематоми, подряпини;
- синці на тих частинах тіла, на яких вони не повинні з'являтися, коли дитина грається (наприклад, на щоках, очах, губах, вухах, сідницях, передпліччях, стегнах, кінчиках пальців тощо);
- рвані рани й переломи в області обличчя, травматична втрата зубів;
- травми ока (крововиливи, відшарування сітківки тощо);
- забиті місця на тілі, голові або сідницях, які мають виразні контури предмета (наприклад, пряжки ремня, лозини);
- рани й синці у різних фазах загоєння на різних частинах тіла (наприклад, на спині та грудях одночасно);
- сліди від укусів;
- незвичні опіки (цигаркою або гарячим посудом);
- скарги дитини на головний біль, біль у животі, зовнішні запалення органів сечовивідної і статеві системи;
- прагнення дитини приховати травми та обставини їх отримання (відмова дитини роздягатись, носити одяг, що не відповідає сезону);
- повідомлення дитини, що батьки, інші члени сім'ї застосовують до неї, або іншої дитини фізичне насильство, погрожують вигнати з дому, перемістити до іншого місця проживання (віддати до інтернатного закладу, влаштувати до лікарні, помешкання інших родичів тощо), про наявність небезпеки з боку тварин, що утримуються у неї вдома.

Ознаки сексуального насильства:

- знання термінології та жаргону, зазвичай, не властивих дітям відповідного віку;
- висипи або кровотечі в області паху, геніталій;
- захворювання, що передаються статевим шляхом;
- дитяча або підліткова проституція;
- вагітність;

- вчинення сексуальних злочинів;
- сексуальні домагання щодо дітей, підлітків, дорослих;
- нерозбірлива або активна сексуальна поведінка;
- надмірна самостимуляція геніталій;
- створення та реалізація дитиною сексуальних сценаріїв в іграх за допомогою іграшок та ляльок;
- уникнення контактів з ровесниками;
- відсутність догляду за собою;
- синдром «брудного тіла»: постійне настирливе перебування у ванній, під душем;
- боязнь чоловіків, конкретних людей;
- синці на внутрішній стороні стегон, на грудях і сідницях, людські укуси.

Ознаки психологічного насильства:

- замкнутість, тривожність, страх, або навпаки, демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка;
- неврівноважена поведінка;
- агресивність, напади люті, схильність до руйнації, нищення, насильства;
- уповільнене мовлення, нездатність до навчання, відсутність знань відповідно до віку (наприклад, невміння читати, писати, рахувати);
- синдром «маленького дорослого» (надмірна зрілість та відповідальність);
- уникання однолітків, бажання спілкуватися та гратися зі значно молодшими дітьми;
- занижена самооцінка, наявність почуття провини;
- швидка стомлюваність, знижена спроможність до концентрації уваги;
- демонстрація страху перед появою батьків або необхідністю йти додому, небажання йти додому;
- схильність до «мандрів», бродяжництва;
- депресивні розлади;
- спроби самогубства, саморуйнівна поведінка;
- вживання алкоголю, наркотиків, токсичних речовин;
- наявність стресопохідних розладів психіки, психосоматичних хвороб;
- насильство стосовно тварин чи інших живих істот;
- приналежність батьків, осіб, які їх замінюють, до деструктивних релігійних сект.

Ознаки економічного насильства, занедбання дитини:

- постійне голодування через нестачу їжі;

- вага дитини в значній мірі не відповідає її віковій нормі (за визначенням медичного працівника);
- часті запізнення до школи, брудний одяг, одяг не за погодою;
- пропуски занять у школі;
- втомлений і хворобливий вигляд;
- загальна занедбаність;
- нестача необхідного медичного лікування (дитину не водять до лікаря), неліковані зуби;
- залишення дитини батьками під наглядом незнайомих осіб (в тому числі, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння);
- залишення дитини дошкільного віку без догляду впродовж тривалого часу як у помешканні, так і на вулиці, в тому числі із сторонніми особами;
- відсутність іграшок, книжок, розваг тощо;
- антисанітарні умови проживання, відсутність постільної білизни (або постільна білизна рвана та брудна), засобів гігієни;
- нігті, волосся у дитини нестрижені й брудні;
- у дитини постійні інфекції, спричинені браком гігієни;
- залучення дитини до трудової діяльності дитини (з порушенням чинного законодавства);
- дитина жебракує, втікає з дому;
- відставання дитини в розвитку (фізичному, емоційному розвитку, розвитку дрібної моторики, пізнавальних здібностей, соціальних навичок та навичок міжособистісного спілкування) внаслідок педагогічної занедбаності.

Соціальні педагоги мають звертати увагу на ознаки, що вказують на ймовірність виникнення **ризиків** для життя, здоров'я та розвитку дитини. Такими ризиками є ситуації, коли батьки або особи, які їх замінюють:

- не цікавляться навчальною діяльністю дитини (не відвідують батьківських зборів, не контактують з педагогами закладу, не готують дитину до участі у позаурочних та позашкільних заходах);
- під час відвідування навчального закладу перебувають у стані алкогольного сп'яніння або під дією наркотичних речовин. Наявні повідомлення дітей, осіб, знайомих із сім'єю, про факти надмірного вживання алкоголю, наркотичних речовин, схильності до азартних ігор та відвідування ігрових клубів;
- систематично проявляють агресивну поведінку щодо працівників закладу освіти, батьків інших дітей;

- ігнорують рекомендації працівників закладу освіти щодо виховання дитини, що призводить або може призвести до затримки її розвитку, погіршення емоційного стану, здоров'я, соціальної ізоляції та інших несприятливих наслідків;
- не дотримуються санітарно-гігієнічних норм та правил безпечної поведінки (що призводить до виникнення ризику інфікування дитини);
- мають ознаки пригніченого психоемоційного стану, розладів психічного здоров'я, суїцидальної поведінки, що ускладнює процес догляду та виховання дитини;
- не забезпечують необхідного медичного догляду за дитиною, що може призвести до серйозних порушень здоров'я;
- жорстоко поводяться з членами сім'ї (одним із батьків, іншою дитиною, іншою особою), з домашніми тваринами;
- допускають перебування в помешканні, де проживає дитина, сторонніх осіб, схильних до вживання алкоголю, наркотичних речовин;
- не забезпечують дитину кишеньковими коштами;
- перекладають відповідальність за догляд за молодшими дітьми на інших.

5.2. Взаємодія шкільного соціального педагога та соціальних служб щодо захисту прав дитини

Соціально-педагогічна служба школи формує та постійно поновлює **банк даних про дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.**

Банк даних про дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

№	Прізвище, ім'я, по батькові дитини	Дата народження	Адреса прожив.	Інформація про батьків, соціальний статус дитини	Місце навчання (навчальний заклад, клас)	Дата взяття на облік	Ознаки складних життєвих обставин	Вжиті заходи	Примітка

Відповідальним за формування банку даних та передачу зазначеної інформації до районного, міського відділу, управління освіти є соціальний педагог.

Керівником навчального закладу призначається **координатор з протидії насильства над дітьми – заступник директора з виховної роботи, соціальний педагог тощо** – який здійснює загальну координацію діяльності закладу щодо роботи з дитиною, яка має ознаки складних життєвих обставин або ризиків їх появи, а також координацію профілактичної роботи в закладі щодо запобігання насильства над дітьми. Координатор складає план роботи закладу щодо попередження насильства, захисту прав дітей.

У разі отримання інформації про дитину, яка має ознаки складних життєвих обставин, координатор здійснює такі заходи (залежно від ситуації):

- оцінює ситуацію, потреби дитини на основі проведення бесіди з нею, її батьками, іншими особами, працівниками закладу, від яких надійшла інформація;
- аналізує отриману інформацію щодо дитини та виокремлює ймовірні ризики відповідно до переліку ознак та чинників;
- координує діяльність тимчасової команди індивідуальної підтримки дитини, яка формується керівником закладу;
- веде журнал обліку повідомлень про виявлену дитину чи сім'ю з дитиною, яка має ознаки складних життєвих обставин

ЖУРНАЛ

обліку повідомлень про виявлену дитину чи сім'ю з дитиною/дітьми, яка має ознаки складних життєвих обставин

(заклад освіти)

Розпочато _____ 20__ р. № _____

Закінчено _____ 20__ р. № _____

№	Дата, час надходження повідомлення, вид повідомлення (усне, письмове)	Від кого надійшло повідомлення (прізвище, ім'я, по батькові, адреса фізичної особи, найменування, місцезнаходження юридичної особи, інше джерело)	Короткий зміст повідомлення (відомості про дитину чи сім'ю з дитиною, місцезнаходження, ознаки складних життєвих обставин)	Дата обстеження умов, у яких перебуває дитина чи сім'я з дитиною	Результати перевірки повідомлення про виявлену дитину чи сім'ю з дитиною, яка має ознаки складних життєвих обставин	Вжиті заходи	Примітка

- проводить моніторинг ефективності заходів щодо усунення складних життєвих обставин, в яких опинилася дитина, результативності просвітницької та профілактичної роботи;
- готує та направляє **повідомлення** про дитину, яка опинилася в складних життєвих обставинах, до відповідного підрозділу районної державної адміністрації, виконкому міської ради.

ПОВІДОМЛЕННЯ

**про виявлену дитину чи сім'ю з дитиною/дітьми,
яка має ознаки складних життєвих обставин
(необхідне підкреслити)**

(прізвище, ім'я, по батькові дитини та/або членів сім'ї)

Проживає за адресою: _____

Причина направлення повідомлення (ознаки складних життєвих обставин) _____

Потреба у вжитті негайних дій: _____

Документи, що додаються: _____

Посада, прізвище, ім'я, по батькові, підпис, контактний телефон особи, яка направила повідомлення _____

Дата повідомлення (якщо не зазначено на бланку).

До роботи з дитиною залучаються спеціалісти служб, установ та закладів, визначених Порядком міжвідомчої взаємодії щодо здійснення соціальної роботи та соціально-правового захисту дітей та сімей з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах, а саме:

- місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;
- органів внутрішніх справ;
- закладів та установ освіти і науки;
- органів праці та соціального захисту населення;
- установ, закладів охорони здоров'я;
- підрозділів кримінально-виконавчої інспекції Державного департаменту з питань виконання покарань;
- служби у справах дітей;
- управлінь, відділів у справах сім'ї та молоді
- центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

До служби у справах дітей шкільна адміністрація та соціальний педагог звертаються у разі виявлення фактів щодо:

- відсутності у дитини свідоцтва про народження, порушення прав дитини на житло, майно, отримання загальної середньої освіти та інших прав;

- смерті батьків;
- залишення дитини без батьківського піклування внаслідок направлення батьків на довготривале стаціонарне лікування, невідкладної госпіталізації, ув'язнення, зникнення безвісти, від'їзду на заробітки на тривалий термін тощо;
- фізичного, психологічного, сексуального, економічного насильства над дитиною, систематичного недбалого ставлення до дитини з боку батьків, осіб, які їх замінюють, в тому числі залишення дитини без догляду або у ситуації небезпеки;
- залежності батьків, осіб, які їх замінюють, від алкоголю, наркотичних речовин, азартних ігор;
- наявності у батьків дитини, осіб, які їх замінюють, ознак розладів психічного здоров'я, що впливають на їх спроможність забезпечити належний догляд за дитиною;
- експлуатації дитини, примушення її до жебракування, заохочення до вживання алкоголю, наркотичних речовин;
- проживання дитини в антисанітарних умовах, що може призвести до погіршення стану її здоров'я;
- частих випадків перебування в помешканні, де проживає дитина, сторонніх осіб з метою вживання алкоголю, наркотичних речовин;
- занедбаного зовнішнього вигляду дитини;
- систематичного недотримання батьками, особами, які їх замінюють, санітарно-гігієнічних норм (брудні шкіра, волосся, одяг, білизна дитини);
- недостатнього харчування дитини;
- залишення дитиною постійного сімейного помешкання без згоди батьків, осіб, які їх замінюють;
- самовільного залишення дитиною навчального закладу (систематичні порушення шкільної дисципліни);
- самостійного проживання дитини в помешканні без дорослих.

До центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді шкільна адміністрація та соціальний педагог звертаються у разі виявлення:

- вагітності дитини;
- відсутності участі та контролю батьків питань, пов'язаних з навчанням дитини, вихованням у дошкільному навчальному закладі (невиконання дитиною домашніх завдань, часті випадки неготовності дитини до занять, псування підручників та відсутність шкільного приладдя, невідвідування батьківських зборів тощо);

- ознак, які вказують на загальну затримку розвитку, педагогічну занедбаність дитини внаслідок нездатності батьків, осіб, які їх замінюють, забезпечити якісний догляд за нею;
- систематичного пропуску дитиною навчання;
- випадків вживання дитиною алкоголю, наркотичних речовин;
- ознак, які вказують на те, що мати, батько дитини, інший дорослий член сім'ї родини тривалий час перебуває у пригніченому емоційному стані, що впливає на їх здатність забезпечити належний догляд дитини.

Шкільна адміністрація та соціальний педагог повідомляє **відділ кримінальної міліції у справах дітей** у разі виявлення фактів про те, що:

- батьки дитини, інші особи залучають дитину до праці, яка є шкідливою для її здоров'я, заважає навчанню, пов'язана з продажем алкоголю, наркотичних речовин тощо;
- батьки дитини, інші особи заохочують дитину до вживання алкоголю, наркотичних речовин;
- батьки дитини, інші особи втягують або примушують дитину до жебракування, крадіжок тощо.
- дитина зазнає фізичного, сексуального, психологічного, економічного насильства.

Шкільна адміністрація та соціальний педагог направляє дитину до **закладу охорони здоров'я** у супроводі працівника закладу освіти (класного керівника, вихователя, вчителя або медичної сестри) у разі виявлення потреби дитини у негайному чи додатковому медичному огляді, лікуванні.

5.3. Індивідуальний супровід дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах

У разі потрапляння дитини у складні життєві обставини чи при виявленні ознак, чинників, що можуть вказувати на ризики щодо їх виникнення, соціальний педагог:

- вивчає ситуацію стосовно дитини, яка потребує захисту, та проводить заходи з попередження, усунення загрози життю й здоров'ю дитини;
- за потреби – проведення медичного огляду дитини чи направлення її до закладу охорони здоров'я,
- подає інформацію до служб, які забезпечують соціально-правовий захист дітей, районного, міського відділу управління освіти;
- бере участь у формуванні з числа працівників закладу тимчасової команди індивідуальної підтримки дитини (для роботи з окремим випадком), визначення повноважень членів

команди та відповідальності за проведення діагностики ситуації, оцінки потреб дитини, яка потрапила в складні життєві обставини, забезпечення реалізації заходів індивідуального плану роботи з дитиною;

- розробляє індивідуальний план роботи з дитиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах;
- залучає відповідних спеціалістів суміжних галузей місцевого, районного та обласного рівнів для реалізації індивідуального плану роботи з дитиною та її сім'єю;
- забезпечує ефективну взаємодію працівників закладу освіти, спрямовану на раннє виявлення кожної дитини, яка має ознаки перебування у складних життєвих обставинах, та надання їй необхідної допомоги відповідно до потреб;
- створює умови для реалізації заходів, визначених індивідуальним планом.

Крім того, директор школи та соціальний педагог бере участь у соціальному інспектуванні, яке здійснює центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спільно зі службою у справах дітей та з іншими суб'єктами соціальної роботи.

З метою забезпечення комплексної оцінки потреб дитини, прийняття рішення в її інтересах, здійснення соціально-педагогічного та психологічного супроводу у закладі освіти створюється **тимчасова команда індивідуальної підтримки дитини**. До складу тимчасової команди можуть входити координатор з питань протидії насильству над дітьми, представники адміністрації закладу, соціальний педагог, практичний психолог, класний керівник, вихователь, медичний працівник, інші фахівці. Діяльність команди завершується після прийняття рішення про недоцільність або неможливість її подальшої роботи з випадком у зв'язку з відсутністю ризиків для життя й здоров'я дитини, закінченням навчання дитини у закладі, переведенням її до іншого закладу тощо. У випадку переведення дитини до іншого закладу інформація стосовно дитини та її сім'ї має бути передана до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

При вивченні ситуації, визначенні потреб дитини та її сім'ї, прийнятті необхідних рішень тимчасова команда розглядає:

- історію перебування дитини в закладі освіти (термін перебування, контакти між закладом та сім'єю дитини);
- інформацію щодо самої дитини (вік, характеристика поведінки, стосунки з іншими дітьми та працівниками закладу освіти, виявлені ознаки чи чинники, що можуть вказувати на складні життєві обставини або ризики щодо їх виникнення);

- інформацію щодо сім'ї дитини (наявність у дитини батьків або осіб, які їх замінюють, братів, сестер, інших родичів, їхнє місце проживання (перебування), спосіб життя тощо);
- відомості про житлово-побутові умови сім'ї;
- відомості про потребу дитини у правовому захисті (наприклад, відсутність у дитини свідоцтва про народження);
- іншу інформацію, яка може бути важливою для прийняття рішення.

Зазначена інформація заноситься до **індивідуальної картки дитини**.

Індивідуальну картку заповнюють всі фахівці, які залучені до тимчасової команди.

Соціальний педагог не має права передавати інформаційно-методичні матеріали особам, які не уповноважені здійснювати соціально-педагогічну, психологічну діяльність, не має права розкривати зміст конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам). Тому **індивідуальну картку соціально-психологічного супроводу дитини** працівники соціально-психологічної служби закладу ведуть окремо й надають членам тимчасової команди рекомендації.

**Індивідуальна картка соціально-педагогічного супроводу дитини
учня _____ класу _____**

_____ (Прізвище, ім'я та по батькові)

Дата народження _____

Домашня адреса _____

Телефон (дом., моб.) _____

Розпочато _____

Закінчено _____

(вказати, з яких причин)

Від кого, коли і з якого приводу надійшов запит на соціальний супровід дитини (№ протоколу, дата педради, рішенням якої учня поставлено на облік) _____

Прізвище, ім'я та по батькові батьків (опікунів) _____

Місце роботи батьків (опікунів), контактний телефон (якщо не працюють, вказати причину: інвалід/ пенсіонер/ домогосподарка / безробітний. Якщо обоє батьків працюють за кордоном, вказати, хто займається доглядом та вихованням дитини на цей момент: бабуся (дідусь) / тітка (дядько) / знайомі тощо) _____

Категорія сім'ї (повна/неповна; з матір'ю, з батьком, рідні батьки/опікуни; сприяє гармонійному психічному і фізичному розвитку/ неблагополучна; дитина сирота/напівсирота) _____

Кількість дітей у сім'ї (1/2/3/4 і більше) _____

Соціально-побутові умови (акти обстеження житлово-побутових умов додаються) _____

Соціальні пільги, якими користується дитина

Код життєвої ситуації (01-13) _____

Охоплення позашкільною освітою: „_____” у

_____ н.р.

„_____” у _____ н.р., „_____” у

_____ н.р.

Дані про особливості перебігу психофізіологічного розвитку дитини (особливості історії розвитку дитини (наявність психічних травм, важливих змін у житті дитини, важких захворювань)

Стан здоров'я (здорова; стоїть на «Д» обліку; дитина з особливими потребами (вказати ваду розвитку). _____

Взаємини дитини в сім'ї: (з ким із членів сім'ї більше спілкується, до кого більше звертається по допомогу чи пораду; із ким найчастіше виникають конфлікти) _____

Характер взаємин батьків з дитиною, підлітком:(сімейний диктат (систематичне придушення ініціативи і почуття власної гідності дитини); надмірна опіка (задоволення всіх потреб дитини, огороження від труднощів, турбот, зусиль); потурання (визнання повної автономності дитини; усунення батьків від активної участі у вихованні); співробітництво (стосунки взаємної поваги, спільне переживання радощів, біди, тощо) _____

Методи заохочення та покарання в сім'ї _____

Що викликає стурбованість батьків у поведінці та навчанні дитини _____

Психологічні показники (витяг з індивідуальної картки психологічного супроводу) _____

Характер стосунків дитини з однолітками _____

Соціометричний статус учня в колективі: _____

Типові конфлікти та шляхи їх вирішення

Педагогічні показники (темп навчання, труднощі в навчанні, навчальні інтереси, які переважають, зауваження щодо поведінки дитини) _____

Соціальні негаразди (рання алкоголізація; нікотинова залежність; вживання токсичних і психотропних речовин; потяг до азартних ігор; потяг до асоціальних ігор; ранній сексуальний потяг; негативізм в оцінці явищ дійсності) _____

Відхилення в соціальній поведінці (грубість; бійки; прогули; недисциплінованість; побиття слабких; вимагання; жорстоке ставлення до тварин; крадіжки; порушення суспільного порядку (облік в інспекції у справах неповнолітніх); немотивовані вчинки; втечі з дому, інтернату) _____

Рівень соціальної адаптації

а) високий

1. Усвідомлене прийняття і виконання норм колективного життя.
2. Баланс індивідуального і соціального.
3. Гармонія взаємин з дорослими та однолітками.
4. Адекватне ставлення до педагогічних впливів.
5. Самоконтроль поведінки.
6. Активна участь у житті дитячого колективу.
7. Задоволення своїм статусом і взаєминами _____

б) середній

1. Конформізм по відношенню до норм колективного життя.
2. Переважає або індивідуальне, або соціальне.
3. Нестійкі взаємини з оточуючими.
4. Суперечливе ставлення до педагогічних впливів.
5. Зовнішній локус контролю.
6. Періодична участь у житті дитячого колективу.
7. Неповне задоволення своїм статусом і взаєминами. _____

в) низький

1. Неприйняття і невиконання норм колективного життя.
2. Дисбаланс індивідуального і соціального.
3. Конфліктні взаємини з оточуючими.
4. Неадекватне ставлення до педагогічних впливів.
5. Некерована поведінка.
6. Пасивна участь у житті дитячого колективу.
7. Незадоволення своїм статусом і взаєминами _____

Облік проведеної роботи :

Дата	Вид роботи	Зміст роботи	Примітка

Коди складної життєвої ситуації

(відповідно до спільного наказу Міністерства освіти і науки України від 14 червня 2006 р. № 1983/388/452/221/556/596/106 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах», зареєстрованого в Мін'юсті України 12 липня 2006 р. за № 824/12698 та наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006 р. № 864 «Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами».

01 – інвалідність батьків або дітей;

02 – вимушена міграція;

03 – наркотична або алкогольна залежність одного з членів сім'ї;

04 – перебування одного з членів сім'ї у місцях позбавлення волі;

05 – важковиховуваність дитини, девіантність;

06 – насильство в сім'ї;

07 – безпритульність;

08 – сирітство;

09 – складні стосунки в сім'ї, психологічний розлад;

10 – відсутність житла або роботи;

11 – бездоглядність;

12 – виникнення ризику для здоров'я та життя (зокрема, проживання на екологічно забруднених територіях, в районі епідемії, антисанітарних умовах тощо);

13 – інше (дописати).

Результати й висновки спостережень, протоколи консультацій учнів, батьків, педагогів, протоколи соціально-педагогічного діагностування учня, оформлені за відповідною формою, акти обстеження житлово-побутових умов дитини вкладаються в індивідуальну картку соціально-педагогічного супроводу. Проведена робота фіксується у відповідних фахових журналах.

Результатом розгляду випадку є індивідуальний план супроводу дитини, в якому визначено виконавців відповідно до їхніх функціональних обов'язків та терміни виконання. Індивідуальний план супроводу дитини, яка потрапила у складні життєві обставини, формується з урахуванням її проблем, потреб, переваг та обмежень. До індивідуального плану входять заходи, які базуються на результатах оцінювання, діагностики, спостереження за дитиною.

**Індивідуальний план супроводу дитини,
яка потрапила у складні життєві обставини**

Прізвище, ім'я, по батькові дитини _____

Дата звернення _____

Координатор випадку _____

Склад тимчасової команди індивідуальної підтримки дитини _____

Заходи	Відповідальний	Термін	Відмітка про виконання	Результативність
Психологічні - консультування; - психолого-педагогічна діагностика; - корекція та реабілітація; - мінімізація наслідків травм від жорстокого поводження; - інше.				
Соціально-педагогічні - просвітницька робота з сім'єю та дитиною; - залучення дитини до позаурочних та позашкільних заходів, гурткової роботи; - формування у дитини соціально важливих навичок; - визначення та зниження ризиків впливу соціуму на дитину; - індивідуальні консультації з навчальних предметів; - інше.				
Медичні - організація медичного огляду - відновлювальна терапія; - психіатрична допомога; - профілактичні заходи; - санаторно-курортне лікування; - медичне спостереження; - інше.				
Юридичні - допомога у захисті прав та інтересів; - представлення інтересів дитини у суді;				

- допомога в оформленні документів, пенсії, опіки тощо; - відновлення втрачених документів				
Економічні (із залученням інших організацій, установ) - грошова допомога; - придбання ліків, вітамінів, продуктів харчування, одягу; - інше.				
Додаткові заходи (за результатами перегляду результативності плану)				

План заходів за потребою, але не менше одного разу на місяць, переглядається та узгоджується тимчасовою командою. Кожен член тимчасової команди має свій обсяг роботи.

Соціальний педагог вивчає соціальний статус дитини, вплив соціуму на її поведінку, інтереси та здібності, надає інформаційні послуги про позашкільні навчально-виховні заклади та вживає невідкладних заходів щодо активного залучення дитини до участі в житті класного колективу. Сприяє розвитку навичок спілкування, допомагає дитині вирішувати проблеми, що виникають у спілкуванні з товаришами, педагогами, батьками.

Практичний психолог проводить діагностику стану дитини, особливостей її особистісного розвитку, здійснює корекційно-відновлювальну та розвивальну роботу, бесіди, консультування дитини, батьків, осіб, які їх замінюють, інформує батьків щодо особливостей вікового розвитку та виховання дитини.

Класний керівник (вихователь, куратор, керівник гуртка) забезпечує дитині психологічну підтримку, створює сприятливі мікросередовище й соціально-психологічний клімат у класі, надає допомогу у навчальній діяльності, з'ясовує причини низької успішності, забезпечує їх усунення, підтримує постійний контакт з батьками дитини чи особами, які їх замінюють.

Медичний працівник закладу освіти вживає негайних дій для безпеки дитини, нормалізації її емоційного стану, створює умови для комфортного та конфіденційного спілкування з дитиною, визначає доцільність проведення додаткового медичного огляду, направлення дитини до закладу охорони здоров'я.

Вся робота з дитиною та сім'єю, яка опинилася в складних життєвих обставинах, має проводитись з дотриманням **принципу конфіденційності**. У статті 10 Закону України «Про охорону

дитинства» зазначено, що «розголошення чи публікація будь-якої інформації про дитину, що може заподіяти їй шкоду, без згоди законного представника дитини забороняється».

Робота тимчасової команди організується з урахуванням інтересів та прав дитини, згоди членів сім'ї на здійснення індивідуального супроводу дитини (винятком є випадки, коли родина є чинником ризику). Супровід дитини має бути комплексним, із залученням ресурсів сім'ї, закладу освіти та громади, ґрунтуватися на індивідуальному підході до розгляду випадку.

5.4. Профілактична, просвітницька робота соціального педагога з дітьми та сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах

За дотримання вимог законодавства щодо захисту прав дитини у закладі освіти відповідає адміністрація. Тому має бути розроблений внутрішній механізм взаємодії учасників навчально-виховного процесу щодо попередження та виявлення випадків жорстокого поводження з дітьми, ризиків виникнення складних життєвих обставин, план проведення профілактичних заходів.

Працівники соціально-психологічної служби школи створюють об'єднання батьків, педагогів, представників громадськості щодо забезпечення педагогічного впливу на дітей із сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, та схильних до протиправних дій, залучають до цієї роботи соціальних працівників центрів соціальних служб.

Профілактична робота в закладі освіти проводиться на трьох рівнях, а саме:

- **первинна профілактика** (загальна просвіта суб'єктів навчально-виховного процесу щодо жорстокого поводження, насильства, захисту прав), що проводиться з педагогічними працівниками, медичним та господарським персоналом закладу освіти, учнями та їх батьками;
- **вторинна профілактика** проводиться з дітьми та їх сім'ями, у яких виявлено ознаки ризику потрапляння в складні життєві обставини. Це цілеспрямована робота з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни ставлення до поводження з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь, навичок дорослих і дітей, роз'яснення сутності й відповідальності за жорстоке поводження з дітьми;
- **третинна профілактика** проводиться з тими, хто постраждав від жорстокого поводження.

Зміст просвітницької роботи з педагогічними працівниками закладу освіти передбачає:

- інформування щодо прав і потреб дітей, особливостей взаємодії із сім'єю учня, недопустимості жорстокого поводження з дітьми;
- формування навичок виявлення ознак перебування дитини в складних життєвих обставинах та відповідного реагування;
- формування толерантного ставлення до дітей з різних сімей;
- попередження феномену професійного вигорання (навчання та організація правильного режиму роботи, відпочинку, консультації практичного психолога, наявність кімнати емоційного розвантаження).

Адміністрація закладу освіти забезпечує доступ кожного працівника закладу до наявних довідкових та інформаційно-методичних матеріалів щодо попередження складних життєвих обставин стосовно дітей та засобів їх усунення.

Просвітницька робота з учнями передбачає:

- роз'яснення прав і обов'язків дітей та дорослих;
- інформування про сутність жорстокого поводження й насильства та про порядок звернення в установи, організації у випадку потрапляння в такі ситуації;
- надання інформації про місцеві, регіональні, всеукраїнські та міжнародні телефони довіри та обов'язкове розміщення цієї інформації в закладі освіти у місці, до якого діти мають вільний та анонімний доступ;
- організація й проведення заходів з формування навичок усвідомленого батьківства.

Класний керівник, вихователь зобов'язаний щорічно інформувати кожну дитину про її права, викладені в Конвенції ООН про права дитини, а також ознайомити зі змістом статті 10 Закону України «Про охорону дитинства», у якій передбачено можливість кожної дитини особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, інших уповноважених органів для захисту своїх прав.

При реалізації **просвітницької роботи з батьками учнів або особами, які їх замінюють**, особливу увагу необхідно звертати на інформування про права та потреби дітей, права та обов'язки батьків щодо дітей, особливості розвитку дітей, родинного виховання, неприпустимість жорстокого поводження з дітьми й насильства у сім'ї (сутність, наслідки, відповідальність), формування толерантності, комунікативних умінь, навичок прийняття рішень, прогнозування, управління собою. Формами профілактичної роботи з батьками є лекторії, батьківські університети, батьківські збори, тренінги,

соціальне інспектування сім'ї, школа молодих батьків, індивідуальні та групові консультації тощо.

Першочерговим в роботі соціального педагога є **соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування**. Робота з зазначеною категорією дітей передбачає тісну співпрацю з опікуном та самою дитиною в двох аспектах: захист соціальних, майнових та житлових прав, формування повноцінної особистості дитини.

У налагодженій співпраці класні керівники разом з соціальним педагогом відвідують цих дітей вдома, обстежують їх побутові та житлові умови, цікавляться їхніми проблемами. За наслідками обстеження **складаються двічі на рік відповідні акти обстеження матеріально-побутових умов проживання**.

При роботі з **опікунами** соціальний педагог відстежує стан утримання, приживання та виховання дитини, відслідковує отримання державних виплат та соціальної допомоги на дитину, а саме: своєчасне оформлення пенсії по втраті годувальника, оформлення державної соціальної допомоги, отримання аліментів від батьків, позбавлених батьківських прав. Здійснює моніторинг житла, яке належить дитині (сплата комунальних послуг, технічний стан житла, доцільність його використання тощо). Опікуни в кінці року складають звіти щодо виконання своїх опікунських обов'язків та надають їх до районної служби у справах дітей. За дітьми цієї категорії закріплені педагоги-наставники, які допомагають їм в соціальному становленні. Соціальний педагог відстежує позашкільну зайнятість цих дітей.

З дітьми під опікою соціальний педагог проводить індивідуальні консультації, групові заняття, а також двічі на рік організовує та проводить семінари для опікунів, на яких розглядаються соціально-правові, житлово-майнові питання та організація виховання та оздоровлення дітей під опікою. Опікуни отримують індивідуальні консультації.

У роботі з **дітьми-інвалідами** соціальний педагог працює в тісній співпраці з класним керівником та батьками дитини. Це й організація безкоштовного харчування в навчальному закладі, отримання державної соціальної допомоги на дитину, медичне обстеження та оздоровлення дитини, організація навчання за індивідуальною формою, якщо за станом здоров'я дитини це обхідно.

Соціальний педагог разом з класним керівником у роботі з цією категорією дітей не повинен обходити світ інтересів дитини-інваліда, цікавитися її світоглядом, захопленнями, бажаннями проявити себе повноцінним серед фізично-здорових дітей, а також допомагати дитині розвивати її здібності.

Соціальний захист дітей з багатодітних сімей. Соціальний педагог разом з класним керівником спрямовує роботу на моніторинг багатодітних родин у навчальному закладі. При появі нової багатодітної родини, відповідно до змін у законодавстві про соціальний захист багатодітних родин, соціальним педагогом проводяться індивідуальні консультації для батьків та збори з соціально-правових питань, особливостей оформлення необхідних документів, які підтверджують статус сім'ї. Надаються індивідуальні консультації дітям з багатодітних родин.

Робота з **соціального захисту дітей з малозабезпечених сімей** передбачає співпрацю соціального педагога з батьками сімей, які мають статус «малозабезпеченої». Соціальний педагог турбується про надання в навчальному закладі безкоштовного харчування дітям з цих родин та надає консультації батькам за їх зверненнями при вирішенні соціальних питань, які можуть виникати: звернення до управління праці та соціального захисту населення для оформлення необхідних документів, звернення до центру зайнятості щодо вирішення пошуку роботи, а також з клопотаннями до виконкому щодо надання матеріальної допомоги тощо.

5.5. Організація діяльності шкільного омбудсмена

В школах України започатковується перспективний напрям соціально-правового захисту дітей – діяльність омбудсмена навчального закладу. Функції шкільного омбудсмена можуть виконувати учитель, вихователь, соціальний педагог, психолог, батько чи мати учня. І саме соціальний педагог як захисник прав дітей є фахівцем, що може реалізувати ці функції на основі його кваліфікаційної характеристики, згідно з якою він виконує захисну функцію: «...забезпечує дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представляє їхні інтереси у різноманітних інстанціях (службі у справах дітей, міліції, суді тощо)». Посада шкільного омбудсмена може бути як передбачена штатним розписом, так і введена на громадських засадах. В останньому випадку можлива процедура виборів омбудсмена шкільним колективом (наприклад, щорічно). Крім того, омбудсмен може вибирати собі помічників з числа учнів і інших учасників освітнього процесу, які здійснюватимуть свою діяльність на громадських засадах.

Діяльність шкільного омбудсмена спрямована на формування правової культури та правової свідомості учасників освітнього процесу (учні, їх батьки, учителі, адміністрація школи), захист їх прав і законних інтересів.

Основні завдання діяльності шкільного омбудсмена:

- максимальне сприяння відновленню порушених прав учнів, профілактика порушень прав дитини;
- надання допомоги батькам у складній життєвій ситуації їх дітей, в регулюванні взаємин у конфліктних ситуаціях;
- сприяння правовому вихованню учасників освітнього процесу тощо.

Ці завдання реалізуються в таких **напрямах**:

- **контроль за дотриманням прав учасників освітнього процесу.** Шкільний омбудсмен бере участь у попередніх обговореннях всіх рішень адміністрації школи, що входять до його компетенції, слідкує за дотриманням норм і правил шкільного життя. Він може відвідувати уроки, батьківські збори, наради при директорові, засідання органів самоврядування навчального закладу, учнівського самоврядування тощо;
- **вирішення конфліктних ситуацій.** Алгоритм роботи шкільного омбудсмена в межах цього напряму роботи складається з таких етапів:

- **з'ясування факту порушення прав чи конфліктної ситуації.** З цією метою шкільний омбудсмен проводить особистий прийом учасників освітнього процесу (вчителів, батьків учнів), розглядає їх скарги та заяви. Скарга може подаватися як у письмовій, так і в усній формі. Типові питання, з якими учасники освітнього процесу можуть звертатися до шкільного омбудсмена: конфлікти між учнями, конфлікти учнів із вчителями, образлива поведінка учня, крадіжки серед учнів, необ'єктивно поставлена оцінка, упереджене ставлення вчителя до учнів, надмірне навчальне навантаження (декілька контрольних робіт у день, збільшення часу уроку за рахунок перерви, домашнє завдання на канікули тощо), недотримання санітарно-гігієнічних норм (недостатня чистота шкільних туалетів і коридорів, куріння в туалетах тощо). Не підлягають розгляду шкільним уповноваженим звернення, пов'язані: з незгодою з виставленими оцінками, з незгодою з робочим розкладом уроків і інших питань, що відносяться до компетенції посадових осіб закладу, з діями та рішеннями державних і муніципальних органів у сфері управління освітою;

- **перевірка факту порушення прав, свобод і інтересів учасника освітнього процесу.** Для з'ясування достовірності інформації шкільний омбудсмен самостійно або спільно з адміністрацією чи органами самоврядування школи здійснює перевірку факту порушення прав, свобод і інтересів учасника освітнього процесу, наявності тієї чи іншої конфліктної ситуації;

• **робота з вирішення проблеми.** У разі встановлення порушення прав шкільний омбудсмен здійснює такі заходи: сприяє вирішенню конфлікту шляхом конфіденційної погоджувальної процедури (проведення переговорів з учасниками конфлікту, залучення шкільної служби примирення), вносить письмові рекомендації, звернені до сторін конфлікту, пропонуючи заходи для його вирішення. У разі недосягнення згоди або відмови однієї зі сторін прийняти рекомендацію омбудсмена рішення може бути доведене до відома всіх учасників освітнього процесу. Якщо за результатами розгляду скарги омбудсмен приходять до висновку про грубе порушення правил шкільного життя або приниження гідності інших учасників освітнього процесу, він має право ставити перед директором школи питання про притягнення винних до дисциплінарної або адміністративної відповідальності.

- **проведення інформаційно-просвітницької роботи.**

Проведення інформаційно-просвітницької роботи передбачає, насамперед, діагностику рівня сформованості й розвитку правосвідомості учасників освітнього процесу. У разі низького рівня правової обізнаності дітей, їх батьків, учителів шкільним омбудсменом здійснюється комплекс заходів інформаційно-просвітницького характеру: проведення лекцій, групових та індивідуальних бесід, консультацій, правове, психолого-педагогічне просвітництво батьків, дітей, педагогічних працівників, інших фахівців, поширення друкованої інформації серед учнів за місцем їх навчання з відповідними роз'ясненнями, правова пропаганда та висвітлення інформації правового характеру через засоби масової інформації.

- **забезпечення взаємодії та співробітництва між різними фахівцями у сфері соціально-правового захисту дітей.** Шкільний омбудсмен сприяє:

- налагодженню взаємодії та тісної співпраці фізичних осіб, органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, різних суспільних інститутів щодо питань, що стосуються захисту законних інтересів і прав дітей;
- залученню до охорони прав дітей працівників відповідних установ, організацій і закладів;
- формуванню у дітей та їх батьків навичок успішної взаємодії з різними соціальними інституціями, узгодженню позицій і дій батьків, учителів, інших фахівців щодо забезпечення прав дітей;
- налагодженню зв'язку зі спонсорами, шефами, організаціями гуманітарної та матеріальної допомоги; залученню до роботи з дітьми та їх сім'ями волонтерів.

Різноманітність закладів та установ з надання допомоги та здійснення соціально-правового захисту дітей, які на сьогодні функціонують в Україні, обумовлює необхідність з боку шкільного омбудсмена володіння знаннями щодо механізмів захисту прав дитини (особливості звернення неповнолітнього, його батьків або педагогів про необхідність соціально-правового захисту, засоби контролю за правильною реалізацією та дотриманням прав дітей різними соціальними структурами, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями, фізичними особами тощо).

Шкільний омбудсмен може надавати допомогу:

- в оформленні необхідних документів, представленні та відстоюванні інтересів дитини у різних інстанціях: педагогічна рада, служба у справах дітей, кримінальна міліція у справах дітей, суд, дорадчий орган, координаційна рада та ін.;
- у влаштуванні дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, у прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу;
- в притягненні до відповідальності осіб, які порушили чи допустили порушення прав дитини.

У процесі своєї діяльності шкільний уповноважений взаємодіє:

- з уповноваженим з прав дитини в районі, області;
- з органами управління у сфері освіти;
- з органами опіки та опікування;
- з адміністрацією установи;
- з педагогічним колективом і соціально-психологічною службою закладу;
- з органами самоврядування;
- з установами соціального захисту населення, з правоохоронними органами, з комісією у справах дітей, з правозахисними, громадськими організаціями.

Таким чином, соціально-правовий захист у діяльності шкільного соціального педагога забезпечує стабілізацію становища дітей та зниження рівня порушень їх прав, підвищення правосвідомості учасників освітнього процесу, гарантій прав дітей, а отже, дієвості права в суспільстві, підвищення потенціалу сім'ї, суспільних інститутів у соціально-правовому захисті дітей.

Література:

1. Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : методичні матеріали. – К. : Видавничий дім «Калита», 2007. – 56 с.

2. Дитяча бездоглядність та безпритульність: історія, проблеми, пошуки : навчальний посібник / В. М. Оржеховська, В.С.Виноградова-Бондаренко. – К.: Основа, 2004. – 178 с.
3. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорсткому поводженню з дітьми : навчально-методичний посібник / за ред. Левченко К.Б., Трубавіної І.М. – К. : Юрисконсульт. 2005. – 425 с.
4. Широ С. В. Права ребѐнка: необхідність внедрення нових механізмів захисти : монографія / С.В.Широ. – Мурманск, 2009. – 168 с.
5. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За ред. А.Й.Капської, І.М.Пінчук, С.В.Толстоухової. – К. :Центр учбової літератури, 2000. – 260 с.
6. Соціальна педагогіка: Підручник. 4-те вид. виправ. та доп. / За ред. проф. А.Й.Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте нормативно-правову базу діяльності шкільного соціального педагога щодо соціально-правового захисту школярів.
2. Розкрийте зміст поняття «складні життєві обставини».
3. Проаналізуйте особливості взаємодії шкільного соціального педагога та соціальних служб щодо соціально-правового захисту дитини.
4. Охарактеризуйте етапи індивідуального супроводу дитини, яка потрапила в складні життєві обставини.
5. Обґрунтуйте необхідність запровадження посади омбудсмена в загальноосвітньому навчальному закладі.

Тема 6. Діагностичні технології в в професійній діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу

- **Діагностика в соціально-педагогічній діяльності школи. Методи соціально-педагогічної діагностики**
- **Технологія проведення індивідуальної діагностики учня**
- **Технологія соціально-педагогічної діагностики групи, класного колективу**
- **Соціально-педагогічний консиліум як технологія комплексної діагностики**
- **Оформлення результатів діагностичних досліджень**

6.1. Діагностика в соціально-педагогічній діяльності школи.

Методи соціально-педагогічної діагностики

Діагностичні технології в діяльності шкільного соціального педагога уможливають вивчення та оцінку соціальної ситуації школяра, колективу класу, шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єднань, сім'ї.

Головні завдання, які вирішує соціальний педагог в процесі діагностування:

- одержати інформацію, необхідну для постановки соціального діагнозу й забезпечити кваліфіковану реалізацію подальших етапів соціально-педагогічної роботи;
- уточнити соціально-педагогічні проблеми учня та його оточення;
- підготувати необхідну інформацію для прогностичної діяльності щодо соціальної ситуації школяра.

Реалізуючи діагностичну функцію, соціальний педагог повинен:

- дотримуватися загальних технологічних вимог (визначення мети, вибір найбільш ефективного діагностичного інструментарію, статистична обробка, якісний аналіз даних та ін.);
- дотримуватися етичних норм, захищати інтереси учня, дотримуватися принципу добровільності при обстеженні;
- повідомляти мету діагностування;
- інформувати учня про те, хто буде ознайомлений з отриманими даними;
- бути професійно компетентним, знати теоретичні та практичні основи методик, що використовуються для діагностики;
- вести банк діагностичних методик;
- дотримуватися професійної етики (зберігати конфіденційність результатів тощо).

В своїй діяльності соціальний педагог користується різноманітними діагностичними методиками й повинен володіти методами соціологічного, педагогічного, психологічного дослідження. В ході обстеження соціальний педагог застосовує **психологічні методи**: спостереження, особистісні опитувальники, тести досягнень, тести інтелекту, тести здібностей, лабораторні експерименти та ін. за умови, якщо він отримав спеціальну підготовку. Серед **соціологічних методів** соціальний педагог часто звертається до опитувань, анкетування, соціальної статистики, соціометрії, соціального проектування та експертних оцінок. Соціальний педагог може також інтерпретувати **методи медичної діагностики** в контексті соціально-педагогічної діагностики: метод анамнезу, історії поведінки, клінічного інтерв'ю, сімейної генограми, епідеміологічний метод тощо.

Серед власне **соціально-педагогічних методів** соціальний педагог використовує соціально-педагогічний паспорт особистості, групи, класу, мікрорайону, соціально-педагогічний експеримент, соціально-педагогічне обстеження якості життя, соціально-педагогічний моніторинг та ін. Розглянемо їх детальніше.

Спостереження – метод пізнання та дослідження, який використовується для вивчення зовнішніх проявів поведінки людини без втручання в її діяльність. Переваги методу: дає можливість розкрити приховані якості об'єкта, що досліджується, а також є найбільш доступним способом отримання знань про учнів. Недоліком є суб'єктивність спостерігача. Тому цей метод має використовуватися в комплексі з іншими, а також з урахуванням результатів спостережень інших людей.

Соціально-педагогічне спостереження потребує певної підготовки: щоб успішно вивчати поведінку, слід відпрацювати вміння детально спостерігати всі зовнішні прояви (дії, рухи, міміку), а головне – навчитися правильно інтерпретувати їх соціальне значення. Вивчення поведінки дитини в мікросоціумі не зводиться до випадкових спостережень над окремими діями, висловлюваннями. Тільки систематична, ретельно продумана їх фіксація може виявити дійсні її особливості й закономірності становлення. До початку проведення спостереження необхідно скласти план, в якому вказується, на що треба звернути особливу увагу. Спостереження повинно відбуватися в природних умовах, без втручання в хід діяльності та спілкування. За необхідності, вчинки й слова учня записуються та аналізуються.

За рівнем формалізованості спостереження може бути вільним або стандартизованим (реєстрація поведінки здійснюється за детально розробленою процедурою). Результати його фіксуються в **журналі обліку спостережень, протоколах та індивідуальних картках соціально-педагогічного діагностування.**

Опитування – це метод збору первинної інформації, що ґрунтується на безпосередній (розмова, інтерв'ю) чи опосередкованій (анкета) взаємодії соціального педагога та опитуваного.

Інтерв'ю (як різновид методу опитування) – метод отримання необхідної інформації шляхом безпосередньої цілеспрямованої розмови, коли опитувач лише ставить питання, а опитуваний (респондент) на них відповідає. Інтерв'ю може бути стандартизованим (за планом, з можливими варіантами розмови, з розробленою стратегією й тактикою), нестандартизованим (вільним – без суворої деталізації питань, з вільною тактикою, в формі бесіди) й частково стандартизованим. Метою інтерв'ю є збір думок, оцінок з приводу конкретної ситуації, учасників інтерв'ю завідома знайомлять з

предметом розмови, питання готуються заранні, кожне питання є обов'язковим, хоча їх послідовність може змінюватися. Головною умовою успішного проведення інтерв'ю є створення дружньої атмосфери, встановлення контакту з опитуваним. Тут важливим є вступне слово й перші питання педагога, які мають викликати в опитуваного довіру й бажання співпрацювати.

Найчастіше інтерв'ю має таку структуру:

- вступ, налаштування на розмову, на співробітництво;
- загальні питання;
- вільні висловлювання досліджуваного;
- уточнюючі запитання;
- зняття напруження й висловлення вдячності за участь в розмові.

Інтерпретація отриманих у ході інтерв'ю результатів не позбавлена суб'єктивізму, тому вони мають розглядатися комплексно з результатами інших діагностичних методик. Інтерв'ю фіксується в протоколі, журналі, картках.

Бесіда як різновид методу опитування. Бесіда – це метод отримання інформації на основі вербальної (словесної) комунікації. Це порівняно вільний діалог між дослідником і досліджуваним на певну тему. Бесіда, зазвичай, не обмежена в часі, вимагає особливої чуйності й гнучкості, вміння слухати й, водночас, вести її за заданим планом, розумітися на емоційних станах співрозмовника, реагуючи на їх зміни, фіксувати зовнішні прояви (жести, міміку), бачити підтекст спілкування. Успіх бесіди залежить від рівня підготовки та вміння соціального педагога її вибудувати. Початку бесіди передують короткий вступ, де повідомляється тема бесіди. Потім пропонуються найбільш прості, нейтральні за змістом питання. Більш складні питання, які потребують аналізу, роздумів, активізації пам'яті, обговорюються всередині бесіди. Питання об'єднуються за тематичним принципом, при цьому перехід до нової теми має супроводжуватися поясненням. Інформація про проведену бесіду записується в журналі.

Анкетування як різновид методу опитування. Анкетування – метод здобуття інформації, за яким спілкування між дослідником і респондентом здійснюється за допомогою анкети. Анкета – це впорядкований певним чином перелік питань, за допомогою яких збирається інформація. До переваг анкетування відноситься:

- можливість про обмежених ресурсах проводити дослідження великої кількості учнів;
- економічний за часом метод збирання інформації;
- можливість проводити повторні дослідження через певний проміжок часу.

Серед недоліків анкетування можна виокремити такі:

- анкетний матеріал виявляє, переважно, кінцевий результат, а не динаміку процесу;
- використання анкетного методу обмежено у вивченні емоційно-вольової сфери, оскільки словесні висловлювання про емоції та бажання не є дійсно емоційними переживаннями та вольовими діями.

Анкета складається з:

- **вступної частини**, де роз'яснюється мета опитування, дається вказівка щодо правил заповнення, характер використання результатів, підкреслюється анонімність, роз'яснюється спосіб заповнення анкети (інструкція: обвести кружечком, підкреслити та ін.), а також висловлюється подяка (іноді в кінці анкети) за участь в анкетуванні. Завдання цієї частини – зацікавити респондентів темою дослідження й довести важливість їх відповідей, а, відтак, сформувати установку на активну співучасть у проведенні опитування й щирість відповідей.
- **«паспортички»**. В цій частині респондента просять повідомити про себе деякі дані (наприклад, стать, вік, рівень освіти, місце роботи, проживання, сімейний стан, кількість дітей тощо). Вибір інших питань для паспортички обумовлений завданнями анкетування.
- **основних питань**. Їх не повинно бути багато (на все опитування не більше 15-25).

Види питань. За формою питання діляться на відкриті та закриті.

Відкриті питання не містять можливих варіантів відповідей, готові відповіді в них не передбачаються. Респондент відповідає на такі запитання на власний розсуд. У порівнянні з закритими питаннями така інформація є докладнішою (це їх перевага), але обробка та інтерпретація утруднені, неоднозначні, що перешкоджає порівняти відповіді різних досліджуваних. Також такі анкети вимагають більше часу на виконання.

Закриті питання передбачають готові варіанти відповідей. Безсумнівною перевагою закритих питань є одноманітність відповідей та відносна легкість обробки даних, а недоліком – менш точна інтерпретація, наближений варіант відповіді, відсутність необхідного варіанту відповіді.

У випадку закритих питань від респондента вимагається вибрати одну відповідь, що відповідає його думці. Може бути з двох (так / ні; згодний / не згодний), із трьох варіантів відповідей (так / в половині випадків / ні), з п'яти (завжди / здебільшого / в половині випадків / рідко / ніколи) тощо.

Запитання напівзакритого типу ґрунтуються на додаванні до списку відповідей фрази: «Вкажіть інше». Запитання дає можливість не лише вказати варіанти відповідей, які наводяться в анкеті, але й висловити свою думку.

Запитання-меню пропонує респонденту вибрати будь-яке поєднання варіантів запропонованих відповідей.

Шкальні запитання – відповідь на це запитання дається у вигляді шкали, в якій потрібно відзначити той або інший показник.

Дихотомічні запитання – такі, що передбачають відповідь: «так-ні».

Вимоги до формулювання питань. Якщо не враховувати особливостей формулювання запитань в анкеті, то можна одержати помилкові результати, тому потрібно пам'ятати, що:

- питання повинні бути зрозумілі для досліджуваної категорії учнів;
- питання мають бути лаконічні (11-13 слів є межею сприйняття фрази без істотного викривлення її основного змісту);
- питання не повинні драгувати чи принижувати гідності;
- важливо, щоб інтерес до предмету опитування не спадав, а поступово підвищувався, тому складніші за змістом (і розумінням) питання треба ставити за більш простими;
- перше питання не повинно бути ні дискусійним, ні провокативним, воно може бути нейтральним;
- для зняття психологічного напруження й фізичної втоми в кінці анкети можуть використовуватися малюнки чи питання, які спроможні розвеселити респондентів тощо;
- мова анкети повинна бути простою й загальнодоступною;
- бажано ввести в анкету контрольні питання, які сигналізують про правдивість, логічність відповідей.

Процедура проведення. Для успішності анкетування велике значення мають хороше самопочуття досліджуваного, певний інтерес і відсутність упередженості, довіра до того, хто проводить опитування. За часом опитування не повинно тривати більше 30-40 хвилин (за цей час опрацьовується 25-30 запитань), оскільки респондент втомлюється й останні запитання залишаються, зазвичай, без повноцінних відповідей.

Метод експертної оцінки. Метод експертної оцінки ґрунтується на анкетуванні чи інтерв'юванні, за допомогою яких виявляється інформація щодо знань, умінь, ціннісних орієнтацій чи установок досліджуваних, їх відношення до подій, явищ дійсності. На практиці використовується в ситуаціях, коли проблема потребує оцінки компетентних осіб – експертів, що мають ґрунтовні знання з досліджуваного предмету.

Параметричний метод. Параметричний метод ґрунтується на порівнянні двох параметрів: попереднього стану соціальної одиниці («на вході») та нинішнього стану («на виході»). Різниця між цими двома параметрами є соціальним ефектом (реабілітаційним, корекційним та ін.) чи результатом, який свідчить про ефективне використання засобів, методик, рівень кваліфікації соціального педагога та ін.

Короткий опис результатів анкетування заноситься в **журнал обліку соціально-педагогічного діагностування**. Більш докладно результати та висновки висвітлюються в аналітичній **довідці**.

Аналіз документів. Це один з методів, що найчастіше використовується в соціально-педагогічній роботі. Документи поділяються:

- за ступенем персоніфікації – на особові та безособові;
- залежно від статусу документального дослідження – на офіційні та неофіційні;
- за джерелом інформації – на первинні (містять дані, отримані на основі прямого спостереження або опитування) та вторинні (узагальнюють чи описують первинні документи).

За надійністю інформації офіційні документи надійніші, ніж неофіційні, а особові надійніші, ніж безособові. При використанні вторинних джерел важливо встановити їх первинне джерело, оскільки надійність одних документів залежить від надійності інших. Перевірка надійності документа передбачає розрізнення фактичної та оціночної інформації, аналіз цільових намірів і мотивів укладача документа.

Недоліки методу:

- облікова й звітна інформація не завжди буває достовірною;
- окремі блоки інформації дуже швидко застарівають;
- мета створення документів найчастіше не збігається з тими завданнями, які вирішує педагог, тому інформація, що міститься в документах, повинна переосмислюватися;
- переважна більшість даних у відомчих документах не містить інформації про мотиви, ціннісні установки, спрямованість людини.

Результати фіксуються в **протоколі, журналах діагностичних обстежень, індивідуальних картках соціально-педагогічного діагностування**.

Тестування. Тестування – дослідницький метод, в основі якого лежать певні стандартизовані завдання. Методики тестування – опитувальники – спрямовані на діагностику рівня вираження певних особистісних рис та інших характеристик. Кількісним вираженням є сумарне число певних відповідей на певні пункти тесту.

Існують **одномірні** (діагностика однієї якості) та **багатомірні** опитувальники. Більшість тестів мають інструкцію, власне самі завдання, ключ до розшифровки отриманих результатів, інструкцію з інтерпретації результатів.

Результати індивідуального тестування фіксуються в **протоколі, журналі, картках соціально-педагогічного діагностування**. Результати групових тестувань оформлюються: коротко – в **журналі обліку соціально-педагогічного діагностування**, більш поширено – описуються в **довідці**.

Соціометрія. Соціометрія – це метод опитування, спрямований на отримання інформації про міжособистісні відносини в групі шляхом фіксації взаємних почуттів симпатії й неприязні серед членів групи. За допомогою соціометричного тесту можна отримати достовірну інформацію про позиції школяра у групі (наприклад, про рівень популярності, про типи міжособистісних відносин, про наявність підгрупи, неформального лідера в групі, про групову згуртованість і ін.) і на цій підставі виявити позитивні, конфліктні, напружені або індиферентні стосунки, ставлення, позиції, що має дуже велике значення для корегування міжособистісних відносин у групі.

Біографічний метод. Біографічний метод – один з найбільш використовуваних методів в соціальній педагогіці. Перевага надається соціальним біографіям, які дозволяють на основі аналізу особистих документів досліджувати суб'єктивні сторони суспільного життя. Фіксуються особисте відношення людини до тих соціальних процесів, соціально-психологічних ситуацій, в які вона була залучена опосередковано або безпосередньо. Існують різні джерела біографічних даних: інтерв'ю, свідчення родичів, різного роду листування, фотографії, автобіографічні фрагменти, повідомлення про своє життя в цілому, про окремі його етапи. Всі ці джерела дають можливість виявити специфіку життєвого досвіду людини в процесі спільної життєдіяльності з іншими людьми. При використанні методу соціальних біографій слід враховувати «ефект дистанції» (після деякого часу людина може інакше оцінювати ті або інші події свого чи чужого життя) й необхідність аналізу інформації, що отримується від індивіда, оскільки висновки, які робить педагог, як правило, не збігаються з тим змістом, який в неї спочатку вклав суб'єкт.

Варіант цього методу – **сімейна біографія**. Вивчення історії конкретної сім'ї дозволяє виявити внутрішні чинники, що впливають на становлення й соціальне функціонування особистості, виокремити механізми процесу соціалізації (стилю, рівнів, моделей поведінки, ціннісних орієнтацій, життєвих позицій і ін.).

6.2. Технологія проведення індивідуальної діагностики в діяльності соціального педагога

У безпосередній роботі з учнем головною метою соціально-педагогічної діагностики є визначення його соціальної проблеми й пошук ефективних шляхів її вирішення.

Структура й методика технології соціальної діагностики школяра. Алгоритм процедури типової технології діагностики:

- ознайомлення з клієнтом (чи соціальним процесом);
- постановка завдань;
- виокремлення предмету діагностики;
- вибір основних показників або критеріїв, які мають діагностуватися;
- вимірювання й аналіз показників;
- формулювання й оформлення висновків;
- висновки;
- постановка соціального діагнозу.

Початковим етапом є скарга про наявність певної проблеми самого школяра, його вчителів, батьків, друзів чи результати спостережень самого соціального педагога. Якщо ознаки соціальних негараздів констатувати достатньо просто, то, як правило, зовсім непросто визначити їх суть, причину й шляхи виходу з неї. Тому **наступний етап діагностичного процесу – збір і аналіз даних про наявну соціальну ситуацію.** Обираючи методики дослідження, обов'язково слід звертати увагу на їх відповідність віку дитини та меті діагностичного обстеження. Для соціального педагога важливо зрозуміти ситуацію школяра, його взаємини з сім'єю та іншими соціальними групами, до яких він належить. З арсеналу засобів соціальний педагог використовує, в першу чергу, спостереження, яке дозволяє побачити оцінку ситуації учнем, познайомитися з його трактуванням наявної проблеми. У процесі спостереження фахівець сприймає як вербальну (словесну), так і невербальну інформацію (міміка, інтонація, його жести)

Результати діагностичних досліджень заносяться у зведену таблицю. Зібрані таким чином відомості піддаються аналізу: зіставленню ряду даних, їх сортування на важливі й малозначущі. Як правило, зібрані дані рідко бувають несуперечливими й однозначно не вказують на лише одну соціальну патологію: у кожному конкретному випадку є набір декількох типів соціальних проблем. За результатами діагностичної діяльності **соціальний педагог робить висновки (гіпотезу), куди входить:**

- формулювання соціального діагнозу;

- формулювання прогнозу – опис перспектив можливого індивідуального, індивідуально-корекційного розвитку чи виховання.

Наприклад:

Зведені результати первинної діагностики

Соціальний паспорт	Сім'я неповна, фактично Олега виховує бабуся, батька немає, мати у вихованні дитини участі не приймає, так як живе й працює в м. Москва. Дитина маму майже не бачить, тільки на свята, до мами ставиться з любов'ю й повагою. Матеріальне становище сім'ї нижче середнього, дитина проживає з бабусяю в приватному будинку, у нього є окрема кімната. Учень часто приходиться в школу без підручників і зошитів, виглядає занедбано. Ознак насильства над дитиною в сім'ї немає, підліток жебрацтвом не займається. Домашні завдання практично не виконує, до уроків не готовий. При опитуванні з'ясувалося, що спрямованість його інтересів більшою мірою на трудову діяльність. Учень рідко бере участь у громадських справах, вчителі не довіряють йому завдання, нарікаючи на повільність. Олег безініціативний, замкнутий, нетовариський. Рідко приймає відповідальне рішення, авторитетом у класі не користується, агресивність проявляється через погрози, лайку, ворожі вигуки (без застосування фізичної сили). Відношення до алкоголю позитивне, куріння, лихослів'я епізодичне..
Модифікований опитувальник	До участі у загальношкільних заходах ставиться нейтрально, власна сім'я подобається, поставити себе на місце батька не зміг, про плани на майбутнє не замислювався, небажання вчитися й відвідувати заняття пояснює лінню, в школі перебувати нецікаво, перевага віддається проведенню часу на вулиці.
Соціально-пед. діагноз	Педагогічна занедбаність у вираженому рівні. Необхідна робота з батьками щодо виховання дитини, корекція недоліків морального розвитку, робота з подолання неспішності у навчанні, недоліків фізичного розвитку й здоров'я.
Соціально-пед. прогноз	Після заходів, запропонованих у корекційній програмі, вважаємо, що соціальна ситуація повинна нормалізуватися, а рівень педагогічної занедбаності істотно знизитися.

Соціально-педагогічний діагноз повинен здійснюватися соціальним педагогом відповідно до професійної компетентності й на тому рівні, на якому може здійснюватися конкретна соціально-педагогічна корекція та інша допомога. В ході постановки соціального

діагнозу фахівець не просто робить висновок про сутність і причини соціальних проблем учня, а **ранжує наявні проблеми**, виокремлюючи головну, від якої залежить вирішення всіх інших. Важливо щоб у випадках, коли у педагога виникають підозри про патопсихологічний чи дефектологічний діагноз, він не намагався сам поставити діагноз, а рекомендував батькам звернутися до відповідних фахівців.

На основі поставленого діагнозу соціальний педагог розробляє соціально-педагогічний прогноз. Прогноз має містити два напрями: розвиток дитини за умови своєчасного проведення корекційно-розвивальної роботи та розвиток дитини, якщо такої роботи проведено не буде. Мета соціально-педагогічного прогнозування – виявити, що реально в даній ситуації можна вирішити на початковому етапі роботи.

Рекомендації (батькам, педагогам) також повинні бути конкретними й зрозумілими у формі вказівок щодо заходів, що слід застосовувати у роботі з дитиною. Соціальний педагог несе відповідальність за результати діагностичної роботи та за надані рекомендації, не поширює відомості, отримані в процесі діагностики, якщо це може завдати шкоди дитині чи її оточенню.

6.3. Технологія соціально-педагогічної діагностики групи, класного колективу

В обов'язки соціального педагога школи входить складання соціального паспорту класу, що уможливорює побачити соціальну картину класного колективу.

Орієнтовний зразок соціального паспорту класу:

1. Гендерна характеристика класу:
  - кількість хлопців;
  - кількість дівчат.
2. Вікові характеристики учнів класу (кількість учнів певного року народження).
3. Стан здоров'я вихованців:
  - здорові;
  - мають тимчасові розлади здоров'я;
  - мають хронічні соматичні хвороби;
  - мають психосоматичні захворювання;
  - мають інвалідність.
4. Види позанавчальної діяльності вихованців:
  - кількість дітей, які навчаються в музичних школах;
  - кількість дітей, що відвідують спортивні секції;
  - кількість дітей, що займаються в гуртках та клубах за інтересами;
  - кількість осіб, які не відвідують позашкільні заклади.

5. Соціальна поведінка учнів класу:
- число учнів, що скоїли різні правопорушення;
  - число учнів, що стоять на обліку в кримінальній міліції у справах неповнолітніх;
  - наявність учнів з різними видами адиктивної поведінки;
  - кількість учнів, які систематично порушують дисципліну, мають стійкі конфлікти з вчителями.
6. Інформація про соціальне середовище розвитку учнів:
- кількість учнів з повних сімей;
  - кількість учнів з неповних сімей;
  - кількість учнів, яких виховують опікуни чи прийомні батьки;
  - кількість учнів, що проживають з алкозалежними батьками;
  - кількість учнів, які проживають з наркозалежними батьками;
  - кількість учнів з матеріально забезпечених сімей;
  - кількість учнів з малозабезпечених сімей;
  - кількість учнів з багатодітних родин.
  - один з батьків працює за кордоном, батько і мати працюють за кордоном.

Клас як соціальне середовище є важливим для соціального становлення школяра. Учень виокремлює серед однокласників коло осіб, позиція й оцінка яких для нього найбільш значуща. Це – референтне коло спілкування (референтна група), на яке він орієнтується. Тому проведення референтометрії (соціологічного опитування з метою виявлення ставлень до оточуючих значущих людей) уможливило отримати інформацію про мікрогрупи в класі, соціальний статус окремого учня та ін.

Для визначення референтної групи пропонують на бланку записати прізвища однокласників, думка яких є для нього важливою.

Прізвище, ім'я, по батькові _____
клас _____ школа _____

Якщо у мене виникнуть проблеми, я би хотів порадитися із...

1. _____
2. _____
3. _____

Опрацьовують одержані дані, як і у соціометрії, будуючи референтометричну таблицю.

Важливим засобом вивчення класного колективу є тестування, анкетування, дані соціального паспорту класу, соціометрія.

Методика проведення соціометрії: Учня пропонується скласти список «свого» класу із своїх однокласників

Утвори свій клас		
№ п/п	Ім'я, прізвище, бали	Риси його характеру, які подобаються чи не подобаються
1.	Андрієвський Сергій +2	чесність, відповідальність
2.	Богатько Віта +1	
3.	Васильчук Оля -2	
4.	Гнідко Вадим +2	
5.	Демчук Світлана 0	
6.	Данильчук Андрій -2	
7.		
8.		

Інструкція: бали виставляють на основі таких тверджень:

+ 2 – беру обов'язково;

+1 – беру;

0 – не визначився;

-1 – не беру;

- 2 - не хочу бачити у своєму класі

Результати соціометричного дослідження заносяться в таблицю

Результати соціометричного дослідження структури взаємовідносин у _____ класі										
№	Ім'я, прізвище учня	Андрієвський Сергій	Богатько Віта	Васильчук Оля	Гнідко Вадим	Демчук Світлана	Данильчук Андрій	Ставлення учня до класу (всього балів)	Коефіцієнт	Рівень ставлення
1.	Андрієвський Сергій	-	2	+2	+1	+1	+2	8	1,6	позит.
2.	Богатько Віта	2	-	+1	+2	1	1			
3.	Васильчук Оля	2		-						
4.	Гнідко Вадим	2			-					
5.	Демчук Світлана	2				-				
6.	Данильчук Андрій	2					-			
	Ставлення класу до учня: всього балів:	10								
	Коефіцієнт:	2								
	Рівень ставлення:	позит								

Коефіцієнт розраховується за формулою: кількість всіх балів ділиться на кількість опитуваних (-1 – не враховується сам учень) ($8 : 7 = 1,6$).

Рівень ставлення: більше 1-0,9 – позитивне; 0,8-0,7 – добре; 0,6-0,4 – помірно задовільне; 0,3 і менше – незадовільне.

Соціометричне дослідження бажано проводити на початку навчального року й перед його закінченням, щоб прослідкувати динаміку соціальних змін у взаємостосунках школярів і вчасно скорегувати негативні явища в класному колективі.

Методика діагностики підліткових і юнацьких груп. Досить часто в класі чи в шкільному колективі та в позашкільному середовищі створюються неформальні групи, які, особливо в підлітковому віці, мають на школяра досить значний вплив. Отже, шкільний соціальний педагог має відслідковувати процес появи таких груп, знати їх соціальну спрямованість і надавати певну соціально-педагогічну допомогу як членам цих груп, так і їх батькам, вчителям, а в разі потреби – інформувати про них відповідні соціальні служби та правоохоронні органи.

Соціальна діагностика неформальних об'єднань здійснюється поетапно:

I етап:

- ознайомлення з групою, його лідером;
- постановка мети й завдань;
- виокремлення предмету діагностики, вибір основних показників і критеріїв.

II етап:

- вимірювання й аналіз отриманих кількісних та якісних показників.

III етап:

- оформлення висновків і постановка соціального діагнозу.

Діагностика підліткових і юнацьких груп має на меті визначення спрямованості групи, її складу, структури взаємостосунків, установок і орієнтацій. До **кількісних показників**, що діагностуються, відносять: віковий і кількісний склад групи, соціальний і статевий склад, тривалість її існування, частоту й тривалість зустрічей членів, місця зустрічей, рівень групового розвитку на основі самодіагностики, відповідальність за групову діяльність.

До **якісних показників**, що діагностуються, відносять: підготовленість до спільної діяльності, яка проявляється в її ефективності й результативності, характер, цілі, мотиви й спрямованість діяльності, рівень організованості, згуртованості,

стійкості, конфліктності, групової прийнятності, внутрішньогрупова структура, типи спілкування й відносин, групові інтереси, потреби й способи їх задоволення, норми й цінності. Процедура діагностики в цьому випадку може здійснюватися й психологом за клопотанням соціального педагога.

До методів, які використовує соціальний педагог, можна віднести спостереження, опитування, соціометричні методики, тести, метод експертних оцінок і ін. Вибір методів діагностики визначається метою обстеження й обмеженнями (за часом, ресурсами, професійною компетентністю і т. п.).

У діяльності соціального педагога використовується паспортизація підліткових і юнацьких груп. Паспорт неформальної підліткової групи заповнюється в результаті аналізу бесід з її членами, зіставлення інформації, одержаної від різних підлітків.

У програму діагностики групи входить комплекс методик, призначених для вивчення особливостей лідера групи, оскільки саме він часто визначає її спрямованість, відкритість зовнішнім контактам, можливість переорієнтації, корекції установок і діяльності групи.

Паспорт неформальної підліткової групи (за З.Шевців)

1. Кількість людей у групі (постійний і епізодичний склад).
2. З якого часу існує.
3. Вік, місце роботи, навчання її членів.
4. Принцип входження в групу (за місцем проживання, на підставі загальних цілей, приналежності до громади і т. д.).
5. Основні місця збору.
6. Середня періодичність зборів.
7. Найбільш використовувані спільні заняття (проранжувати) (випивки, гра в карти, ігри, відвідування кіно, вживання наркотиків і т. д.).
8. Теми бесід і обговорень (проранжувати) (обговорення різних проблем у навчанні, на роботі, конфліктів з батьками, учителями, обговорення прочитаного, кіно- і телефільмів, обговорення спільних дій, життєвих планів, відносин з протилежною статтю, розповіді про взаємини дорослих чоловіків і жінок, про злочинські звичаї, обговорення способів отримання засобів для розваг, випивки, наркотиків і т.д.).
9. Жаргонні слова, що використовують у групі.
10. Клички членів групи.
11. Лідер групи і його характеристика.

12. На чому тримається авторитет лідера (потрібне підкреслити): на страху перед фізичною силою, на повазі до інтелекту, на умінні знайти загальну мову з іншими, на досвіді.
  13. Як часто й з приводу чого бувають конфлікти?
  14. Як розв'язуються конфлікти (мирно, бійкою, завдяки втручання лідера, компромісом)?
  15. Як часто виникають конфлікти, бійки з іншими угрупованнями й з приводу чого?
  16. Чи підтримується зв'язок з дорослими злочинцями, з особами, що відбули покарання у місцях позбавлення волі (так, ні, епізодично)?
  17. Як впливають вони на членів групи (потрібне підкреслити: застерігають про можливості злочину; підбурюють до злочину, передають злочинський жаргон, пісні, звичаї)?
  18. Які якості характеру й вчинки більше всього засуджуються?
  19. Чи можливий добровільний вихід із групи?
  20. Як ставляться дорослі до угруповань дітей:
    - батьки (доброзичливо, не перешкоджають зустрічам, нейтрально, не звертають уваги, вороже, забороняють спілкування);
    - учителі;
    - сусіди.
  21. Чи перебуває хто-небудь із дітей на обліку в міліції, які заходи впливу на групу?
  22. Чи займається хто-небудь із дітей у гуртках, секціях, клубах? Як це впливає на інших і як до цих занять ставляться у групі?
- У межах проведення діагностичних процедур необхідно особливо вирізняти методи прогнозування поведінки групи для виявлення можливих позитивних позицій взаємодії в роботі з тією або іншою групою.

6.4. Соціально-педагогічний консиліум як технологія комплексної діагностики

Соціально-педагогічний консиліум – це колективний метод вивчення учнів, пошук оптимальних шляхів соціально-педагогічного впливу на них. Завданнями соціально-педагогічного консиліуму є:

- виявлення характеру та причин відхилень у поведінці та навчальній діяльності учнів;
- розробка заходів корекційно-розвивальної та виховної роботи;
- консультація у вирішенні складних конфліктних ситуацій.

Соціальному педагогу слід чітко знати схему організації та проведення соціально-педагогічного консиліуму як постійно діючого органу, склад і діяльність якого регламентується відповідним наказом

по школі. **Учасниками консилиуму** є: заступник директора з навчально-виховної роботи, заступник директора з виховної роботи, практичний психолог, соціальний педагог, класні керівники (у початкових класах – класоводи), медичний працівник. При необхідності на консилиум можуть запрошуватися представники установ, які працюють з дітьми, представники батьківського комітету.

Підготовка консилиуму здійснюється кожним учасником окремо:

- **соціальний педагог** бере на себе організаційні обов'язки, пов'язані з консилиумом, а також проводить роботу з сім'ями, агентами соціалізації школяра;
- **практичний психолог** обробляє результати психологічної діагностики, готує рекомендації щодо учнів та інформацію про клас в цілому;
- **класний керівник** (класовод) збирає й обробляє інформацію від педагогів-предметників, систематизує власні спостереження;
- **медичний працівник** переглядає медичні картки, при необхідності отримує додаткову інформацію від батьків чи лікарів поліклініки, готує виписки для обговорення на консилиумі;
- **заступник директора** збирає інформацію про тих учнів, стосовно яких відбудеться індивідуальне обговорення, та розробляє схему проведення консилиумів, готує необхідну документацію – бланки протоколів консилиумів тощо.

Зміст діяльності основних учасників соціально-психологічного супроводу

Учасник соціально – психологічного супроводу	Діяльність на етапі підготовки консилиуму	Діяльність під час проведення психолого – педагогічного консилиуму	Реалізація завдань консилиуму
Соціальний педагог	Проведення соціопсиходіагностичної роботи: вивчення особливостей сімейного мікроклімату, у якому перебувають учні. Підготовка матеріалів до консилиуму.	Надання учасникам консилиуму необхідної інформації щодо особливостей сімейного виховання учнів. Участь у розробці стратегії соціально-педагогічного супроводу. Планування напрямків та форм соціально-педагогічного супроводу конкретних учнів та окремих груп.	Проведення соціопсихокорекційних, розвивальних та консультативних заходів зі школярами. Проведення групових та індивідуальних консультацій з педагогами та батьками. Консультування адміністрації. Планування спільної роботи з педагогами.

Практичний психолог	Проведення психодіагностичної роботи: психодіагностичного мінімуму та різноманітних схем поглибленої психодіагностики стосовно групи «проблемних» учнів. Підготовка матеріалів до консилиуму.	Надання учасникам консилиуму необхідної інформації щодо психолого-педагогічного статусу конкретних учнів та окремих груп учнів. Участь у розробці стратегії соціально-педагогічного супроводу. Планування напрямків та форм психологічної роботи у рамках супроводу конкретних учнів та окремих груп.	Проведення психокорекційних, розвивальних та консультативних заходів зі школярами. Проведення групових та індивідуальних консультацій з педагогами та батьками. Консультування адміністрації. Планування спільної роботи з педагогами.
Класний керівник (класовод)	Збір педагогічної інформації про педагогічні аспекти статусу учня (власні спостереження, бесіди чи анкетування вчителів-предметників).	Надання не обхідної педагогічної інформації учасникам консилиуму. Участь у розробці стратегії соціально-педагогічного супроводу. Планування форм та напрямків роботи соціально-педагогічного супроводу окремих учнів чи класу в цілому.	Проведення різноманітних форм виховної роботи згідно рішень консилиуму. Консультування батьків та педагогів-предметників з питань соціально-педагогічного супроводу школярів та учнівських груп.
Педагог-предметник	Участь у експертних опитуваннях на етапі діагностичного мінімуму. Надання необхідної інформації класному керівнику та соціальному педагогу під час їх підготовки до консилиуму.	Не бере участі.	Бере участь у групових та індивідуальних консультаціях, які проводить соціальний педагог та психолог. Розробка індивідуальних стратегій супроводу конкретних школярів та їх реалізація. Робота зі змістовними та методичними аспектами навчальних програм. Консультування батьків. Участь у методичних семінарах, які присвячені змісту соціально-педагогічному супроводу учнів.

Заступник директора навчально-виховної роботи	Організаційна допомога у проведенні основних діагностичних заходів.	Організація роботи консилиуму. Участь у розробці педагогічних аспектів супроводу окремих школярів та груп учнів.	Допомога педагогам у розробці стратегії соціально-педагогічного супроводу. Консультування педагогів з методичних та змістовним питанням. Консультування адміністрації.
Адміністрація школи	Організаційна та адміністративна допомога у проведенні діагностичних заходів.	Не бере участі.	Зустрічі з соціальним педагогом, психологом та заступниками директора з питань обговорення результатів консилиуму. Участь у проведенні заходів, які передбачають втручання адміністрації.

Хід роботи консилиуму:

I. Інформаційний обмін між учасниками консилиуму.

Соціальний педагог надає інформацію про особливості сімейного виховання учня, його позашкільну діяльність, рівень сформованості основних соціальних якостей, участь у субкультурних та неформальних групах, соціальний статус в класі, групі, сім'ї тощо.

Психолог надає інформацію про результати психодіагностики:

- опис психологічних особливостей навчання, поведінки та самопочуття учня;
- опис тих сфер життя дитини, в якій виявлені певні порушення чи відхилення від вікової, психічної чи соціальної норми, опис конкретних проявів цих порушень (невідповідність розумового розвитку віковій нормі, психічні порушення, які проявляються у особистісних акцентуація чи відхиленнях у поведінці, асоціальних проявах тощо);
- опис потенційних можливостей розвитку учня;
- опис адекватних з точки зору психолога форм супроводу учня.

Класний керівник (класовод), опираючись на результати власних спостережень та бесід з іншими учителями, які працюють з дитиною, дає педагогічну характеристику навчальної діяльності та поведінки окремих учня та класу в цілому. Зазначена інформація повинна стосуватися труднощів, які спостерігаються в учня у різних педагогічних ситуаціях та особливостей індивідуальних рис його навчання, спілкування, самопочуття.

Характеристика учня може складатися з таких показників:

1. Якісні характеристики навчальної діяльності:

- труднощі та особливості, які виявляються при підготовці домашніх завдань;
  - труднощі та особливості, які виявляються при усних та письмових відповідях на уроках;
  - труднощі та особливості, які виявляються при виконанні творчих завдань та повсякденної роботи;
  - труднощі та особливості, які виявляються у процесі засвоєння нового матеріалу чи повторення пройденого;
  - види завдань чи навчального матеріалу, які викликають найбільші труднощі;
  - ймовірні причини описаних труднощів та особливостей.
2. Кількісні показники навчальної діяльності:
    - успішність по основним предметам;
    - причини низької чи нестабільної успішності.
  3. Показники поведінки та спілкування у навчальних ситуаціях:
    - опис та оцінка поведінки з точки зору навчальної активності та зацікавленості;
    - опис та оцінка поведінки з точки зору дотримання загальноприйнятих правил;
    - індивідуальні особливості та труднощі, які виникають у процесі спілкування з педагогами та ровесниками.
  4. Показники емоційного стану в навчальних ситуаціях:
    - опис типового для учня емоційного стану на уроці;
    - опис ситуацій, які викликають в учня різноманітні емоційні труднощі (плач, роздратування, агресія, переляк тощо).

Медичний працівник дає інформацію про стан здоров'я та фізичні особливості учнів. Соматичний стан учня повинен оцінюватися за таким показниками:

    1. Фізичний стан учня на момент проведення консилиуму:
      - відповідність фізичного розвитку віковим нормам;
      - стан органів зору, слуху, кістково-м'язової системи;
      - здатність переносити фізичні навантаження (на підставі даних вчителя фізкультури).
    2. Чинники ризику порушень розвитку:
      - наявність у минулому захворювань та травм, які можуть вплинути на розвиток дитини;
      - наявність хронічних хвороб.
    3. Характеристика захворюваності за останній рік.

Слід зазначити, що порядок надання інформації не має принципового значення. Обмін інформацією між учасниками консилиуму та взаємна відповідь на запитання є основою для роботи консилиуму.

II. Розробка стратегії супроводу учнів. Діяльність консилиуму стосовно конкретної дитини складається з відповідей на декілька питань:

- який психологічний, педагогічний, медичний стан учня на момент обстеження;
- якими особливостями та проблемами характеризується розвиток учня в цілому на момент обстеження;
- яким змістом повинна бути наповнена індивідуальна стратегія його супроводу у процесі шкільного навчання;
- в яких формах та в які терміни у супроводі учня візьмуть участь психолог, класний керівник та інші фахівці;
- чи передбачається консультативна робота учасників консилиуму з педагогічними працівниками, батьками та яким буде її зміст.

Відповіді на ці запитання передбачають встановлення термінів виконання тієї чи іншої роботи, відповідальних осіб та форм контролю.

III. Робота консилиуму закінчується заповненням підсумкового документу – висновок **консилиуму**, де виокремлюються завдання для соціально-психологічної служби школи щодо підготовки програми соціально-педагогічного супроводу учня, групи чи класу.

Особливу увагу слід звернути на відповідальність членів консилиуму щодо заповнення документації. Висновок консилиуму має бути об'єктивним і кваліфікованим. Некоректний висновок може стати причиною конфлікту між школою й батьками. Основними недоліками при його складанні можуть бути:

- неповне або спотворене відображення ситуації розвитку дитини;
- неграмотне використання спеціальної термінології;
- відсутність аналізу й узагальнення проблеми;
- наявність інформації, що порушує конфіденційність;
- рекомендації спеціалістів не адекватні проблемі;
- відсутність чи підробка підписів членів консилиуму.

На засіданні консилиуму ведеться протокол. На основі рішення, прийнятого консилиумом, планується корекційно-розвивальна робота зі школярем.

Зміст супроводу дитини в діяльності членів консилиуму

Учасник консилиуму	Зміст і форми роботи	Терміни виконання
Педагог	Організація додаткових занять, формування навичок і вмінь навчальної діяльності, створення ситуації успіху на уроках, зниження рівня навчальних вимог, за потреби – використання на уроках форми письмових відповідей	

Шкільний психолог	Заняття в корекційно-розвивальній групі. Індивідуальні заняття щодо розвитку пізнавальної сфери.	
Лікар	Підтримуюча медикаментозна терапія	
Соціальний педагог	Робота з сім'єю щодо формування позитивних відносин, участь батьків у вихованні дитини. Робота із референтною групою, однокласниками.	
Логопед	Індивідуальні заняття щодо поповнення словникового запасу, розвиток техніки й культури мовлення	
Директор школи, заступники директора з навчально-виховної і виховної роботи	Надання методичної допомоги щодо організації роботи, надання організаційної допомоги в реалізації роботи спеціалістів	

6.5. Оформлення результатів діагностичних досліджень соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу

Проводячи діагностичні дослідження, соціальний педагог зобов'язаний вести відповідну документацію й статистичну звітність. Групові дослідження плануються заздалегідь (річний, місячні плани роботи), можуть здійснюватися за запитом (тоді фіксуються в тижневому плані роботи закладу).

Для проведення діагностики особистості, групи чи колективу соціальний педагог складає програму, де вказує мету, конкретні завдання, попереднє припущення про існуючу соціальну проблему, що спонукала до проведення соціально-педагогічної діагностики (гіпотезу), а також подає зразки діагностичних методик.

Алгоритм написання діагностичної програми

I. Пояснювальна записка:

- обґрунтування необхідності розробки програми:
- мета;
- завдання;
- вікова категорія дітей, на яку спрямована програма;
- етапи (якщо є);
- методи дослідження та використані методики (основні та додаткові).

- II. Основна частина:
- хід діагностичної роботи;
  - етап (його мета й завдання);
  - описи методик (назва, автор, фахове літературне джерело, обладнання та опис методики, також обробка та інтерпретація результатів).

III. Додатки (рекомендації, таблиці, і т.п.).

IV. Список використаних джерел.

На основі складеної програми діагностичного дослідження соціальний педагог проводить діагностику та письмово оформляє її результати.

Алгоритм оформлення діагностичного дослідження:

- складання протоколу діагностичного дослідження;
- короткий запис в журналі обліку діагностування та відмітка в журналі щоденного обліку роботи;
- написання аналітичної довідки (у разі групового дослідження);
- запис в індивідуальній картці учня (за потреби).

За результатами діагностичної роботи складаються **протоколи обстежень** Протокол оформляється в довільній формі або за схемою й містить:

- дату;
- прізвище, ім'я, по батькові того, хто проводить діагностичну процедуру;
- назви використаних методик;
- опис поведінки школярів під час проведення дослідження;
- результати дослідження;
- робочі гіпотези, висновки.

Наприклад:

Протокол діагностичного обстеження

учня _____ класу

Дата проведення _____

Назва методики, опитувальника _____

Автор методики _____

Мета _____

Бланк для відповідей:

1.	2.	3.	4.	5.
6.	7.	8.	9.	10.
11.	12.	13.	14.	15.
16.	17.	18.	19.	20.
21.	22.	23.	24.	25.

Обрахунок даних: _____

Аналіз та інтерпретація даних: _____

Висновок: _____

Рекомендації: _____

Соціальний педагог: _____

Протоколи діагностичних обстежень зберігаються у спеціально заведених на кожен клас папках. Висновки (соціально-педагогічний діагноз) соціальний педагог записує в індивідуальні картки соціально-педагогічного діагностування. Протоколи обстежень та картки є конфіденційною інформацією й надаються адміністрації школи лише з дозволу методиста міського чи районного методичного центру. Картки зберігаються два роки після переходу дитини до іншого закладу, після чого ліквідуються.

За результатами групових обстежень складаються аналітичні довідки. **Аналітична довідка** містить такі дані:

- дата (терміни) проведення;
- мета дослідження;
- предмет, об'єкт дослідження (що досліджується, вікова категорія дітей);
- метод / методика обстеження (короткий опис) ;
- кількість та контингент досліджуваних (хлопчики/дівчатка);
- протокол;
- висновки (містить кількісний та якісний аналіз проведеного дослідження);
- рекомендації.

Кількісний аналіз – кількісні результати за основними критеріями, які виявляє методика (наприклад, показники відповідності-невідповідності нормі або розподіл за рівнями (низький, середній, високий), розподіл за типами та ін.). Може містити рейтингові таблиці, діаграми.

Якісний аналіз – аналіз причин, порівняння з попередніми дослідженнями, відповідність гіпотезі, встановлення закономірностей.

Рекомендації (загальні – щодо роботи з групою, та індивідуальні – щодо роботи з окремими дітьми) мають бути сформульовані чітко та адресовані конкретним виконавцям (педагогам, батькам, психологу). На підставі рекомендацій соціальний педагог планує корекційно-розвивальну та консультативну роботу.

Аналітичні довідки зберігаються в кабінеті соціального педагога. Копія її за запитом надається адміністрації або класному

керівникові. Протокол може складати додаток до аналітичної довідки. Протокол надається, якщо інформація використовується в роботі класного керівника. Це можуть бути дослідження рівня адаптації, мотивації до навчання, шкільної тривожності, інтелекту, обдарованості, професійних інтересів, діагностика соціометричного статусу особистості. Протоколи досліджень, що виконуються для планування роботи соціального педагога з класом чи групою, складання характеристик (дослідження особистісних рис, сімейних відносин тощо) призначається тільки для соціального педагога.

Всі основні види роботи фіксуються в **журналі щоденного обліку роботи** соціального педагога. Дані про кількість обстежених дітей чи груп дітей, педагогів, батьків, а також про кількість витраченого часу подається в кінці навчального року в **статистичному звіті** в міський чи районний методичний центр.

Результати спостережень за учнями записуються в **журнал обліку спостережень**

Журнал обліку спостережень

№ п/п	Дата, час, місце	Об'єкт	Мета, причини (обставини) спостереження	Факти спостереження (хід заняття або іншого заходу)	Аналіз спостережень, висновки	Рекомендації

В кабінеті соціального педагога зберігається **каталог діагностичних методик**, які періодично поновлюються

Каталог діагностичного інструментарію

№ п/п	Назва методики	Джерело
ТЕМА (проблема, що діагностується)		

На початку навчального року соціальний педагог подає методисту міського чи районного відділу освіти список діагностичних методик, якими планує користуватися у наступному навчальному році.

Отже, соціально-педагогічна діагностика є одним з основних напрямів діяльності соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі і полягає у соціально-педагогічному обстеженні учнів, шкільних груп та колективів, моніторингу змісту й умов індивідуального розвитку учнів, визначення причин, що ускладнюють їх розвиток та навчання.

Література:

1. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник. / І.М.Богданова. – К.:Знання, 2008. – 343 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-е видання / За заг. ред. проф. І.Д.Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
3. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навч. посібник для ВНЗ / Л.М. Завацька. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. – 240 с.
4. Соціальна педагогіка: Підручник. 4-те вид. виправ. та доп. / За ред. проф. А.Й.Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.

Питання:

1. Охарактеризуйте основні етапи загальної діагностичної технології.
2. Охарактеризуйте методи соціально-педагогічної діагностики в діяльності шкільного соціального педагога.
3. Обґрунтуйте етапи проведення індивідуальної діагностики в роботі соціального педагога.
4. Назвіть критерії та методи діагностичного дослідження класу, неформальної групи.
5. Охарактеризуйте підходи до організації та проведення соціально-педагогічного консиліуму.
6. Охарактеризуйте вимоги до оформлення результатів діагностичних досліджень.

Тема 7. Технології реалізації соціальним педагогом профілактичного напрямку діяльності

- **Технології соціально-педагогічної профілактики в діяльності шкільного соціального педагога**
- **Структура та етапи реалізації технології соціальної профілактики**
- **Профілактична робота з різними категоріями школярів**

- **Організація діяльності шкільної Ради профілактики правопорушень**

7.1. Технології соціально-педагогічної профілактики в діяльності шкільного соціального педагога

Соціально-педагогічна профілактика – це система заходів соціального виховання, спрямованих на попередження відхилень від соціальних норм та формування позитивних життєвих установок, цінностей, досвіду дитини, створення оптимальної соціальної ситуації розвитку школярів. Особливість соціально-педагогічної профілактики в тому, що об'єктом її уваги є також діти, які вже отримали негативний життєвий досвід і опинилися в соціально небезпечній ситуації.

Напрямки профілактичної роботи. Профілактична робота соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі проводиться за такими напрямками:

- формування просоціальної поведінки, попередження відхилень у поведінці, формування здорового способу життя, формування й розвиток життєвої компетентності, розвиток соціальної культури, сприяння самореалізації й самоактуалізації;
- попередження соціальних і психологічних наслідків антиправних вчинків, саморуїнливої поведінки, негативної соціалізації та адаптації тощо.

Залежно від того, на якому етапі розвитку проблеми та її впливу на ту чи іншу соціальну групу застосовують профілактичні заходи, виокремлюють такі **види профілактики**:

- **первинна** – спрямована на попередження виникнення проблеми;
- **вторинна** – спрямована на попередження загострення проблеми та її наслідків серед осіб, які відчували на собі її вплив;
- **третинна** – проводиться з особами, які постраждали від наявної проблеми, й спрямована на попередження її рецидивів.

Первинна профілактика носить, в основному, інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки та негативних звичок. Її змістом є:

- надання школярам інформації про наслідки асоціальних дій та вживання різних видів алкогольних, наркотичних та токсичних речовин;
- роз'яснення правових норм стосовно різних аспектів асоціальної поведінки, популяризація переваг здорового способу життя;
- формування в учнів навичок проведення дозвілля;

- створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної, громадської діяльності тощо.

Вторинна профілактика має на меті обмеження поширення окремих негативних явищ, що мають місце в суспільстві чи соціальній групі. Вторинна профілактика містить у собі як соціально-психологічні, так і медичні заходи неспецифічного характеру, її контингентом є школярі з ризикованою поведінкою (бездоглядні діти, діти з кризових сімей тощо).

Завдання вторинної профілактики:

- розвиток активних стратегій поведінки, що допомагає подолати проблему;
- підвищення потенціалу особистісних ресурсів.

За своєю спрямованістю вторинна профілактика є масовою, залишаючись при цьому індивідуальною у відношенні до конкретної дитини. Метою вторинної профілактики є зміна малоадаптивної дисфункціональної ризикованої поведінки на адаптивну форму поведінки.

Третинна профілактика – комплекс соціальних, освітніх та медико-психологічних заходів, спрямованих на відновлення особистісного та соціального статусу школяра. Третинна профілактика серед учнів є переважно медико-соціальною, індивідуальною й спрямована на попередження переходу соціальної проблеми до більш важкої форми, попередження стійкої соціальної дезадаптації. При проведенні третинної профілактики значно зростає роль професіоналів психотерапевтів, соціальних працівників і психологів, а також непрофесіоналів-консультантів, членів соціальнопідтримуючих груп і співтовариств.

На основі аналізу соціальних і особистісних чинників проблеми визначаються завдання соціальної профілактики:

- дослідження причин й чинників проблеми чи негативного соціального явища;
- встановлення ресурсів, необхідних для подолання проблеми;
- подолання негативного впливу середовища;
- розширення можливостей для задоволення потреб, подолання проблем, повноцінної життєдіяльності (підвищення соціальних ресурсів);
- подолання особистісних чинників, які сприяють виникненню чи загостренню проблем чи заважають її вирішенню;
- підвищення особистісних ресурсів, здатності адекватно реагувати на проблеми, долати їх;
- організація діяльності, спрямованої на попередження й подолання проблем.

Для забезпечення ефективної реалізації технології профілактичної роботи соціальний педагог має бути:

- наділений повноваженнями щодо організації профілактичної роботи та допомоги дітям, які перебувають в соціально небезпечній ситуації;
- забезпечений на рівні територіальної адміністративної системи можливостями співпраці та взаємодії з організаціями та фахівцями, спроможними позитивно впливати на вирішення проблем неповнолітнього;
- залучений в цілісну регіональну систему контролю та аналізу результатів профілактичної роботи структур управління, установ, організацій;
- забезпечений науково-методичним та технологічним інструментарієм профілактичної роботи.

Використовуючи в своїй діяльності технології соціальної профілактики, шкільний соціальний педагог спрямовує свою діяльність на виховний мікросоціум дитини (педагоги, батьки, група ровесників), змінюючи характер їх ставлення та впливу на дитину. Він також впливає на її уявлення про оточуючих і на взаємини з ними, на переживання, що супроводжують їх.

7.2. Структура та етапи реалізації технології соціальної профілактики

Технологія соціальної профілактики – сукупність форм, методів, прийомів, соціальної роботи, спрямованих на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних соціальних явищ та їх небезпечних наслідків. **Загальна структура технології соціальної профілактики** є загальноприйнятою в соціальній педагогіці. Вона складається із таких етапів:

- постановка й дослідження проблеми (діагностика, прогноз розвитку проблеми (дослідження причин проблеми, стану її розвитку, чинників, які її визначають, аналіз ефективності реалізації профілактичних програм);
- планування діяльності, організаційна й методична підготовка до реалізації профілактичної програми;
- вплив на особистість (профілактична інтервенція) й вплив на проблемне соціальне середовище (попередження негативної дії об'єктивних чинників: вплив на об'єктивні (природні, матеріальні, економічні) причини й чинники проблеми (подолання, нейтралізація, попередження, компенсація наслідків).

Профілактичне втручання – профілактична інтервенція – це цілеспрямований вплив на особистість чи цільову групу з метою зміни ставлення до проблеми й подолання суб'єктивних чинників (уявлення, погляди, переконання, мотиви, інтереси, звички, стереотипи поведінки, ціннісні орієнтації), які призводять до проблеми. Вона, як правило, здійснюється шляхом інформування особистості й представників цільової групи й залучення їх до певних видів діяльності. Профілактична інтервенція сприяє підвищенню ресурсів особистості, корекції негативних особистісних якостей, розвитку якостей, які підвищують адаптивні можливості, формуванню адекватного ставлення до проблеми. Вплив на проблемне середовище спрямований на:

- попередження негативного впливу соціального оточення, попередження розповсюдження негативних соціальних цінностей, взірців поведінки, захист від негативного впливу інших людей;
- підвищення ресурсів середовища: створення чи підвищення можливостей для подолання проблеми й чинників, які її створюють, пошук альтернативного існуючій проблемі способу життя, повноцінного задоволення потреб;
- моніторинг проблеми, аналіз ефективності профілактичних дій.

Технологія соціальної профілактики як спеціально організована діяльність має такі основні стадії:

1. **Стадія попередження** – головним завданням діяльності соціального педагога на цьому етапі є організація заходів, дій, що формують у школяра соціально прийнятну систему цінностей, потреб і уявлень. Це дозволить уникати таких форм поведінки й діяльності, які можуть ускладнити процес соціалізації, створити проблеми для його соціального оточення.
2. **Стадія уникнення** – діяльність спрямована на прийняття своєчасних й ефективних заходів уникнення ситуації, що може ускладнити процес життєдіяльності учня (наприклад, засвоєння дитиною правил поведінки на дорозі уможливилоє зниження ризику загрози для її здоров'я та ін.).
3. **Стадія блокування** – використовуючи соціально допустимі засоби, соціальний педагог створює умови для блокування форм діяльності й поведінки школяра, які можуть привести до виникнення негативних наслідків для нього й оточуючих та суспільства в цілому (законодавче, адміністративне й інші види покарань і санкцій).

Послідовна реалізація стадій технології профілактики вимагає використання різних **форм і методів профілактичної діяльності**. До них відносяться:

- медико-соціальні – спрямовані на створення необхідних умов для збереження достатнього рівня фізичного й соціального здоров'я (медико-соціальна просвіта, пропаганда здорового способу життя, медико-соціальний патронаж і ін.);
  - організаційно-адміністративні – створення системи соціально-педагогічного контролю, розробка відповідної правової бази (соціальний контроль, соціальний патронаж, соціальне планування й ін.);
  - правові – розробка й створення відповідної системи правових норм і правил поведінки й діяльності у всіх сферах соціального життя (правова просвіта, правовий контроль, правові санкції і ін.);
  - педагогічні – формування соціально прийнятної системи цінностей, норм, стереотипів і ідеалів, підвищення рівня знань й розширення світогляду (методи освіти, виховання, просвіти);
  - економічні – спрямовані на підтримку достатнього рівня життя й створення необхідних умов для задоволення матеріальних потреб дитини (економічне стимулювання, економічне заохочення, пільги й підтримка і ін.);
  - політичні – створення в суспільстві ефективної системи політичних прав, свобод, цінностей і орієнтирів, що дозволяє дитині відстоювати свої інтереси в соціально допустимих межах.
- До ефективних **методів профілактичної роботи** відносяться:
- профілактична інформаційно-консультативна бесіда;
  - профілактичні тренінги;
  - стимулювання розвитку нових соціальних навичок, моделей поведінки;
  - метод завчасної нейтралізації конфліктної ситуації;
  - метод профілактичного втручання (профілактична інтервенція) та ін.
- Соціальний педагог використовує такі **організаційні форми профілактичної соціально-педагогічної роботи**:
- анімаційні (фестивалі, концерти, марафони, форуми, змагання, конкурси агітбригад, плакатів, листівок та ін.);
  - інформаційні (зібрання, прес-конференції, презентації, виставки);
  - навчальні (бесіди, лекції, практикуми, заняття, тренінги);
  - методичні (семінари, круглі столи);
  - дослідницькі (опитування, анкетування, тестування).
- При проведенні профілактичної роботи перевага надається масовим формам: проведення днів, тижнів, місячників, присвячених боротьбі з наркоманією, СНІДом, злочинністю, різноманітні фестивалі, естафети молодіжних організацій, конкурси тощо.

7.3. Напрями профілактичної роботи з школярами

Профілактика адиктивної поведінки. Первинна профілактика передбачає виховання антинаркогенної спрямованості особистості, її морально-психологічної стійкості як особистісної якості, що відіграє вирішальну роль у критичних ситуаціях, ситуаціях вибору. Завданнями первинної профілактики є:

- для молодшого шкільного віку:

- формування моральних понять, пов'язаних з почуттями бережного ставлення до себе, відповідальності за власні вчинки;
- формування вміння сприймати себе частиною оточуючого середовища, осмислювати й оцінювати власні можливості;
- формування уявлень щодо позитивного та негативного досвіду людської поведінки у ставленні до самого себе та інших людей;
- попередження ранніх проявів неправильних уявлень дитини про деякі шкідливі звички.

- для учнів підліткового віку:

- формування правильного розуміння особливостей дії психотропних речовин, їх впливу на центральну нервову систему людини, віддалених наслідків їх вживання;
- формування понять про морально-психологічну стійкість особистості як основу здорового способу життя;
- виховання культури потреб, інтересів, захоплень підлітків;
- формування поняття про норми моралі;
- виховання свідомого бережного ставлення до власного здоров'я;
- формування науково обґрунтованих уявлень про анатомо-фізіологічні та психологічні зміни, що відбуваються в організмі у ситуаціях стресу, інформаційних перевантажень, аутотренінгу, самопсихотерапії, умінь самоконтролю та самооцінки у поведінці;
- формування основ моральних звичок індивідуальної поведінки та прийняття рішення у ситуаціях можливих зловживань наркогенними речовинами

- для старшокласників:

- формування досвіду антинаркогенної поведінки, вироблення імунітету до негативного впливу наркогенної інформації та асоціально спрямованих форм поведінки;
- формування чітких уявлень старшокласників про значущість власного життя, психофізіологічні можливості організму, наслідки впливу наркогенних речовин;
- створення умов для самореалізації та самоствердження особистості шляхом її залучення до позитивно спрямованої альтернативної діяльності;

- формування чітких наукових понять про природу психотропних речовин, біохімічні механізми та їх вплив на організм, надання наукової інформації про стан наркотичної та алкогольної ейфорії, абстинентного синдрому тощо;
- формування психологічної готовності особистості до спілкування з близькими, фахівцями у ситуаціях можливого вживання алкоголю чи наркотиків;
- виховання правильних уявлень особистості про морально-психологічні та юридичні норми, що регламентують ситуації, пов'язані зі зловживанням психотропних речовин.

Вторинна профілактика передбачає, переважно, діагностування та виявлення залежності учнів від наркотичних речовин. Основними завданнями вторинної профілактики є:

- визначення рівнів поінформованості школярів про дію наркотичних речовин на людський організм та можливі наслідки їх вживання;
- вивчення можливих умов та чинників, що сприяють розвитку схильності до адиктивної поведінки;
- виявлення таких індивідуально-психологічних станів особистості, що передують проявам адиктивної поведінки;
- вивчення зазначених умов і чинників прояву схильності особистості до адиктивної поведінки, станів, що їй передують, і на цій основі виявлення осіб групи ризику;
- здійснення діагностики мотивів адиктивної поведінки;
- визначення найбільш чутливих, сензитивних до виховного впливу компонентів у структурі особистості учня (рис характеру, особливостей темпераменту, інтересів тощо).

Третинна педагогічна профілактика адиктивної поведінки учнів є системою заходів, спрямованих на корекцію поведінки учня, його перевиховання, на переорієнтацію та реабілітацію хворих алкоголізмом та наркоманією. Робота на цьому етапі проводиться на основі результатів організаційно-аналітичних заходів вторинної профілактики.

Завданнями третинної профілактики є:

- на основі встановлених груп ризику здійснювати індивідуальний виховний профілактичний вплив на учня шляхом використання доцільного та професійно виваженого арсеналу відповідних педагогічних засобів;
- створення сприятливих для корекції адиктивної поведінки учнів умов соціального оточення, психологічного клімату, позитивного психологічного самопочуття тощо. Зокрема, у загальноосвітній школі педагогічна профілактика адиктивної

поведінки учнів може здійснюватися успішно за умови взаємодії між класним керівником, вчителем-предметником, психологом, медпрацівником, а за необхідності – й спеціалістами медичних (лікар-нарколог) та правоохоронних (служба у справах неповнолітніх, кримінальна міліція) служб.

Профілактика делінквентної поведінки неповнолітніх.

Правопорушення, здійснені неповнолітніми, – це небезпечне соціальне явище, оскільки, по-перше, негативно впливають на формування особистості, по-друге, завдають значної шкоди суспільству через втрату трудових ресурсів (лише третина покараних повертаються до повноцінного суспільного життя), по-третє, відіграють значну роль у формуванні рецидивної злочинності (дві третини рецидивістів розпочинають свій злочинний шлях ще неповнолітніми). Специфіка професійного завдання соціального педагога щодо профілактики асоціальних відхилень поведінки учнів полягає в необхідності корекції соціально-педагогічної ситуації їх розвитку, глибокого аналізу деструктивних чинників, які спричиняють таку поведінку неповнолітніх.

Профілактика складається із заходів, спрямованих на виявлення, усунення, послаблення та нейтралізацію криміногенних чинників, а також корекцію поведінки школярів, що мають схильність до кримінальної поведінки. Основним у роботі соціального педагога є:

- профілактика причин та наслідків делінквентної поведінки. Формами профілактичної роботи є проведення групових дискусій з метою формування групової позитивної думки, проведення рольових ігор (прогривання основних складних ситуацій), завдяки яким досягається розвиток особистості, навичок спілкування в колективі на основі проведення диспутів, ділових ігор, екскурсій, бесід тощо;
- організація вільного часу дитини;
- посередницька робота, залучення до профілактики батьків, соціальних служб, міліції;
- подолання соціально-педагогічної занедбаності школярів.

У роботі з старшокласниками соціальні педагоги враховують те, що вони менше залежать від групи й на першому плані у них формування свого соціального Я. Це, в свою чергу, визначає такі основні напрямки роботи зі старшокласниками:

- проведення індивідуальних консультацій з метою усунення негативних впливів на життєдіяльність учня;
- соціальне навчання позитивній поведінці шляхом проведення індивідуальних та групових бесід, лекцій, вікторин, олімпіад, тренінгів, а також на основі самоспостереження та самовиховання.

Завдання індивідуальної профілактики:

- своєчасне виявлення школярів, схильних до скоєння злочину, а також батьків та інших осіб, які негативно впливають на них;
- вивчення вікових і психологічних особливостей правопорушника з метою недопущення конфлікту з суспільством, усунення причин і умов, що сприяють цьому;
- розробка програми індивідуально-профілактичного впливу на правопорушника й оточуюче його середовище з урахуванням наявних форм і методів, результативності їх впровадження;
- організація взаємодії та наступності у профілактичній роботі всіх суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, щоденного й безперервного контролю за способом життя старшокласників з девіантною поведінкою, реагування на «зриви» й заохочення позитивних зрушень.

Для досягнення завдань перевиховання неповнолітнього застосовуються методи виховного й контролюючого впливу на особистість. Для цього важливо скласти соціальний портрет дитини з метою виявлення, насамперед, позитивних сторін у її способі життя, а також її потреб, інтересів, схильностей. Вивчається: соціальний досвід дитини, конкретні криміногенні чинники середовища, готовність до сприймання виховного впливу, відношення до суспільно корисних цінностей. Необхідно звертати увагу на можливості сім'ї у перевихованні й виправленні поведінки неповнолітнього.

Соціальний педагог прогнозує можливий результат роботи з неповнолітнім, виявляє труднощі, намічає терміни роботи з ним.

Критерієм для соціально-педагогічного прогнозу служить відношення дитини, яка скоїла злочин, до праці, навчання, сім'ї, товаришів, участь у суспільній діяльності. Вибір методів індивідуально-профілактичного впливу відбувається на основі врахування провідної сфери діяльності дитини. Активно використовуються методи стимулювання й гальмування.

При проведенні й у змісті профілактичних заходів враховують: характеристику особистості правопорушника, раніше вжиті зусилля для перевиховання, їх результати, сформовану громадську думку, рівень готовності колективу до виконання виховних функцій.

Соціально-профілактична робота щодо жорстокого поводження батьків з дітьми має такі види:

- первинна – як загальна просвіта населення. Застосовується в основному для всіх сімей;
- вторинна – з сім'ями, де зафіксовано жорстоке поводження з дітьми. Це цілеспрямована робота з окремими групами дорослих

і дітей з метою зміни ставлення до поводження з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь та навичок у дорослих та дітей, роз'яснення сутності й відповідальності за жорстоке поводження з дітьми;

- третинна – з тими, хто постраждав від жорстокого поводження з метою навчання самозахисту, з тими, хто здійснює таке поводження – як соціальне навчання й контроль, що є умовою збереження сім'ї, позбавлення батьківських прав тощо.

Соціально-профілактична робота з батьками щодо жорстокого поводження з дітьми складається з:

- батьківської просвіти (права та потреби дітей, права та обов'язки батьків щодо дітей, особливості розвитку дітей, родинного виховання, жорстоке поводження з дітьми й насильство в сім'ї: його сутність, наслідки, відповідальність);
- формування толерантності, життєвих сімейних умінь і навичок (комунікативних, прийняття рішень, прогнозування, управління собою).

Формами соціально-профілактичної роботи є :

- лекторії;
- батьківські університети;
- батьківські збори;
- тренінги;
- соціальне інспектування сім'ї;
- школи батьківських почуттів;
- школи молодих батьків.

Одночасно необхідна соціально-профілактична робота з дітьми, змістом якої є:

- знання дитини про власні права у сім'ї;
- вміння захиститись від насильства;
- знання дитини про дії у кризовій ситуації;
- інформування, до кого і як звертатись у подібних випадках.

Формами соціально-профілактичної роботи з дітьми є:

- ігри;
- аматорські театри;
- міні-лекції;
- бесіди;
- розповіді;
- вікторини й конкурси (про права дітей).

Проведену профілактичну роботу соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу фіксує в журналі проведення профілактичної роботи.

**Журнал
проведення профілактичної роботи
соціального педагога**

(назва навчального закладу)

I частина - індивідуальна робота

№ п/п	Прізвище, ім'я учня	Тематика роботи	Форма роботи	Дата проведення

II частина - групова робота

№ п/п	Клас (класи)	Кількість учнів	Тематика роботи (хто проводить)	Форма роботи	Дата проведення

7.4. Організація діяльності шкільної Ради профілактики

В багатьох школах України створені шкільні Ради профілактики, куди входять адміністрація школи, соціальний педагог, батьки, спеціалісти соціальних служб, запрошується дільничний інспектор тощо. Рада профілактики займається профілактичною роботою серед учнів щодо попередження правопорушень та організацією роботи з неблагополучними сім'ями.

Рада профілактики координує діяльність класів, на основі аналізу ситуації розробляє та здійснює заходи з профілактики правопорушень серед учнів. Вона виявляє та ставить на облік учнів, схильних до правопорушень, а також сім'ї, що відносяться до категорії функціонально-неспроможних (хронічні алкоголіки, ті, де батьки ведуть асоціальний спосіб життя, конфліктують один з одним, батьки, що застосовують жорстокі методи виховання або взагалі ухиляються від виховання дітей).

Також Рада профілактики здійснює заходи з проведення антиалкогольної, антинаркотичної та антигютюнової профілактики, роботу щодо пропаганди здорового способу життя. Виявлення причин, які сприяють скоєнню правопорушень та внесення пропозицій по їх подоланню, організація правової пропаганди серед учнів, організація навчання класних керівників формам та методам профілактичної

роботи, тісний зв'язок з представниками громадськості та органів соціальних служб є функцією Ради профілактики (додаток Д).

Соціальний педагог організовує та координує діяльність шкільної Ради профілактики правопорушень, бере участь у складанні програми та плану її діяльності.

Складові програми діяльності шкільної Ради профілактики правопорушень

I. Мета й завдання Ради: створення умов для соціального становлення школярів, утвердження високогуманних принципів, підвищення соціальної активності в діяльності, спрямованій на запобігання правопорушенням. Зокрема,:

- подолання в свідомості окремих учнів помилкових поглядів, які сформувалися внаслідок неправильного виховання;
- формування в учнів правових понять, які б регулювали їхню поведінку;
- вироблення в них навичок і звичок правомірної поведінки;
- формування в учнів активної позиції в правовій сфері;
- протистояння негативним явищам та впливам.

II. Основні напрями діяльності

1. Педагогічна профілактика:

- діагностика інтересів;
- діагностика нахилів, здібностей;
- діагностика та корекція особистісного самовизначення учнів;
- розробка й проведення заходів щодо створення сприятливих умов для саморозвитку особистості в колективі.

2. Консультаційна діяльність:

- практичні поради щодо виходу з проблемної ситуації;
- допомога у встановленні причин, які призводять до виникнення проблем, та вирішення їх.

3. Просвітницька діяльність:

- поширення знань з права, психології, соціології, медицини, які сприяють ефективному вирішенню завдань профілактики правопорушень;
- ознайомлення вчителів, батьків з основами вікової педагогіки та психології;
- практичне використання набутих знань у вирішенні конкретних питань навчання й виховання.

Діяльність шкільної Ради профілактики правопорушень є дієвим засобом формування соціально відповідальної особистості.

Отже, однією із провідних функцій діяльності шкільного соціального педагога є профілактична робота. Специфіка професійного завдання соціального педагога щодо профілактики асоціальних відхилень поведінки, формування здорового способу життя полягає в необхідності корекції соціально-педагогічної ситуації розвитку життєдіяльності школярів, глибокого аналізу деструктивних чинників, які спричиняють таку поведінку неповнолітніх.

Література:

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола. Заг. ред. І. Звереві та Г. Лактіонової. – К.: Науковий світ, 2001. – 129 с.
2. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога / Ю.В.Василькова. – М.: Изд. центр "Академия", 2001. – 160 с.
3. Мистецтво життєтворчості особистості; Наук.-метод, посібник: У 2 ч. / Ред. рада: В.М. Доній, Р.М. Несен, Л.В. Сохань, І.Р. Єрмаков та ін. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
4. Социальная работа / Под общ. ред. В. И. Курбатова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 576 с.
5. Соціальна робота в Україні: теорія та практика / За заг. ред. А. Я. Ходорчук. – К.: ДЦССМ, 2002. – 177 с.
6. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. Капської А.Й. – К.: Основа, 2000. – 372 с.
7. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. / М.В.Шакурова – М.: Издательский центр "Академия", 2002. – 272 с.
8. Шептенко П.А., Борошна Р.А. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В.А.Сластенина. – М.: Издательский центр "Академия", 2001. – 208 с.

Питання для самоперевірки:

1. Обґрунтуйте поняття «профілактика» й «соціально-педагогічна профілактика».
2. Проаналізуйте види й структуру соціально-педагогічної профілактики.
3. Обґрунтуйте мету та форми первинної, вторинної та третинної профілактики в діяльності соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі.
4. Розкрийте мету, зміст, форми й методи профілактичної роботи з різними категоріями школярів.

Тема 8. Соціально-педагогічне консультування в школі

- **Соціально-педагогічне консультування: мета, принципи, функції**
- **Етапи технології соціально-педагогічного консультування**
- **Особливості консультаційної роботи з школярами, батьками, вчителями**

8.1. Соціально-педагогічне консультування: мета, принципи, функції

В діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу вирізняється особливий напрям – консультування. **Соціально-педагогічне консультування** – форма соціально-педагогічної допомоги, що сприяє соціальному розвитку особистості, її здатності адекватно сприймати себе й оточуючих, здійснювати власний вибір у різноманітних сферах життєдіяльності. За змістом це технологія надання соціальної допомоги шляхом цілеспрямованого інформаційного впливу на людину чи малу групу з метою їх соціалізації, відновлення й оптимізації соціальних функцій, орієнтирів, розробки соціальних норм спілкування. За формою консультація є взаємодією між двома або декількома людьми, у ході якої консультант передає спеціальні знання й відповідну інформацію клієнту.

Індивідуальне соціально-педагогічне консультування – допомога у вирішенні особистих проблем клієнта. **Консультування груп** покликане розв'язувати такі групові проблеми як протиріччя розвитку групи, складнощі групової динаміки, соціально-психологічний клімат в колективі тощо.

До основних проблем (запитів), з якими звертаються до соціального педагога як консультанта, відносяться:

- неадекватність педагогічних впливів на особистість дитини;
- конфліктні ситуації в сім'ї між батьками й дітьми;
- переживання дітьми різного віку негативних емоцій стосовно школи, ставлення до навчання, до однокласників, вчителів;
- проблеми соціального здоров'я дітей;
- вплив стресогенних чинників на успіхи в школі;
- проблеми шкільної дезадаптації;
- дитячий алкоголізм та наркоманія та ін.

Основними завданнями соціально-педагогічного консультування (за С.Архиповою, О. Тютюнник) є:

- сприяння зміні поведінки особистості;
- розвиток навичок, які допомагають долати труднощі;

- забезпечення оптимального прийняття життєво важливих рішень;
- розвиток уміння підтримувати міжособистісні стосунки;
- сприяння розвитку соціальної компетентності особистості, її соціальних цінностей, соціальних якостей, просоціальної поведінки.

Організуючи соціально-педагогічне консультування, консультант зобов'язаний дотримуватися певних принципів. Зокрема, виокремлюються:

• **принципи організації соціально-педагогічного консультування:**

- принцип аналізу підтексту (своєрідне уміння консультанта «читати поміж рядків»);
- принцип відмови від конкретних рекомендацій;
- принцип системності;
- принцип поваги до особистості, яку консультують.

• **принципи здійснення соціально-педагогічного консультування:**

- принцип компетентності та професіоналізму;
- принцип співробітництва;
- принцип конфіденційності;
- принцип результативності.

У залежності від завдань виокремлюються такі **види соціально-педагогічного консультування:**

- **рефлексивне** – усвідомлення життєвої ситуації, її аналіз, пошук пріоритетів, можливостей зміни, розвитку;
- **проектне** – пошук і побудова можливого проекту перетворення ситуації, що склалася, її гармонізації, поліпшення;
- **технологічне** – пошук оптимальної послідовності дій для вирішення конкретної проблеми;
- **прогностичне** – побудова ідеальної моделі можливого, вірогідного стану конкретної ситуації.

Н. Нікітіна визначає такі **форми консультативної допомоги:**

- за об'єктом консультування – індивідуальне, групове, сімейне;
- за критерієм віку – консультування дітей, дорослих;
- за критерієм контакту з особистістю – очне, заочне (телефонне, письмове, через друковані науково-популярні видання);
- за змістом запиту особистості – сімейне, особистісне, психологічне, юридичне, медичне, ділове, соціально-педагогічне.

Соціально-педагогічне консультування у школі належить до виду вікового консультування: консультування в початковій школі,

консультування з проблем середнього шкільного або підліткового віку, консультування у старшій школі. Шкільний соціальний педагог може консультувати: у молодшій школі – батьків, вчителів, у середній і старшій школі, окрім батьків, учителів і адміністрації, до соціального педагога звертаються вже й учні.

Консультативна допомога здійснюється під час взаємодії консультанта з клієнтом. Така взаємодія відбувається за допомогою процесу спілкування. **Основними функціями соціально-педагогічного спілкування є:**

- **інформаційна функція**, яка полягає в інформуванні об'єктів соціально-педагогічної допомоги про шляхи й засоби вирішення тих проблем, з якими вони звертаються;
- **психотерапевтична функція** – допомога клієнтам різноманітними психотерапевтичними засобами;
- **педагогічна функція**, що передбачає здійснення виховного впливу у процесі роботи соціального педагога з дітьми та молоддю;
- **організаційна функція** – прийняття необхідних організаційних рішень і координація зусиль всіх суб'єктів соціально-виховної діяльності, а також об'єктів соціально-педагогічної допомоги.

В процесі надання консультативної допомоги соціальний педагог використовує низку методів:

- **метод інформування** – розширення (зміна, коригування) інформованості школяра, підвищення його соціальної компетентності на основі прикладів з повсякденного життя, звернення до літературних джерел, наукових даних, досвіду інших людей;
- **метод метафори (метод аналогій)**. Суть методу полягає у використанні аналогій (образів, казок, притч, випадків з життя, прислів'їв, приказок) для ілюстрації актуальної ситуації школяра. Метафора має непрямий вплив на установки, стереотипи, думки людини, дозволяє поглянути на ситуацію «збоку». Завдяки цьому знижуються суб'єктивна значимість і помилкове відчуття унікальності проблеми;
- **метод встановлення логічних взаємозв'язків**. Соціальний педагог разом з дитиною встановлює послідовність подій, виокремлює роль внутрішніх (суб'єктивних) чинників у подіях його життя й їх взаємозв'язок;
- **метод логічного обґрунтування**, що дозволяє відсортувати можливі способи вирішення актуальної життєвої задачі для школяра за рахунок логічного аналізу, прогнозування й

обґрунтування наслідків й ефективності різних шляхів її рішення;

- **метод саморозкриття.** Соціальний педагог побічно спонукає дитину «стати самим собою», ділячись власним особистим досвідом, демонструючи позитивне ставлення до різних висловлювань, почуттів школяра;
- **метод переконання.** Застосування цього методу передбачає достатній рівень розвитку в школяра образного й абстрактного мислення, стійкості уваги. Соціальний педагог, використовуючи зрозумілі аргументи для учня, дозволяє йому переконатися й утвердитися у розумінні певних подій, способів, думок;
- **метод емоційного зараження.** При встановленні довірливих відносин соціальний педагог стає зразком для емоційної ідентифікації, що уможливорює змінити й відкоригувати емоційний стан дитини, «заражаючи» його власним емоційним станом;
- **метод допомоги в подоланні неконструктивних емоцій.** Застосування цього методу є актуальним при гострих емоційних станах, які можуть проявлятися у формі сміху, сліз, вимовляння, активної дії (походити, постукати, побити подушку, намалювати, покреслити, написати та ін.). Це знімає напруження, викликане негативною емоцією. Соціальний педагог має витримувати позицію уважного спостерігача, який співчуває, розуміє, але не приєднується до його почуттів;
- **метод переоцінки.** Метод дозволяє сформувати новий погляд на ситуацію. Переоцінка полягає у виокремленні негативних переживань (думок, образів), їх фіксацію, пошук позитивного, концентрацію на позитивному й об'єднання позитивного з негативним з метою зміни (переоцінки) негативу на позитив;
- **метод домашнього завдання.** Дії, про які домовляються соціальний педагог і школяр, можуть допомогти закріпити зміни, що намітилися в ході консультації, відстежити результати, випробувати нові способи;
- **метод рольового програвання.** Цей метод передбачає моделювання різних реальних і ідеальних ситуацій для тренування й відпрацювання нових способів поведінки в значущих ситуаціях;
- **метод аналізу ситуацій.** У ході консультування можна проводити спільний аналіз як реальних життєвих ситуацій, так і ситуацій з життя інших людей, зокрема, й літературні приклади. Цей метод у поєднанні із методом інформування допомагає підвищити соціальну компетентність, розвинути навички використання інформації при аналізі соціальної ситуації;

- **метод внутрішніх переговорів.** Цей метод застосовують для подолання внутрішньоособистісних конфліктів. Він передбачає виокремлення конфліктуючих сторін в свідомості учня й проведення діалогу між ними. Соціальний педагог допомагає усвідомити конфліктну ситуацію й організувати «внутрішні переговори», що ведуть до компромісу;
- **метод трансформації особистої історії** – цілеспрямоване занурення у власну історію для уявного суб'єктивного завершення «незакритих» подій минулого життя (якщо не можна змінити реальні події життя, то можна змінити ставлення до них).

8.2. Етапи технології соціально-педагогічного консультування

В.Архипова, Г.Майборода, О.Тютюнник виокремлюють такі етапи реалізації технології консультування:

- **перший етап – підготовчий.** На цьому етапі узгоджується графік консультування, консультант збирає інформацію про клієнта, підбирає методики для додаткового тестування. За результатами аналізу складається первинний план роботи, підбираються методи соціально-педагогічного стилю спілкування;
- **другий етап – основний** – бесіда, яка контролюється й спрямовується консультантом. Цей етап передбачає:
  - психологічне налаштування на роботу (аналіз інформації про клієнта, його проблему тощо);
  - встановлення початкового контакту з клієнтом;
  - аналіз первинного запиту, прийняти рішення про її проведення чи направлення до іншого консультанта, повідомлення про мету, задачі, регламент консультування, етичні принципи роботи;
  - фаза «сповіді»: аналіз в ході бесіди отриманої інформації, формулювання гіпотези причини проблем, постановка уточнюючих запитань, створення сприятливої психологічної атмосфери (вербальна підтримка словам клієнта, узагальнення, емоційна підтримка) тощо;
  - фаза активного розпитування (постановка низки цілеспрямованих питань для уточнення діагнозу, перевірки власної гіпотези про причини проблеми, визначення конструктивних шляхів її вирішення без повідомлення їх клієнту);

- спільна інтерпретація проблем (аналіз реакції клієнта при висловлюванні соціальними педагогом розуміння ситуації);
- фаза «розширення цілей» – формування нової моделі поведінки, обговорення й самостійний вибір клієнтом однієї із запропонованих моделей;
- оцінка ефективності консультації (висловлення думок про проведену роботу; розробка програми реалізації рекомендацій).

Консультант при постановці цілей консультування намагається допомогти школяреві, батькам чи вчителям у визначенні й досягненні цілей, оптимальних для конкретної ситуації, а не нав'язувати свої погляди, слідкує за відчуттями, думками іншого, не ставить йому зайвих запитань під час розмови, на основі всебічного обговорення проблеми пропонує різні способи поведінки з урахуванням індивідуальних особливостей клієнта. За необхідності соціальний педагог-консультант рекомендує обґрунтовані конкретні дії, достатньо гнучко реагує на широкий спектр ситуацій і проблем, що виникають у процесі проведення консультування, проявляючи імпровізаторські здібності, зберігає в таємниці все, що стосується особи, яку консультує, а при необхідності повідомити про неї відповідному фахівцеві обов'язково просить дозволу в тих, кого консультує.

Третій етап – підсумковий. Після спільної роботи консультант аналізує отримані результати, оформляє протокол, за необхідності підбирає методи впливу на соціальне оточення в інтересах клієнта. Протокол консультування може мати розгорнутий вигляд, наприклад:

Протокол індивідуальної консультації

Дата проведення первинної консультації	14 лютого 2012 р.
Дата наступних консультацій	20 лютого, 27 лютого, 10 березня
Первинний запит	Дівчинка-підліток (14 років) скаржиться на те, що не наважиться сказати мамі про бажання перейти на навчання в інший навчальний заклад.
Самоаналіз (що найбільше тривожить клієнта)	Страх, брак волі.
Проблема (з чим не може справитися клієнт)	Хочу сказати про своє бажання мамі, однак боюся, що вона мені не дозволить.
Запит очевидний (власне пояснення клієнтом труднощів)	Як розпочати й вести розмову з мамою?
Запит прихований (проблеми, яких не бачить чи приховує клієнт)	Як зберегти любов мамі? Як їй догодити?

Теми додаткових бесід з клієнтом	Особливості спілкування з мамою. Взаємини з мамою, бажання мами й доньки. Особливості спілкування з однокласниками. Самооцінка: вміння прийняти себе.
Опис ситуації (ситуативні прояви, поведінкові реакції, задіяні особи, на яких концентрується увага педагога).	Проблематичні стосунки із мамою і вітчимою, хоча мама – найбільш значуща людина для неї. Дівчинка досить часто ображається на маму, вважаючи, що та недооцінює її, принижує, диктує свою волю. Дівчинка прагне заслужити любов мами, звернути увагу на себе. Тому часті істерики, конфлікти, бажання йти з дому.
Основна гіпотеза (причини труднощів, переорієнтація - акцентування уваги на другорядних причинах).	Дівчинка не усвідомлює, що вона не стільки хоче змінити місце навчання, скільки привернути увагу мами до себе, до своїх бажань і почуттів (Я не хочу вчитися там, де подобається мамі).
Висновок соціального педагога (встановлення проблеми, над якою буде працювати соціальний педагог з клієнтом)	Занижена самооцінка, труднощі підліткового самоствердження.
Планування подальшої діяльності (консультативна, корекційна, превентивна)	1. Психодраматична підготовка до розмови з мамою 2. Залучення до участі в груповому тренінгу самопізнання.

Головною проблемою соціально-педагогічного консультування є його специфіка – інструктування, пред'явлення вимог, накази, зауваження, роз'яснення, перестороги, що породжує установку переважно на директивний стиль, при якому важко втриматись у межах поміркованості, ввічливості й тактовності.

Соціальний педагог-консультант повинен володіти такими якостями:

- емпатією, або здатністю бачити світ очима іншої людини;
- повагою до клієнта, здатністю реагувати на проблему клієнта таким чином, щоб передати йому впевненість у тому, що він може справитися з нею самостійно;
- конкретністю, чіткістю, знанням самого себе й вмінням здійснювати допомогу іншим у самопізнанні;
- відвертістю, вмінням вести себе природно у взаємовідносинах з клієнтом;
- відповідністю, тобто умінням вести себе таким чином, щоб використані слова відповідали жестам, «мові рухів», вмінням мати справу з ситуацією «тут і тепер» тощо.

Соціальний педагог робить і короткий запис про надану консультацію – в журналі протоколів індивідуальних консультацій.

**Протоколи
індивідуальних консультацій
соціального педагога**

(назва навчального закладу)

№ п/п	Дата проведення	З ким проводилась	Проблема звернення	Короткий запис змісту консультації

У журналі індивідуальних консультацій чи у загальному журналі соціальний педагог має фіксувати прізвища батьків, вчителів, їх ім'я та по-батькові, прізвище, ім'я та вік дитини, клас, час проведення консультації, основний зміст бесіди, відомості про призначення нової зустрічі. У звітних матеріалах, які подає соціальний педагог, відображається загальна чисельність батьків, школярів, вчителів, проблема, що опрацьовувалась, основні питання й зміст бесід та ін.

8.3. Особливості консультаційної роботи шкільного соціального педагога з школярами, батьками, вчителями

Під час консультування школярів консультант повинен враховувати їх вікові та індивідуальні особливості: діти більш емоційні, рухливі, мають нестійку увагу, не вміють її довго зосереджувати й розподіляти, мислять за допомогою наочності та образів. Це зумовлює невизначений час на консультування дитини, використання прямих і конкретних питань, заохочень, створення ситуацій успіху тощо.

Соціально-педагогічне консультування дітей молодшого шкільного віку. Головна особливість консультування дітей молодшого шкільного віку полягає в тому, що консультація спрямована, насамперед, на надання допомоги дитині, але безпосереднім «одержувачем» консультативної допомоги є не дитина, а її батьки чи педагог, які звернулися за консультацією. Для того, щоб така допомога була адекватною, соціальний педагог повинен мати досить точну й об'єктивну інформацію про індивідуально-психологічні особливості дитини й її уявлення про те, що з нею відбувається. Отже, необхідно не тільки проаналізувати особливості бачення дорослими

проблем дитини, а й отримати дані про те, як дитина емоційно ставиться до себе, як уявляє саму себе, свою ситуацію в школі й вдома. Однак проблема в тому, що молодший школяр не може точно сформулювати свій стан, і на запитання: «Чи подобається тобі в школі?» – зазвичай, відповідь: «Мені подобається», бо такої відповіді від нього чекають. Або інший варіант – так звані «дзеркальні» відповіді:

- Тобі подобається?... Так, подобається...
- Тобі не подобається? Так, мені не подобається...

В таких випадках соціальний педагог застосовує проєктивні методики – малюнкові тести («Сім'я», «Неіснуюча тварина», «Людина під дощем», «Мій клас» та ін.). Не заважаючи дитині малювати, педагог розмовляє з нею, в ході виконання роботи ставить запитання як з приводу малюнка, так і з приводу різних життєвих ситуацій. Далі на підставі отриманої інформації в бесіді з дорослими (батьками, вчителями, чи з іншими дорослими) та з самою дитиною педагог робить висновки й дає рекомендації батькам і педагогам.

Однієї з поширених проблем є небажання дитини, що досягла шкільного віку, навчатися в школі. Під час консультування важливо проаналізувати мотиви неадекватної поведінки дитини, соціальну ситуацію її розвитку, а також специфіку підготовки дитини до школи в сім'ї. На основі такого обговорення можна розробити відповідні рекомендації щодо подальшої взаємодії з дитиною, можливо, порекомендувати зустрітися зі спеціалістами-медиками чи дефектологами.

Процедура проведення консультування з проблеми погіршення поведінки дітей передбачає врахування індивідуальних особливостей батьків, їх готовність до змін, а також їх психолого-педагогічну культуру. Нерідко позитивні результати дає й додаткове діагностування батьків (наприклад, тестування на з'ясування типу ставлення батьків до дитини).

Специфіка проведення соціально-педагогічного консультування батьків щодо раннього виявлення й розвитку здібностей у дітей передбачає: врахування умов соціального розвитку дитини, її близького соціального оточення, особливостей індивідуального розвитку тощо. Спільно з батьками вирішується питання навчання дітей (тип школи, рівень навантаження, кваліфікація педагогів).

В ході консультування доводиться враховувати цілу низку об'єктивних і суб'єктивних обставин, через які в дітей виникають проблеми з навчанням у школі та у спілкуванні з однолітками. Практичні рекомендації щодо виявлення й усунення цих причин мають

складатися в процесі діалогу з батьками та за наявності необхідної інформації від учителів.

Основними чинниками розвитку особистості молодшого школяра є ставлення дорослих до шкільної успішності, дисципліни, старанності учнів, дитячих звичок. Думка вчителя для молодшого школяра є найбільш істотною та безапеляційною. Школярі звертаються до вчителя з найрізноманітніших проблем – від випадкових, ситуативних до болючих особистісних (наприклад, конфлікти в сім'ї, розлучення батьків). Тому особливу увагу соціальний педагог звертає на надання консультативних рекомендацій саме вчителю-класоводу. Залежно від конкретного випадку соціальний педагог може також рекомендувати батькам звернутися до фахівців відповідного профілю.

Консультування підлітків. Специфіка підліткового віку вимагає особливого підходу до консультативної діяльності. Соціальному педагогу в роботі з підлітками варто пам'ятати, що суттєві зміни у структурі особистості підлітка відзначаються, перш за все, зрушеннями у самосвідомості – підліток починає уявляти себе дорослим, часто заявляє про свої права: на самостійні рішення, на вибір друзів, на проведення вільного часу. Суперечність між самоставленням підлітка та ставленням дорослого часто є джерелом тривалих конфліктів та відчуження. До типових конфліктів між батьками й підлітками можна віднести: неадекватну соціальну поведінку підлітків, небажання спілкуватися зі своїми батьками, ділитися з ними своїми думками й переживаннями, розповідати про те, що з ними відбувається, зниження навчальної активності, погіршення результатів навчання в школі, неадекватність самооцінки тощо. Практичні дії, спрямовані на корекцію відчуження підлітка, в першу чергу, від його батьків, передбачають як індивідуальну, так і групову роботу, орієнтовану на підвищення рівня саморегуляції підлітків, навчання їх способам конструктивного розв'язання проблем, підвищення стресостійкості, зниження тривожності та агресивності, поліпшення процесу соціалізації в суспільстві.

В консультативній роботі з школярами цього віку слід враховувати, що вони на цій стадії свого розвитку орієнтуються більше на однолітків. І якщо усе, що відбувається в його найближчому оточенні, є нормою, то й проблеми як такої для нього не існує, а тому й консультативної допомоги не потребує й протидіє спробам батьків чи соціального педагога у наданні її. Тому початок бесіди з підлітком – один з найскладніших кроків до вирішення ситуації. Починаючи консультацію, соціальний педагог застосовує такі різноманітні методи встановлення довірливих стосунків із ним, що нейтралізують

внутрішній опір, активізують його інтерес до аналізу своїх труднощів, формують його прагнення намагатися самому вирішувати свої проблеми.

У бесідах з батьками необхідно звертати увагу на складність перебігу підліткової вікової кризи. В процесі консультації слід налаштовувати їх на позицію співробітництва, спільного вирішення сімейних проблем, а підлітків – на довіру, врахування досвіду батьків, безоцінне ставлення до позиції, що відрізняється від їх власної, вчити аналізувати власні й чужі вчинки.

Іноді батьки приходять на консультацію з школярем. Це ще один привід для спостереження за їх взаєминами. Однак консультативна частина бесіди має проходити без дитини або ж педагог дає свої висновки у письмовій формі чи призначає інший час для бесіди.

Консультування школярів старшого шкільного віку. Можна виокремити типові проблеми старшокласників, які потребують консультативної допомоги соціального педагога:

- негативні взаємини між старшокласниками та їх батьками, послаблення впливу на прийняття рішень дітьми;
  - невдоволення батьків вибором друзів своїми дітьми, особливо стосунками між хлопцями й дівчатами;
  - невдачі в стосунках з особою протилежної статі;
  - соціальна незрілість, несформованість або втрата соціальних орієнтирів;
  - розбіжності між батьками й дітьми щодо вибору майбутньої професії, неспроможність відшукати адекватні способи досягнення згоди;
  - відсутність спільних інтересів, небажання дітей проводити час разом із батьками;
  - конфлікти через появу в сім'ї вітчима чи мачухи, конфліктні ситуації між дітьми від різних батьків в таких родинах та ін.
- Для розв'язання таких проблем соціальний педагог проводить:
- індивідуальні бесіди з учасниками конфліктних ситуацій, у ході яких спільно аналізуються причини погіршення міжособистісних стосунків;
  - групові зустрічі (тренінги, круглі столи, диспути, ділові ігри), які оптимізують процеси саморегуляції, здатність до відкритого демонстрування як позитивного, так і негативного ставлення, вироблення вміння гнучкого управління емоціями, емпатійного слухання, спільного знаходження конструктивних рішень тощо.

У ході індивідуальних консультацій потрібно звернути увагу старшокласника на зміст його власних переживань, що викликають в нього стійку негативну реакцію, вяснити, як би він вчинив на місці батьків чи вчителів. Під час групових зустрічей (батьків і дітей) слід виробити спільні правила поведінки: бачити позитивне, оцінювати свої дії, критика у вигляді рекомендацій, спокійне подання своєї позиції, пошуки компромісу, утримання від з'ясування стосунків у стані роздратування тощо.

Консультавання батьків може бути організоване залежно від умов, рівня кваліфікації спеціаліста, його планів, наявності споріднених служб (юридична, медична, педагогічна, сімейна консультації тощо). Головним завданням такого консультавання є максимальне сприяння батькам щодо виховання школяра. Це передбачає, передусім, оптимізацію батьківських, подружніх та родинних взаємин, допомогу батькам у кращому розумінні вікових змін дитини, мотивів її вчинків тощо. Соціальний педагог налаштовує в ході консультаційної бесіди батьків на спільне з учнем розв'язання проблем особистісного розвитку та співжиття, на спільне з учителем і школярем подолання труднощів навчання, шкільних та міжособистісних конфліктів. Зміст консультавання полягає у допомозі батькам самостійно вирішувати проблеми спілкування з вже дорослими дітьми. Важливою умовою ефективності консультавання є активізація внутрішніх потенцій батьків, бажання допомогти своїй сім'ї, дитині у налагодженні оптимальних стосунків.

В умовах школи консультації проводяться в окремому приміщенні у заздалегідь визначений зручний для обох сторін час. Слід подбати про належну інформованість батьків щодо часу консультацій (оголошення у школі, на дверях кабінету, повідомлення на батьківських зборах, по шкільному радіо, через щоденники учнів тощо).

Консультації проводяться тільки індивідуально (з сім'єю або одним із членів родини) з дотриманням умов нерозголошення подробиць і результатів опитування, а також авторства відповідей.

Консультативна бесіда проходитиме успішніше, якщо соціальний педагог знатиме реальний стан взаємин дорослих і дітей у сім'ї. Для цього використовуються різні опитувальники, анкети, інтерв'ю. За допомогою опитувальників можна встановити причини відхилень у процесі виховання в сім'ї: відхилення у сприйманні дитини, подружні непорозуміння, порушення у сфері стосунків з дитиною, надмірне розширення батьківських почуттів, емоційна та моральна невідповідність батьків до виховання, надмірна заклопотаність процесом виховання, виховна невпевненість батьків, нестійкість стилю виховання та ін.

Правила роботи соціального педагога з батьками.

- соціальний педагог не повинен намагатися відстоювати власну позицію (основна мета – не зміцнити своє домінуюче становище, а залучити батьків до активної участі у вихованні дитини);
- важливо обговорювати проблему, а не особисті риси дитини;
- необхідно враховувати особисті інтереси батьків.

Консультативна робота соціального педагога з вчителями.

Консультації педагогів може проводитися за декількома напрямками:

- консультації з питань розробки методик навчання й виховання з урахуванням соціально-педагогічних вимог, що відповідають віку, рівню розвитку й реальним можливостям і потребам школярів тощо;
- консультації щодо проблем навчання, поведінки, взаємодії учнів;
- соціально-посередницька робота шкільного соціального педагога щодо конфліктів, що виникають у педагогічному процесі;
- соціально-педагогічна просвіта педагогів щодо ефективної організації соціальної взаємодії із школярами тощо.

Розв'язання зазначених проблем передбачає, перш за все, знаходження основних причин, які провокують появу тих чи інших труднощів.

Індивідуальні консультації з учителями проводяться соціальним педагогом для спільного розв'язання проблем розвитку класу як групи, допомоги в розумінні поведінки конкретних учнів, проблем педагогічного спілкування, міжособистісних конфліктних ситуацій і ін. Найбільш поширеними причинами виникнення труднощів у педагогічному спілкуванні є:

- несформованість навичок вербальної та невербальної комунікації (перефразування, збіднений словниковий запас вчителя, нелогічність висловлювань, недоречність виразів тощо);
- відсутність необхідного зворотного зв'язку;
- формальність в організації педагогічної взаємодії (особливо в процесі прийняття спільних рішень з учнями);
- неврахування вікових та індивідуальних особливостей дітей у процесі спілкування, ігнорування закономірностей розвитку дитини, зокрема, переживання нею критичних періодів;

- низька культура педагогічного спілкування та нехтування внутрішньою неготовністю співрозмовника (дитини) до критичного ставлення чи оцінювання;
Соціальний педагог має проводити консультації з адміністрацією школи, з класними керівниками, з учителями (якщо у цьому є необхідність) й за результатами соціально-педагогічних досліджень. Консультації в таких випадках проходять у формі рекомендацій.

Література:

1. Методи та технології роботи соціального педагога / Авторитетний уклад. С.П.Архипова, Г.Я.Майборода, О.В.Тютюнник. навч.посіб. – К. : Видавничий дім „Слово”, 2011. – 496 с.
2. Никитина Н.И. Методика и технология работы социального педагога : учеб. пособие. / Н.И.Никитина, М.Ф.Глухова. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. – 399 с.
3. Кузнецова Л.П. Основные технологи социальной работы / Л.П.Кузнецова. – Владивосток:ДВГТУ, 2002. – 92 с.

Питання для самоконтролю:

1. Обґрунтуйте принципи, функції соціально-педагогічного консультування в загальноосвітньому навчальному закладі.
2. Охарактеризуйте етапи консультаційної роботи шкільного соціального педагога.
3. Визначте особливості консультаційної роботи із школярами, батьками, вчителями.

Тема 9. Корекційно-реабілітаційні технології в роботі шкільного соціального педагога

- **Корекційно-розвивальна робота: мета, основні етапи**
- **Форми й методи корекційної роботи**
- **Розробка й реалізація корекційно-розвивальної програми**
- **Соціально-педагогічна реабілітація в діяльності соціального педагога**

9.1. Корекційно-розвивальна робота: мета, основні етапи

Соціальна корекція – це діяльність соціального педагога щодо виправлення тих відхилень, які не відповідають прийнятним у суспільстві соціальним моделям і стандартам поведінки. Корекційний вплив у діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу спрямований на:

- відновлення – відтворення тих якостей особистості, які переважали до появи відхилення;
- компенсування – посилення тих якостей чи діяльності школяра, які можуть замінити втрачені в результаті певних порушень;
- стимулювання – активізація позитивних якостей, діяльності учня, формування позитивних ціннісних орієнтацій, установок, створення позитивного емоційного клімату, відношень у мікросоціумі;
- виправлення – заміна негативних соціальних якостей дитини на позитивні тощо.

Корекція й терапія тісно пов'язані технологічні соціальні процедури, які мають в своєму арсеналі спільну мету, методи. Соціальна терапія допускає й пряме втручання з метою усунення перешкод, що заважають повноцінному соціальному розвитку особистості, соціальної групи.

Напрями корекційної роботи в навчальному закладі:

- профілактика та корекція дезадаптації дітей до умов закладу, при переході в наступну ланку школи;
- розвивальна робота з школярами на різних вікових етапах (розвиток емоційної, пізнавальної, комунікативної, особистісної сфер);
- корекційно-розвивальна робота з дітьми групи ризику;
- індивідуальна робота у психотравмуючих ситуаціях тощо.

Корекційна робота з школярами проводиться за результатами діагностики, за запитом батьків і вчителів, на основі спостережень соціального педагога. Ефективність корекційного впливу відстежується після повторного діагностичного обстеження (за результатами діагностики, за зворотнім зв'язком з педагогами й батьками).

Основні етапи корекційно-розвивальної роботи

1. **Встановлення соціального діагнозу.** У діагнозі (на основі соціально-педагогічної діагностики) фіксуються показники соціального розвитку, їх відповідність нормам, формулюється гіпотеза щодо причин соціальних відхилень. Після цього соціальний педагог визначає мету, завдання, тактику проведення корекційної роботи.
2. **Розроблення програми та змісту корекційних занять,** вибір форми корекційної роботи (індивідуальна, групова), методик і технік роботи, планування форм участі батьків у корекційній програмі. Особливостями програми корекції є наявність психологічної та соціально-педагогічної частини. Психолог

розробляє й реалізує психологічну частину. Соціальний педагог розробляє педагогічну частину як самостійно, так і разом з батьками, педагогічними працівниками (залежно від того, хто буде працювати з дитиною).

3. **Реалізація корекційної програми.** Проведення занять із дітьми відповідно до програми. Контроль за динамікою корекційної роботи, надання батькам, педагогам інформації про зміни, які відбуваються у поведінці й діяльності дитини.
4. **Оцінка ефективності корекції.** Оцінка результативності корекційної програми з огляду досягнення запланованої мети. Розроблення рекомендацій щодо подальшого виховання й навчання дітей.

Для здійснення корекційних впливів необхідні створення й реалізація певної моделі корекції: загальної, типової, індивідуальної.

Загальна модель корекції – система умов оптимального вікового розвитку особистості в цілому – передбачає розширення, поглиблення, уточнення уявлень дитини про навколишній світ, про людей, суспільні події, про зв'язки й відносини між ними тощо.

Типова модель корекції базується на організації практичних дій поетапного відновлення відхилень і формування нових соціальних умінь школяра.

Індивідуальна модель корекції містить у собі визначення індивідуальної характеристики розвитку дитини, її інтересів, проблем, виявлення ведучих видів діяльності, складання програми індивідуального розвитку з опорою на більш сформовані позитивні якості.

9.2. Форми й методи корекційної роботи

У практиці соціально-педагогічної допомоги традиційно використовують **індивідуальну та групову форми корекційної роботи** з школярами.

Індивідуальні форми у соціально-педагогічній роботі використовуються з метою вирішення проблеми, надання підтримки й створення ситуації, що спрямовує школяра до аналізу ситуації й викликає бажання подолати життєві перешкоди. Така корекційна робота сприяє адаптації дитини до життєвої ситуації. В основу реалізації індивідуальної роботи закладено завдання корекції взаємостосунків учня із соціальним оточенням і з самим собою. **Корекція ставлення до себе**, до власного Я передбачає формування адекватної самооцінки, усвідомлення причин соціальних негараздів і їх

подолання, зміну ієрархії у системі цінностей, домагань, орієнтацію на самореалізацію.

Корекція ставлення до інших (далеких і близьких) базується на здатності до емпатії, чуйності, доброзичливого сприйняття стану та інтересів, переваг і недоліків інших, розумінні їх почуттів, набуття навичок повноцінного спілкування, вміння запобігати появі конфліктів і своєчасного подолання конфліктних ситуацій. **Корекція ставлення до життя** можлива за умови отримання навичок вибору й прийняття рішення, мобілізації й самоорганізації, стійкості до труднощів, загроз, оптимістичного ставлення до реальності, подолання перешкод, труднощів.

Використання індивідуальної форми роботи виправдано при визначенні життєвих перспектив, адаптації дитини до умов реальності, подоланні стресів, у самопізнанні та самоприйнятті.

Зрозуміло, що в корекційній групі школяреві приділяється уваги менше, ніж в умовах індивідуальної корекційної роботи. Але існує низка причин, що обумовлюють переваги **групової корекційної роботи**. Адже досвід, що набувається в спеціально організованих групах, сприяє протидії відчуженню, допомагаючи вирішенню проблем, що з'являються в процесі міжособистісної взаємодії. До потенційних переваг групової соціально-педагогічної корекції відносяться такі:

- група створює умови «суспільства в мініатюрі», що відображає зовнішній світ і дозволяє відпрацьовувати реалістичні ситуації в штучно створеній взаємодії;
- приховані чинники соціального тиску стають явними в умовах групи й впливають на індивідуальні життєві позиції;
- група надає можливість отримати зворотній зв'язок й підтримку від інших, що мають спільні проблеми чи переживання, з конкретним учасником групи;
- у процесі групової взаємодії відбувається прийняття цінностей і потреб інших людей.
- в умовах групи дитина відчуває себе прийнятою іншими, користується довірою, оточена турботою й має можливість отримати допомогу. Крім того, член групи сам приймає, довіряє, турбується й допомагає іншим;
- ситуація групи може значно полегшити проблеми, що з'являються в міжособистісних стосунках, надає можливість відчути реакцію на себе й свої вчинки тощо.

Головною перевагою групової форми корекційно-терапевтичної роботи є набуття особистісного досвіду поведінки в мікросоціумі. При

цьому група не пропонує еталон поведінки, вона лише допомагає усвідомити емоційний стан, почуття, сформувати готовність до відповідальності особистості за своє майбутнє та життя в цілому. Кінцевою метою роботи такої групи є реабілітація кожного у власному сприйнятті, думках, почуттях, прийняття реального життя тощо.

Найбільш доцільним є існування груп у таких вікових інтервалах: 6-8 років, 9-11 років, 12-15 років, 16-18 років. Більш значний розрив вікових меж призведе до відсутності спільних інтересів між членами групи. Кількісний склад групи – до 15 осіб. Бажано, щоб у групі була рівна кількість осіб різної статі. Періодичність проведення занять приблизно має бути один-два рази на тиждень. Заняття для молодших школярів триває 30-40 хвилин, для школярів-підлітків – годину, для старшокласників максимальна тривалість заняття – півтори години.

Групова корекційно-терапевтична зустріч має варіативну структуру. **До орієнтовної структури можуть увійти такі компоненти:**

- вступне слово;
- інструктування;
- тематична бесіда;
- релакс-пауза;
- аутотренінг;
- ігри;
- психогімнастика, допоміжні методи арттерапії;
- домашнє завдання.

Враховуючи анатомо-фізіологічні особливості школярів різного віку, можна запропонувати орієнтовний перелік тем для проведення занять із ними. Для роботи з **групою молодших школярів** краще запропонувати низку тем, що об'єднані спільним соціально-педагогічним завданням: «Як стати кращим?», «За що нас поважають?», «Розумники і розумниці», «Хто я такий?», «Мої друзі», «Хлопчики й дівчатка», «Чому люди різні?», «Про образу та образливість», «Чому так важко вчитись?», «Як подонатись собі», «Ти й твої батьки» тощо.

Для роботи з групами підлітків краще обирати одну проблему. До основних проблем занять корекційно-терапевтичних груп належать: соціальний розвиток дитини, особистісні проблеми, проблеми адаптації тощо. Можна виокремити низку проблем шкільного соціально-педагогічного консультування, а саме: проблеми стосунків вчитель-учень, вчителі-батьки, учень-учень тощо. **Для старшокласників** проблемами корекційного впливу є особистісне

самовизначення, проблеми спілкування з оточуючими, відносини з протилежною статтю тощо.

Потрібно визначити роль та місце батьків у заняттях групи. На окремих заняттях присутність батьків бажана. В цьому випадку все, що відбувається під час заняття, пояснюється окремо для батьків, що дозволить їм допомогти дітям зрозуміти складні питання кожної теми, обговорити підсумки зустрічі. Надалі батьки можуть частково замінити педагога в проведенні окремих фрагментів занять, що посилюватиме соціально-терапевтичний вплив і після закінчення зустрічей.

В корекційній роботі соціальні педагоги застосовують методи корекційного впливу.

Психолого-педагогічні методи корекційного впливу.

Придушення – суворе припинення та обмеження дій і вчинків особистості з метою уникнення тих з них, які можуть нанести шкоду. Соціальний педагог силою свого авторитету намагається припинити прояви агресії, й, зайнявши лідируючу позицію, керувати клієнтом.

Витіснення – метод, що сприяє заміні негативних емоцій на більш позитивні. Він використовується з метою подолання негативних проявів через залучення дитини до певної діяльності. Вибудовується ланцюжок дій, які спрямовані на зняття неблагополучного стану: витіснити – замінити – відволікти.

Ігнорування – демонстрація байдужого ставлення до неблагополучного стану особистості. Метод є виправданим, коли неблагополучний стан наближається до спаду, спостерігається зникнення негативних емоцій.

Санкціонування (яке обмежується часом) – метод, який зумовлює дозвіл і право на прояви певних негативних емоцій (апатії, смутку, нудьги), незважаючи на те, що вони є відхиленням від соціальних норм і цінностей. Мета – поступовий вихід зі стану негативних переживань і їх зникнення. Використання санкціонування не дозволяється, коли школяр перебуває у стані гніву, розпачу тощо.

Концентрація на позитивному – зосередження на позитивному в особистості та переорієнтація уваги на позитивне в іншій людині, проти якої була спрямована злість, роздратованість, гнів. Мета – навчити саморегуляції, самоконтролю, встановленню рівноваги між зовнішніми впливами, внутрішнім станом і формами поведінки людини.

Соціальне навчіння – навчання поведінці шляхом спостереження та імітації й під впливом заохочень і покарань. Завдання соціального педагога – заохочувати кооперативну поведінку дитини, його бажання до співробітництва, до позитивного мислення. За допомогою спостереження й подальшої поведінкової практики школяр

у змодельованих ситуаціях може розвинути у собі впевненість у тому, що і в інших ситуаціях він буде вести себе більш ефективно.

Соціокорекційні ігрові вправи. Кожне заняття з групової соціально-педагогічної терапії має корекційні ігрові вправи. Гра є дійовим терапевтичним засобом, тому що вона сприяє звільненню від напруги, стереотипів, стимулює розвиток життєвого оптимізму. Використання на занятті ігрових тренінгів обумовлено темою, віком учасників, рівнем сформованості окремих якостей школярів. Педагог повинен визначити потенціал кожної гри, умови залучення до неї учасників групи. Надзвичайно важливо визначити роль педагога під час проведення гри. Вона поступово змінюється від позиції керівника, радника, члена журі до рівнозначного учасника ігрової дії чи стороннього спостерігача.

Казкотерапія – одна з найцікавіших корекційних технік. У роботі з школярами ефективно спрацьовують методики, що базуються на формах казкотерапії та анімотерапії. Казка з її багатим виховним потенціалом та емоційною забарвленістю дозволяє вирішити безліч соціальних завдань. Найпоширенішими формами казкотерапії є: аналіз відомих дитячих казок, створення казки «по слову від кожного», експромтне інсценування казки, вигадкування закінчення казки чи початку нової казки. Найскладнішим завданням є створення авторської казки дитиною, де в завуальованій формі вона розповідає про власні проблеми, переживання та очікування. Аналіз таких казок дозволяє педагогу більш яскраво побачити причини життєвої кризи дитини, оцінити рівень позитивних зрушень, що відбулися (чи не відбулися) в становленні чи соціальній корекції.

Перераховані методи є лише невеликою частиною із значного арсеналу методів корекційної роботи в діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу.

9.3. Розробка й реалізація корекційно-розвивальної програми

Програма корекційно-розвивальної роботи складатиметься із:

- **теоретичного обґрунтування** (пояснювальної записки);
- **опису занять** (тематичний план занять: мета, хід заняття, рефлексія заняття);
- **списку використаної літератури.**

Теоретичне обґрунтування (пояснювальна записка).

Розкриває актуальність обраного напрямку корекційно-розвивальної роботи (основні підходи до проблеми), особливості розвитку дітей певного віку, аналіз попереднього обстеження дітей. Пояснювальна записка містить:

- мету і завдання програми (сприяти...розвивати...формувати);
- перелік методів і форм, що використовуються, обґрунтування;
- кількість занять, годин, тривалість занять;
- кількість та комплектація дітей у групі, критерії добору;
- очікувані результати.

Тематичний план складається із переліку занять за цією темою.

Оформлення плану конспекту заняття:

- тема;
- мета;
- засоби корекції;
- хід заняття: вступна, основна, заключна частини (до кожної вправи вказується: назва, мета, приблизний час проведення, інструкція, хід заняття).

4. Список використаної літератури.

Наприклад:

Корекційно-розвивальна програма «ТЮТЮНОПАЛІННЯ»

Обґрунтування: Вживання психоактивних речовин (алкоголю, багатьох медичних препаратів, наркотиків тощо) і зловживання ними стало однією із серйозних проблем, що турбує не тільки медиків, соціологів, соціальних педагогів, психологів, а й суспільство в цілому. Результати спеціальних досліджень, що публікуються в нашій країні, спостережень вказують на зростання споживання підлітками тютюнових виробів, на наявність серед школярів значної кількості тих, хто зловживає алкоголем. Набуває поширення й немедичне вживання різних лікарських препаратів, а також наркотиків та інших речовин, що одурманюють психіку.

Мета програми: автономізація позиції школяра, формування активної соціальної позиції та прагнення до здорового способу життя, до здійснення позитивних соціально значущих змін у власному житті та житті оточуючих людей.

Програма спрямована на вирішення таких завдань:

1. Розвиток навичок та вмій, необхідних для боротьби із тютюновою залежністю.
2. Підвищення рівня усвідомлення власної самоцінності, зміцнення почуття власної гідності.
3. Оволодіння конкретними соціально необхідними знаннями щодо наслідків куріння.
4. Формування мотивації самовиховання та саморозвитку.
5. Розвиток здатності адекватного пізнання себе й інших людей.

Програма складається з 10 занять.

Вік учасників – 12-15 років.

Методи корекції: ігротерапія, проєктивний малюнок, методи поведінкової корекції.

Засоби корекції: ігри, вправи, бесіди, спрямовані на формування здорового способу життя.

Очікувані результати: сформованість навичок та вмій протидії тютюновій залежності, спрямованості на здоровий спосіб життя.

Тематичний план корекційної програми:

№ п/п	Тема	Кількість годин
	Констатувальне анкетування. Аналіз результатів опитування.	3
1	Вступ. Орієнтація та мотивація учасників.	3
2	Особливості тютюнозалежності та її наслідки.	3
3	Техніки роботи зі залежностями. Метод “Магічні слова”. Техніка “Сили розуму”.	3
4	Профілактика тютюнопаління. Уміння протистояти шкідливій звичці.	3
5	Роль реклами у набутті залежностей.	3
6	Сприйняття й вираження почуттів. Корекція сприймання й виразності почуттів.	3
7	Позитивне ставлення до себе та життя. Корекція позитивного ставлення до самого себе.	3
8	Розвиток творчого потенціалу особистості. Проведення вільного часу без шкідливих звичок.	3
	Підсумкове анкетування. Проведення батьківських зборів, години спілкування «Тютюнопаління і здоров’я людини».	3

Основні вимоги до складання корекційних програм.

Ефективність корекційного процесу в значній мірі залежить від вміння соціального педагога складати корекційну програму. При цьому необхідно враховувати такі методичні вимоги:

- чітко сформулювати основні цілі корекційної роботи;
- виокремити коло завдань, які повинні конкретизувати основну мету;
- визначити зміст корекційних занять з врахуванням структури відхилень та індивідуально-психологічних особливостей дитини;
- визначити форму роботи з дитиною (групова, сімейна, індивідуальна);
- відібрати відповідні методи й техніки з врахуванням вікових, інтелектуальних і фізичних можливостей дитини;
- запланувати форму участі батьків та інших осіб в корекційному процесі;

- розробити методи аналізу оцінки динаміки корекційного процесу;
- підготувати приміщення, необхідне обладнання й матеріали.

Реалізація корекційної програми

При підготовці корекційної програми слід враховувати, що заняття повинні бути цікаві за змістом, динамічні та обов'язково спрямовані на кожного члена групи. Краще також розписати заняття до початку роботи корекційної групи. Якщо необхідно, можна змінити методи й прийоми корекції. На цьому етапі потрібно використовувати різноманітні форми просвіти педагогів, батьків: семінари-практикуми, індивідуальне консультування тощо. Вибір форми роботи залежить від тематики проблеми, масштабності та індивідуальних особливостей педагога. В кінці підготовчого етапу соціальний педагог має визначити напрямки подальшої діяльності з усіма учасниками освітнього процесу (батьки, педагоги та вихованці).

На **основному етапі** учасники працюють у взаємозв'язку. Педагоги дотримуються одержаних рекомендацій стосовно методів та прийомів виховання, навчання та стилю спілкування з дитиною. Батьки виконують необхідні вимоги вдома. Соціальний педагог працює безпосередньо з корекційною групою чи окремим школярем, записує результати спостереження під час занять в журнал спостережень, де описує поведінку дітей та їх реакції під час ігор, контакти з іншими дітьми, настрій тощо.

Ці та інші дані допоможуть здійснити аналіз проведеної роботи та визначити ефективність корекційного впливу на розвиток дитини, в результаті чого можна замінити малоефективні методи та прийоми корекції, виявити дітей, яким потрібна індивідуальна корекційна допомога, усунути причини, які заважають повноцінно брати участь у роботі корекційної групи. Після проведення половини основних корекційних занять бажано організувати бесіду з батьками та вчителями з метою визначення змін, якщо вони є, в поведінці дитини.

Підсумковим етапом роботи є перенесення отриманих навичок у реальне життя. Головне завдання дорослих на цьому етапі – підтримка дитини, її бажання до кращих змін. Через 1-2 місяці після закінчення занять необхідно провести обстеження дитини, звернути увагу на рівень її взаємин із родиною та ровесниками. Аналіз отриманих даних дозволяє зробити висновки щодо стану учня та необхідності подальшого проведення корекційної роботи.

Облік проведеної корекційної роботи ведеться в **журналі проведення корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи**. До журналу додаються програми, за якими працює соціальний педагог.

**ЖУРНАЛ
проведення корекційно-відновлювальної
та розвивальної роботи
соціальним педагогом**

(назва навчального закладу)

№ п/п	Прізвище, ім'я дитини	Форма роботи		Тематика роботи	Методи роботи	Дата проведення. Облік відвідування					
		Індив.	Групова								

На етапі професійного становлення соціальний педагог може використовувати стандартні програми. В кабінеті соціального педагога також зберігається каталог програм, систематизований за віком та проблемами.

Каталог корекційно-розвивальних програм

№ п/п	Автор	Назва програми	Джерело
ТЕМА (мета корекційно-розвивальної роботи)			

Однак вони не завжди враховують індивідуальні особливості контингенту, з яким працює педагог, специфіку конкретного випадку. Тому з набуттям досвіду шкільний соціальний педагог самостійно розробляє корекційні програми та подає їх на експертизу методисту міського чи районного відділу освіти.

Критерії експертизи корекційно-розвивальних програм

/надається на вимогу заявника/

Назва програми _____

Автор (ПП, посада, назва закладу) _____

Предмет експертизи	Критерії поглибленого аналізу	Якісна оцінка по шкалі		
		Відповідає	Відповідає частково	Не відповідає
Принципи створення програм	Принцип системності корекційних, розвивальних, профілактичних завдань			
	Принцип єдності корекції та діагностики			

	Принцип дотримання вікових, психологічних, особистісних особливостей клієнта			
	Принцип активного використання найближчого соціального кола у програмі			
	Принцип орієнтації на різні рівні організації психічних процесів			
	Принцип поступового ускладнення матеріалу			
	Принцип урахування емоційної складності матеріалу			
Вимоги щодо складання програми	Чітке формулювання мети			
	Підбір конкретних методик і технік для роботи			
	Підготовка необхідних матеріалів та обладнання			
	Чітке визначення форми роботи (групова, індивідуальна, змішана)			
	Визначення загального часу для здійснення всієї програми			
	Визначення періодичності необхідних зустрічей та їх тривалість			
	Розробка конкретної програми в цілому та визначення змісту кожного заняття			
	Наявність методичних рекомендацій для батьків, педагогів			
	Планування форм участі інших осіб (соціальних педагогів, педагогів, медиків тощо)			
	Визначення форм і засобів відстеження динаміки програми (ходу впровадження результативності)			

	Оцінка можливостей реалізації програми, внесення доповнень та змін до програми у ході роботи			
	Можливості подальшого супроводу учасників програми після її завершення			
	Оцінка ефективності реалізованої програми			
Особливості побудови програми	<i>Пояснювальна записка розкриває:</i>			
	Актуальність даного напрямку корекційно-розвивальної роботи			
	Особливості розвитку дітей даного віку			
	Аналіз попереднього обстеження дітей, які мають показники, що виходять за норму			
	<i>Пояснювальна записка включає:</i>			
	Мету програми (сприяти, розвивати, формувати)			
	Завдання програми (розвивати, сприяти, формувати, діагностувати, коригувати)			
	Перелік методів та форм роботи, які будуть використовуватись під час занять			
	Перелік діагностичних методик			
	Кількість занять, годин			
	Тривалість занять			
	Періодичність занять			
	Кількість дітей у групі			
	Прогнозований результат від роботи з дітьми за даною програмою (підвищення рівня, розвиток тощо)			
	Форми і засоби відстеження динаміки програми			
Механізми оцінки ефективності програми				

	<i>Тематичний план включає:</i>			
	Тему занять			
	Кількість занять за даною темою			
	<i>Конспект заняття містить:</i>			
	Тему заняття			
	Мету заняття (встановлення, створення, розвиток, формування, стимулювання тощо)			
	Матеріал, що використовується на занятті (кольорові олівці, аркуші паперу, таблиці, картки тощо)			
	Хід заняття (назва вправи чи гри, тривалість, інструкція для дітей чи тренера/ведучого, хід гри)			
	Методичні рекомендації (педагогам, батькам)			
	Список використаної літератури			
Вимоги щодо оформлення програми	Титульна сторінка відповідно форми затвердженої в ОЦППСР			
	Друга сторінка із зазначенням назви розробки, автора, закладу, року, кількості сторінок; анотації; рецензентів або рішення органу на якому затверджено програму (методичне об'єднання), його номер та дата			
	Нумерація сторінок			
	Зміст програми з зазначенням сторінок на третій сторінці			
	Наявність у змісті пояснювальної записки, тематичного плану, конспектів занять, методичних рекомендацій, списку використаної літератури			

	Розташування літературних джерел у алфавітному порядку			
	Посилання по тексту програми на літературні джерела із зазначенням номера джерела та сторінки			
	Коефіцієнт відповідності			

Дата експертизи ___ / ___ / 20___ р.
 Експерт _____ / _____
 Секретар експертної комісії _____

Список корекційних програм, за якими соціальний педагог планує працювати в наступному навчальному році, подається методисту міського чи районного методичного центру на початку навчального року.

9.4. Соціально-педагогічна реабілітація в діяльності соціального педагога

Реабілітація – система заходів, спрямована на вирішення завдань достатньо широкого діапазону – від вироблення елементарних соціальних навичок до повної інтеграції людини в суспільство. На відміну від адаптації, що розглядається як пристосування, реабілітація розуміється як відновлення, активізація втрачених соціальних навичок, статусу тощо.

Соціально-педагогічна реабілітація – система заходів виховного характеру, спрямована на формування особистісних якостей, значущих для життєдіяльності дитини, активної життєвої позиції, що сприяють інтеграції її в суспільство, на оволодіння необхідними вміннями й навичками щодо самообслуговування, позитивними соціальними ролями, правилами поведінки у суспільстві, отримання необхідної освіти.

Соціально-педагогічна реабілітація складається з трьох основних етапів:

- діагностика;
- створення й реалізація реабілітаційної програми;
- післяреабілітаційний захист дитини.

Соціально-педагогічна реабілітація в школі потребує індивідуальної роботи з конкретним учнем і реалізується в таких видах діяльності:

- а) **соціально-педагогічна підтримка**, яку здійснюють у співробітництві із органами місцевого самоврядування та різними відомствами, які мають повноваження для влаштування дитини та кошти на її утримання, а також з громадськістю, у розпорядженні якої є фонди та волонтери;
- б) **соціальний контроль**, який здійснюється у взаємодії з комісією у справах неповнолітніх та захисту їх прав;
- в) **соціально-педагогічний патронаж**.

Основні етапи проведення індивідуального патронажу в загальноосвітньому навчальному закладі. Першим етапом діяльності щодо патронажу дитини є збір інформації про неї. Це первинна діагностика соматичного, психічного, соціального здоров'я дитини. При цьому використовується широкий спектр різних методів: тестування, анкетування батьків та педагогів, складання індивідуальних соціальних паспортів учнів, спостереження, бесід, аналіз продуктів учбової праці, шкільної документації.

На основі діагностики складається лист обстеження дитини.

Лист обстеження дитини

П.І.Б. _____

Стать _____

I. Загальні відомості про дитину

Вік (дата, місце народження)

Назва та адреса навчального закладу, де навчається або виховується дитина

П.І.Б., рік народження, освіта, місце роботи батьків

Національність

Документи (характеристика, медична карта, письмові роботи, малюнки дитини)

Основні скарги

II. Поведінка дитини

Загальні відомості:

- в якому класі навчається
- • труднощі в процесах навчання
- підвищення успішності у зв'язку з _____

Домінуючі інтереси:

- любить сам читати або слухати
- улюблені навчальні предмети
- улюблені ігри
- інтерес до: вжитково-прикладного мистецтва, малювання, ліплення, музики, технічної праці, спорту тощо (підкреслити або вказати інший вид захоплення)

Психологічні особливості особистості (досліджуються разом з психологом):

- розвиток пізнавальних процесів (увага, пам'ять, мислення)
- мова: чиста, заїкання, афазія, балакучість, багатий словник, ехолоалія тощо
- моторні реакції: рухливість, вправність, хода, письмо, ковтання, сміх, жування, одягання, міміка
- працездатність, виснаженість
- тип темпераменту, акцентуації характеру
- емоційні реакції: настрій (частота змін), збудливість, егоцентризм, негативізм (пасивний, активний), замкнутість, лінощі, брехня, хвалькуватість тощо
- навіюваність
- орієнтування у просторі, часі, соціальних взаєминах
- відповідність нормі психофізичного розвитку даного віку
- відхилення в поведінці

Сон:

- спокійний, глибокий, чутливий, ранній, пізній, безсоння

Гастричний інстинкт:

- розбірливість, надмірне вживання їжі, вживання алкогольних напоїв

Сексуальний інстинкт:

- ставлення до статей: цинічні жести, образи, малюнки
- ранній та надмірний розвиток; сексуальні перверзії та дисфункції (онанізм, гомосексуалізм, ексгібіціонізм тощо)

II. Соціальна поведінка

- ставлення до оточуючих
- ставлення до режиму, обов'язків, відпочинку
- асоціальні вчинки (втечі, жебракування, крадіжки, узалежнення від психоактивних речовин тощо)
- статус в групі (соціометричний)

III. Відомості про соціальне середовище розвитку дитини (соціально-побутові умови).

IV. Відомості про спадковість: по лінії батька, по лінії матері:

- фізичні особливості розвитку (вади) і стан здоров'я
- особливості характеру
- інші особливості
- відомості про братів і сестер дитини

V. Історія загального розвитку дитини:

- перебіг вагітності та пологів
- перші кроки

- перші слова
- охайність; нетримання сечі (вдень, вночі)
- перенесені дитиною захворювання, психологічні травми тощо

VI. Медичне обстеження:

- ріст
- вага
- стан здоров'я (вказати захворювання та його рівень)

VII. Висновок:

- фізичний стан
- розумовий розвиток
- нервово-психічний стан
- стан соціальної адаптації

VIII. Напрямок реабілітаційних заходів:

- психолого-педагогічна реабілітація
- соціально-педагогічна реабілітація
- медико-педагогічна реабілітація

Другий етап – аналіз отриманої інформації. Після проведення аналізу визначається, яка допомога потрібна дитині.

Третій етап – спільна розробка рекомендацій для дитини, педагога, батьків, спеціалістів та складання плану комплексної допомоги для кожного проблемного учня.

Четвертий етап – консультування всіх учасників соціально-психолого-педагогічного патронажу щодо шляхів та способів вирішення проблем дитини.

Наприклад:

Реабілітаційна програма для учня, який перебуває на внутрішньошкільному обліку

Прізвище _____

Ім'я _____

По батькові _____

Дата народження _____

Домашня адреса _____

Телефон _____

Клас _____ Класний керівник _____

Дані про батьків:

Мати _____

Місце роботи _____

Батько _____

Місце роботи, телефон _____

Стан здоров'я _____

Коротка характеристика учня _____

Коротка характеристика сімейно-побутових умов (акт обстеження додається)

Психологічна карта учня додається.

Участь в суспільній роботі _____

В якому гуртку чи секції бере участь? _____

Скоєне правопорушення _____

1. Вихідний рівень: не готовий до навчального процесу, відсутня готовність до співпраці з вчителями, однолітками, демонстрація асоціальної поведінки в педагогічних ситуаціях: ігнорування вимог педагогів, відмова від контакту з ними, ігнорування оточуючих і ін.(дописати) _____
2. Якої допомоги потребує школяр (зміна негативних чинників сімейного виховання, негативних чинників шкільного навчання й виховання, негативних чинників стихійно-групового спілкування: асоціальні групи, лихослів'я, бійки тощо; негативні особистісні якості самого школяра: сліпе підкорення чужому негативному впливу, вульгарність та ін.) _____
3. Спрямованість реабілітаційної роботи: нормалізувати навчання дитини, її поведінку, змінити характер її взаємовідношень (з ким), до якої практичної діяльності її слід залучити (спортивна, трудова, технічна, художня та ін.) _____
4. Розподіл обов'язків: сім'я – школа – класний керівник – вчителі-предметники – медпрацівники – соціальний педагог – психолог

Медпрацівники:

1. Контроль захворювань.
2. Разом із дільничим лікарем веде контроль видачі довідок, що звільняють від відвідування школи.
3. Індивідуальні бесіди, консультації щодо здорового способу життя, культури особистісної гігієни.

Подає звіт про роботу за цими пунктами для особової справи учня.

Класний керівник. Веде щорічний контроль за відвідуванням уроків учнем і подає звіт щодо пропусків уроків із вказанням причини відсутності, залучає до гурткової роботи, відвідує учня дома й подає акт обстеження, проводить щотижневі бесіди з батьками щодо його результатів навчання (по телефону, в ході зустрічей). Крім цих відомостей, до особової справи учня класний керівник подає характеристику учня, зведену відомість за четверті, акти рейдів. У разі необхідності запрошує батьків разом із школярем на засідання Ради профілактики.

Вчителі-предметники. Індивідуально працюють з учнем на уроці і після уроків. Запрошують батьків в школу, виступають на батьківських зборах з інформацією щодо результатів навчання та поведінки учня, дають рекомендації щодо вивчення свого предмету. В разі незадовільних результатів навчання подають звіт про проведену з ним індивідуальну роботу в особову справу учня.

Педагог-організатор. Залучає учня до роботи в дитячих і молодіжних організаціях, проводить заходи виховного характеру (бесіду, вечір, зустріч із цікавими людьми і ін.), допомагає вибрати гурток, секцію за інтересами. Подає звіт про проведену роботу в особову справу учня.

Соціальний педагог. Складає разом із психологом корекційно-реабілітаційну програму учня. Складає програму соціально-педагогічного вивчення учня (соціально-педагогічна діагностика, аналіз причин асоціальної поведінки, заходи щодо соціальної корекції й профілактики, рекомендації учню, вчителям, батькам). Подає звіт в особову справу учня про результати роботи (щомісячно). Знайомить з програмою реабілітації всіх учасників програми й відповідає за її виконання, звітується перед адміністрацією закладу про хід її проведення.

Психолог. Подає звіт в особову справу учня про результати роботи психолога (щомісячно). Складає програму вивчення учня (психологічна діагностика, аналіз причин асоціальної поведінки, заходи щодо психологічної корекції й профілактики, рекомендації учню, вчителям, батькам). Подає підсумковий аналіз своєї роботи з учнем за навчальний рік.

Заступник директора школи по виховній роботі. Контролює роботу всіх учасників програми, за необхідності вносить доповнення в неї, слідкує за її результатами. У разі відсутності позитивних результатів вирішує питання про запрошення учня разом із батьками за засідання комісії у справах неповнолітніх.

П'ятий етап – вирішення проблеми, тобто, виконання рекомендацій кожним учасником соціально-психолого-педагогічного супроводу.

Шостий етап – аналіз виконання рекомендацій всіма учасниками (Що вдалось? Що не вдалось? Чому?).

Сьомий етап – подальший аналіз розвитку дитини (Що ми робимо далі?).

Постреабілітаційний захист – допомога дитині після виходу із реабілітаційного центру чи після проведення реабілітаційних заходів у школі щодо відновлення гармонійних стосунків із сім'ю, друзями шляхом регулярного патронажу й корекції конфліктів, що виникають.

Всі етапи умовні, оскільки вирішення соціальної проблеми дитини потребує індивідуального підходу й високої мотивації всіх учасників процесу соціально-психолого-педагогічного супроводу: дитини, батьків, педагогів, спеціалістів. Слід враховувати також стан школяра – це може бути кризовий чи передкризовий стан. У роботі з такими дітьми соціальний педагог повинен володіти прийомам екстреної діагностики ситуації.

Отже, від соціального педагога, який здійснює корекційно-реабілітаційну роботу, вимагається професійне володіння різноманітними технологіями й конкретними методиками, за допомогою яких має реалізуватися мета – виправлення вад емоційно-особистісного й соціального розвитку дитини. Соціальний педагог повинен вміти бачити відхилення у розвитку дитини й ставити соціальний діагноз, прогнозувати шляхи подальшого її розвитку, враховуючи можливі наслідки, визначати й планувати загальні й конкретні завдання корекційної роботи, враховувати в своїй діяльності її особливості, відбирати необхідні форми, методи, засоби корекційної роботи, визначати її результативність.

Література:

1. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л.И.Акатов. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 368 с.
2. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація : навч. посіб. для соц. педагогів та практ. психологів освіт. закл. / за ред. О. М. Полякової. – Суми : Університет. кн., 2009. – 346 с.
3. Гончарова Е.Л., Кукушкина О.И.. Реабилитация средствами образования: особые образовательные потребности детей с выраженными нарушениями в развитии / Е.Л.Гончарова, О.И.Кукушкина // Альманах ИКП РАО, 2000. –№1. –С.12-21.
4. Перешейна Н. В. Девиантный школьник: Профилактика и коррекция отклонений / Н.В.Перешейна, М. Н. Заосторцева. – М. : Сфера, 2006. – 192 с.
5. Соціальна педагогіка : підручник /4-те вид. виправ. та допов. / за ред. проф. А.Й.Капської]. – К. : Центр учб. л-ри, 2009. – 488 с.
6. Технології соціально-педагогічної роботи : навч. посіб. / за заг. ред. А.Й.Капської. – К. : б. в., 2000. – 372 с.
7. Харченко С.Я. Соціально-педагогічні технології : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С.Я.Харченко, Н.П.Краснова, Л.П.Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 552 с.

8. Шевцов А.Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я: Монографія / А.Г.Шевцов. – К.: НТІ «Інститут соціальної політики», 2004. - 240 с.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте особливості корекційно-розвивальної й реабілітаційної роботи соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі.
2. Проаналізуйте особливості корекційного впливу таких методів як казкотерапія, епістолярна терапія.
3. Порівняйте індивідуальну та групову форми корекційної роботи в школі.
4. Порівняйте особливості розробки й реалізації корекційної й реабілітаційної програм.

Тема 10. Соціальна адаптація й дезадаптація школярів

- **Соціальна адаптація й дезадаптація школярів**
- **Особливості шкільної адаптації молодших школярів**
- **Труднощі соціальної адаптації школярів підліткового та старшого шкільного віку**
- **Форми й методи діяльності соціального педагога з дезадаптованими школярами**

10.1. Шкільна адаптація й дезадаптація

Поняття «соціальна адаптація» розкриває процес формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами, інтеграцію особистості в соціальні групи, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища.

Сучасне розуміння адаптації пропонує С. Гончаренко, який трактує її як процес або результат, що передбачає гармонійне, з погляду індивідуальних прагнень особистості, задоволення її потреб, створення умов для повноцінного, здорового та щасливого життя в суспільстві.

Школа – своєрідна соціальна організація зі своїми нормами, правилами, особливостями життєдіяльності. Від того, як дитина адаптується в шкільному середовищі, залежить її самопочуття, самореалізація, подальша соціалізація в суспільстві. На думку М.Бітянкової, адаптація дитини до школи означає, насамперед, пристосування її до нового функціонування: виконання навчальних і соціальних вимог, прийняття на себе рольових зобов'язань школяра. Природно, що таке пристосування відбувається не тільки на

зовнішньому, поведінковому рівні, але й на внутрішньому, особистісному: формуються певні установки, особистісні властивості, що роблять дитину учнем старанним та успішним. Таким чином, за твердженням вченої, адаптована дитина, перш за все, є пристосованою до повноцінного особистісного, фізичного та інтелектуального розвитку в конкретному педагогічному середовищі.

Процес адаптації дитини передбачає, насамперед, суттєву перебудову її життя, зміну фізіологічних та психічних станів, що супроводжується неприємними відчуттями дискомфорту, пов'язаними, в основному, із втратою звичних та улюблених занять, зміною соціального оточення), зламом і дисбалансом динамічних стереотипів, швидким накопиченням нової інформації та особистісними змінами. Проявами таких станів можуть бути тривожність, фрустрація, депресія, нестача впевненості в собі, невротичні прояви тощо. Досить часто педагогів й батьків турбує зниження інтересу школярів до навчання аж до небажання відвідувати школу, погіршення успішності, повільний темп засвоєння навчального матеріалу, неорганізованість, неуважність, повільність або гіперактивність, невпевненість у собі, конфліктність, тобто, стан дезадаптованості, що є негативним наслідком процесу активного пристосування до нових умов.

З точки зору М.Галагузової, **соціальна дезадаптація дитини** - це втрата або несформованість соціально значущих якостей, які перешкоджають успішному пристосуванню до умов соціального середовища. Проблеми соціальної адаптації особливо гостро відчуваються саме у шкільні роки. Вони позначаються на психічному здоров'ї дитини, формуванні ціннісних норм та поведінки. Зростання кількості дітей, які схильні до девіантної поведінки, свідчить про домінування пасивної соціальної адаптації або дезадаптації їх у шкільному середовищі. Тому процес соціальної адаптації стає предметом поглибленого вивчення, практичної методичної розробки і безпосереднього втручання соціального педагога.

У найзагальнішому вигляді під шкільною дезадаптацією мається на увазі, як правило, деяка сукупність ознак, що свідчать про невідповідність соціопсихологічного й психофізіологічного статусу дитини вимогам ситуації шкільного навчання.

З поняттям "шкільної дезадаптації" пов'язують будь-які відхилення у навчальній діяльності школярів. Ці відхилення можуть бути й у психічно здорових дітей, і у дітей з різними нервово-психічними розладами.

Дезадаптовані діти – діти, які з різних причин не можуть нарівні з однолітками пристосуватися до умов середовища їх життєдіяльності

(класного, групи однолітків тощо), що негативно позначається на їх розвитку, навчанні.

У той же час, низький рівень навчальної успішності може бути результатом не дезадаптації, а відображенням індивідуальних пізнавальних можливостей учня у навчанні, небажання вчитися тощо. Відставання в навчанні зумовлюють такі чинники:

- методика навчання, яка не відповідає індивідуальним можливостям дитини;
- особистість вчителя, якого дитина сприймає негативно;
- відсутність допомоги дитині з боку батьків;
- віктимогенна атмосфера в школі й класі;
- ігнорування дитини іншими дітьми й вчителями;
- недоліки в підготовці дитини до школи;
- соціально-педагогічна занедбаність;
- соматичне ослаблення дитини;
- порушення формування окремих психічних функцій і пізнавальних процесів;
- емоційні розлади тощо.

Причиною появи шкільної дезадаптації є дидактогенія, негативний мікроклімат в класі, школі та такі інтегративні особистісні утворення як самооцінка й рівень домагань.

При неадекватному їх завищенні діти прагнуть до лідерства, агресивно реагують на будь-які труднощі, чинять опір вимогам дорослих або відмовляються від діяльності, в якій можуть проявити свою некомпетентність. Наслідком є не тільки зниження успішності, але й погіршення стану здоров'я на тлі явних ознак загальної соціальної дезадаптації.

Не менш серйозні проблеми виникають і в дітей зі заниженою самооцінкою: їх поведінка вирізняється нерішучістю, конформізмом, невпевненістю у власних силах, що формує почуття залежності, стримує розвиток ініціативи та самостійності у вчинках і судженнях. Нерідко до дезадаптованих дітей відносять і тих, хто, навпаки, сам провокує дезадаптацію інших (дезадаптуюча особистість).

Стадії соціальної адаптації:

1. Адаптаційний шок.
2. Мобілізація адаптаційних ресурсів.
3. Відповідь на «виклик» середовища (позитивна адаптація або дезадаптація).

Показники успішної адаптації – високий соціальний статус учня в шкільному середовищі, комфортне відчуття себе в ньому. Показники дезадаптації – невідповідність соціопсихологічного й

психофізіологічного стану дитини вимогам ситуації шкільного навчання, підвищений рівень тривожності, порушення особистісного розвитку тощо.

Виокремлюють декілька стадій процесу дезадаптації дитини в школі:

- навчальна декомпенсація – стан, що характеризується виникненням проблем у вивченні одного чи декількох шкільних предметів на фоні збереження загального інтересу до школи;
- шкільна дезадаптація – стан дитини, коли через труднощі в навчанні виникають порушення поведінки, конфлікти з педагогами, пропуски занять тощо;
- соціальна дезадаптація – стан дитини, коли відбувається повна втрата інтересу до навчання, до перебування в шкільному колективі та перехід до асоціальних груп, вживання алкогольних напоїв, наркотиків.

Саме від успішного процесу входження учня в шкільний колектив, налагодження стосунків із однолітками та педагогами, активного засвоєння ним необхідних соціальних норм і цінностей залежить ефективність усієї навчальної діяльності впродовж перебування учня у шкільному середовищі та подальший розвиток особистості. Якщо процес входження дитини в нові умови шкільного середовища проходить успішно, то це сприяє попередженню виникнення в неї внутрішньоособистісних та соціальних проблем.

10.2. Особливості шкільної адаптації молодших школярів, школярів підліткового та старшого шкільного віку

Якісно нова, порівняно з родиною, дитячим садком, атмосфера шкільного навчання, яка складається із сукупності емоційних, інтелектуальних, вольових, комунікативних, фізичних навантажень, висуває нові складні вимоги не лише до психофізіологічної конституції дитини, її пізнавальних можливостей, але й до адаптивних її можливостей. Зміна умов життя й діяльності здатні викликати у першокласників шкільну та соціальну дезадаптацію. Перехід дитини до школи – це не лише зміна провідного виду діяльності, яка передбачає досягнення нею певного рівня фізичного й психічного розвитку, але й важливий етап її соціалізації. Однак нині складнощі у адаптації до шкільного середовища мають від 15 до 40 % учнів початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів, до того ж спостерігається тенденція до їх подальшого зростання. Такі реакції дітей на шкільні труднощі як почуття тривожності, невпевненості, страх перед учителем, однокласниками, виконанням завдань, занурення в себе,

розгальмована або загальмована поведінка свідчать про явні ознаки такої дезадаптації. Рівень дезадаптації школярів і форми її прояву спостерігаються як у незначних мотиваційних і поведінкових порушеннях, так і у повній відмові відвідувати школу.

До основних показників шкільної дезадаптації молодших школярів (1-2 класи) можна віднести:

- несформованість елементів і навичок навчальної діяльності;
- низький рівень мотивації учіння, спрямованість дітей на інші (переважно, ігрові) форми позашкільної діяльності;
- нездатність довільної регуляції поведінки, уваги, навчальної діяльності, що проявляється в неорганізованості, неуважності, залежності від дорослих тощо;
- не вміння пристосуватися до темпу шкільного життя, що проявляється в занадто тривалому приготуванні домашніх завдань, у хронічних запізненнях у школу, швидкій втомлюваності.

В учнів третіх класів спілкування з однолітками починає визначати особистісний розвиток дитини. У цьому віці з'являється прагнення зайняти певне місце в системі міжособистісних взаємин класу, формується досить чіткий статус у класі. Суттєві зміни відбуваються й в нормах, якими регулюються відносини. Якщо в 1-2 класах ці відносини регламентовані, в основному, нормами «дорослої» моралі, тобто, успішністю в навчанні, виконанням вимог старших, то вже в 3 класі на перший план виходять так звані стихійні дитячі норми, пов'язані з якостями «справжнього товариша».

Ознаки соціально дезадаптованих молодших школярів (3-4 класи):

- різке зменшення старанності, ретельності й відповідальності;
- ухиляння від серйозної роботи;
- домінування авторитету дитячого оточення над думкою батьків і вчителів;
- не вміння гальмувати свої бажання, що призводить до негативних моделей соціальної поведінки;
- пасивність на уроках і перервах;
- схильність до брехні;
- дрібні крадіжки;
- паління;
- вирішення проблем з однокласниками силовими засобами (участь у бійках).

Соціальний педагог на основі спостережень, опитувань виокремлює такі основні складові готовності молодших школярів до навчання в базовій середній школі:

- сформованість основних компонентів навчальної діяльності, успішне засвоєння програмного матеріалу;
- повна сформованість новоутворень молодшого шкільного віку;
- якісно новий тип взаємовідносин з учителем та однолітками.

Ще одним проблемним періодом шкільної адаптації є перехід учнів до навчання в базову середню школу (5-ий клас), коли відбувається зміна стосунків з учителями, однолітками, батьками, розширюється сфера соціальної активності тощо. **Процес адаптації п'ятикласників до школи може бути ускладнений низкою обставин.** До них можна віднести такі:

- **зміна умов навчання** – навчаючись у початковій школі, дитина була орієнтована на одного вчителя. При переході у 5-й клас учні зустрічаються із значною кількістю нових вчителів-предметників, кабінетною системою навчання;
- **зміна вимог** – період адаптації ускладнює неузгодженість вимог різних учителів-предметників;
- **відсутність індивідуального контролю** – в початковій школі дитині допомагав один учитель, який виконував функцію й вчителя, й класного керівника. При переході в п'ятий клас такий індивідуальний підхід зникає, і в школяра складається враження, що він нікому з учителів не потрібен, що можна щось не зробити – й це може пройти непоміченим. З іншого боку, з'являється деяка «бездоглядність» з боку класного керівника – він не стежить за поведінкою дитини на всіх уроках і перервах, не організовує дозвілля після уроків. Тому деякі діти починають вередувати, гратися з малюками (йдуть до своєї першої вчительки) або весь час намагаються бути поряд з класним керівником;
- **прогалини в знаннях** – за роки навчання в початковій школі практично у кожного учня залишаються незасвоєні знання, невідпрацьовані вміння й навички. У початковій школі це усувається індивідуальним підходом вчителя й повторними поясненнями відразу, як тільки було помічено незасвоєння дитиною матеріалу. У п'ятому класі такого відстеження не відбувається.

Існують проблеми щодо **шкільної адаптації й старшокласників.**

Зокрема, для учнів дев'ятого класу важливою проблемою є соціально-психологічна адаптація до нової ситуації навчання. В першу чергу, це адаптація до нового класного колективу (об'єднання класів чи перехід з одного класу в інший або в іншу школу), адаптація до збільшення навчального навантаження з окремого профілю (при створенні профільних класів більшість колективів формується з учнів різних класів), до нових

вимог вчителів. При цьому змінюються критерії оцінок, змінюється статус учня, й йому знову доводиться формувати серед однокласників та вчителів думку про себе, стверджувати свій соціальний статус в класному колективі. Цей процес проходить паралельно з процесом збільшення навчального навантаження та вимог вчителів згідно вибраного профілю. Часто школярі, вибираючи навчання в профільному класі, не розуміють, як в майбутньому використати отриманні знання. Наслідком цього є втрата мотивації до навчання, а відтак – втрата життєвих перспектив, орієнтація на позакласну й позашкільну діяльність, що в багатьох випадках є асоціальною. На цьому етапі важливо допомогти школярам сформуванню цілі навчання на найближчі роки, допомогти в проєктуванні подальшого життєвого шляху.

10.3. Форми й методи діяльності соціального педагога з дезадаптованими школярами.

Успішна адаптація в шкільному середовищі є запорукою профілактики формування деструктивної поведінки дитини та виникнення низки девіацій у майбутньому. Саме тому створення умов для активного пристосування дитини до шкільного середовища є актуальною соціально-педагогічною проблемою й знаходиться в центрі уваги соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу.

Завдання профілактики шкільної дезадаптації вирішує корекційно-розвивальна робота соціального педагога як сукупність умов та технологій, що передбачають профілактику, своєчасну її діагностику й корекцію.

Попередження й подолання наслідків дезадаптації дітей уможлиблює:

- створення оптимальних для дитини середовищних умов;
- діагностика при вступі дитини до школи має враховувати не стільки рівень умінь і знань, скільки особливості психіки, потенційні можливості кожної дитини;
- недопущення перевантажень у процесі навчання через невідповідність рівня навчальних вимог індивідуальним можливостям дитини та організації навчального процесу;
- підтримка та допомога дітям в адаптації до нових для них умов шкільного середовища;
- спонукання дитини до самоактивізації й самопрояву в середовищі життєдіяльності;
- створення в освітньому закладі для дітей групи ризику педагогічного середовища, що враховує їх індивідуальні особливості.

- використання варіативних форм диференційованої корекційної допомоги в ході навчального процесу та в позаурочний час.

На організаційно-педагогічному рівні такими формами є спеціальні класи з меншою наповнюваністю, із позитивним санітарно-гігієнічним, психогігієнічним і дидактичним режимом, з додатковими послугами лікувально-оздоровчого та корекційно-розвивального характеру, корекційні групи для занять з вчителями, внутрішньокласна диференціація та індивідуалізація, групові та індивідуальні позаурочні заняття з педагогами основної та додаткової освіти (гуртки, секції, студії), а також з логопедом, дефектологом);

- навчання батьків та вчителів методикам роботи з попередження дезадаптації й подолання її наслідків. При необхідності соціальний педагог має використовувати консультативну допомогу шкільного психолога, дитячого психіатра;
- створення класів компенсуючого навчання;
- застосування соціально-педагогічних тренінгів, тренінгів з батьками тощо.

Послідовність етапів вивчення конкретного випадку шкільної дезадаптації:

- аналіз інформації, отриманої у первинній бесіді з батьками, відомостей від лікаря, вчителя;
- бесіда з батьками, спрямована на отримання даних про попередні етапи розвитку дитини, її здоров'я, внутрішньосімейні відносини та соціально-побутові умови;
- звіт про стан здоров'я дитини;
- спостереження за дитиною у домашньому, шкільному та позашкільному середовищі;
- соціально-психологічне обстеження, сукупний аналіз усіх отриманих матеріалів разом з батьками й вчителями та класними керівниками.

У ході обстеження школярів соціальний педагог може застосувати такі діагностичні методики: дитячий варіант особистісного опитувальника Айзенка, соціометричну методику Рене-Жиля, методику самооцінки Дембо-Рубінштейн, малюнкові тести, метод незакінчених речень та ін.

Важливого значення набуває профілактична робота з дітьми, вона починається ще під час прийому до школи й триває протягом усього періоду навчання в початкових класах. Значне місце посідає вона й при переході дітей до п'ятого класу. Тоді соціальний педагог має провести групові та індивідуальні бесіди з батьками (наприклад, на батьківських зборах у кінці третього (четвертого) та на початку п'ятого

класу) стосовно вікових відмінностей у розвитку, поведінці, особливостях навчальної діяльності молодших школярів та підлітків. Такі ж виступи доцільно підготувати й для вчителів.

Соціальний педагог у загальноосвітній школі повинен тісно взаємодіяти з педагогами, класними керівниками, шкільним психологом, співпрацювати з батьками учнів. Така робота даватиме ефект зворотного зв'язку, зумовить своєчасне коригування установок дитини, її поведінки, підвищить роль мотивації навчальної діяльності в цілому.

Профілактично-консультативна робота – це лише частина діяльності шкільного соціального педагога. У будь-якій школі завжди є учні, відносно яких вже пізно говорити про профілактику, а необхідно займатися корекційною роботою.

У цьому випадку у план роботи соціального педагога входить обстеження учня, регулярне заповнення карти його соціально-психологічного розвитку, з'ясування причин неуспішності, неадекватної поведінки, небажаних особистісних рис, визначення позиції вчителя щодо учня, спільну з ним розробку необхідної розвивальної та корекційної програми.

Соціальний педагог в роботі з дезадаптованими школярами використовує такі **форми й методи** соціально-педагогічної роботи, зокрема:

- у **початковій школі** – коментоване малювання, рольові та імітаційні ігри, сімейні уроки, твір на певну тему, розважальні паузи у процесі навчання;
- у **середній школі** – розв'язання різноманітних ситуацій морального вибору, колективний малюнок на певну тему та його обговорення, організація бесід, заняття за інтересами;
- у **старшій школі** – спеціально розроблені способи визначення рейтингу досягнень, тренінги самоконтролю, визначення причин і схем поведінки, сценарій фільму про себе, дискусія на певну тему, реферат про себе, оточуючих, рецензії на подію, рольові та імітаційні ігри.

Особливої уваги в роботі щодо корекції шкільної дезадаптації потребують діти, які перебувають у стані тривожності. Тривожність може стати одним з чинників формування соціальної дезадаптації школярів. Однак слід відрізнити тривогу від тривожності. Тривога – це епізодичні вияви неспокою, хвилювання, а тривожність є стійким станом – якщо стан тривоги повторюється часто й в різних ситуаціях, то говорять про наявність стану тривожності.

Тривожність може стати наслідком внутрішньоособистісного конфлікту, який викликається:

- суперечливими вимогами до дитини з боку соціально значущих осіб (батька й матері, вчителя й батьків, різних учителів тощо).
- неадекватними (найчастіше завищеними) вимогами.
- вимогами, які ставлять дитину у залежне становище або принижують її.

Особливим видом тривожності є навчальна, яка починає формуватися уже в молодшому шкільному віці й пов'язана з труднощами процесу початкової адаптації дитини до школи. Діти, які знаходяться в стані тривожності, з одного боку, підвищено уважні до оцінок інших людей, їх завжди цікавить, що про них говорять інші діти, вчителі, з іншого боку – вони не довіряють цим оцінкам, сумніваються, що їх загалом хтось може оцінити адекватно. Такі учні часто обирають доручення, виконання яких є досить складним і може підвищити їх авторитет, однак, при першій же невдачі прагнуть від нього відмовитися. Може статися й так, що вони оберуть доручення завідомо нижчі від власних можливостей, що гарантуватиме успішне їх виконання. Ці учні виявляють підвищений інтерес до порівняння себе з іншими, але уникають ситуацій, де таке порівняння може бути явним. У них відмічається постійне зосередження на власних переживаннях, побоювання конфліктів з оточуючими.

Робота соціального педагога з тривожними дітьми пов'язана з певними труднощами, оскільки вони не виявляють гіперактивності чи відкритої агресії, часто почуваються безпомічними, відчувають страх перед новими видами навчальної діяльності, мають занижений рівень самооцінки (іноді навіть сформований комплекс неповноцінності).

В роботі з такими дітьми соціальний педагог разом із практичним психологом та вчителями й батьками створює умови для їх соціально-психологічної адаптації до навчальних предметів, звертає увагу на міжособистісну взаємоадаптацію між класним колективом, окремими його членами й кожним учителем. Він проводить індивідуальні заняття, соціально-психологічні тренінги щодо подолання стану тривожності в школярів, залучення їх до різних видів діяльності, де вони могли б проявити свої креативні можливості тощо.

Головними вимогами, виконання яких соціальним педагогом уможливить попередження шкільної дезадаптації чи зменшить її соціально негативний вплив на школяра, є:

- забезпечення умов для успішного пристосування учнів до вимог і обставин шкільного середовища, тобто, усунення причини соціальної дезадаптації дитини у найближчому соціумі;

- попередження ускладнення процесу дезадаптації, його наслідків через співпрацю з учителями, у яких склалися позитивні стосунки з конкретним учнем;
- введення демократичного стилю спілкування у взаємовідносинах «учень-учень» та «учень-учитель»;
- вчасне визначення типу дезадаптації кожного учня;
- залучення до вирішення проблеми дезадаптації тих дорослих, які є соціально значущими для дитини;
- створення в класному колективі атмосфери повноцінного співробітництва й співтворчості;
- проведення соціально-педагогічної корекції ставлення учня до певного навчального предмету, вчителів-предметників, однокласників та ін.

Створення позитивного соціального середовища у школі

вимагає від соціального педагога діяльності за такими напрямками:

- створення в для школяра соціокультурного середовища розвитку;
- соціально-педагогічний вплив на сім'ю як чинник соціального виховання;
- створення й розвиток учнівського колективу як середовища самоактуалізації учня;
- сприяння дитячому руху в закладі освіти й поза ним, допомога в створенні й функціонуванні шкільних організацій і об'єднань;
- співпраця з багатопрофільними творчими об'єднаннями;
- взаємодія з неформальними об'єднаннями дітей та молоді, формування адекватного відношення до позитивних і негативних (асоціальних і антисоціальних) об'єднань;
- створення позитивного предметного середовища виховання: інтер'єр навчальних приміщень, наочні посібники, меблі, квіти й прикраси, світло й спектр кольорів, що використовуються в діяльності школи. Форми й методи корекційної роботи подані в таблиці.

Форми прояву шкільної дезадаптації

Форма дезадаптації	Причини	Первинний запит	Корекційні заходи
Несформованість навичок навчальної діяльності	- педагогічна занедбаність; - недостатній інтелектуальний і фізичний розвиток; - відсутність допомоги та уваги з боку батьків і вчителів	низький рівень успішності з усіх предметів	спеціальні бесіди з дитиною, в ході яких слід виявити причини порушень навчальних навичок і надати рекомендації батька.

Нездатність до довільної регуляції уваги, поведінки і навчальної діяльності	- неправильне виховання в сім'ї (відсутність зовнішніх норм, обмежень); - вседозволеність, - домінуюча гіперопіка дій дитини дорослими)	неорганізованість, неуважність, залежність від дорослих	робота з сім'єю; аналіз поведінки вчителів
Невміння пристосуватися до темпу навчальної (темпова непристосованість)	- неправильне виховання в сім'ї або ігнорування дорослими індивідуальних особливостей дітей; - мінімальна мозкова дисфункція; - загальна соматична ослабленість; - затримка розвитку; - слабкий тип нервової системи	тривалий час для приготування уроків, стомленість до кінця дня, запізнення в школу і т.д.	робота з сім'єю щодо вироблення оптимального режиму навантаження учня
Шкільна або "боязнь школи"	дитина не може вийти з сімейної спільноти (у дітей, батьки яких використовують їх для вирішення своїх проблем)	страхи, тривожність	залучення психолога – сімейні або групові заняття для дітей у поєднанні з груповими заняттями для їх батьків
Спрямованість на позашкільні види діяльності	- прагнення батьків "інфантилізувати" дитину; - психологічна неготовність до школи; - руйнування мотивації під впливом несприятливих факторів у школі або вдома	немає інтересу до навчання, "йому б гратися", недисциплінованість, безвідповідальність, відставання в навчанні при високому рівні інтелекту	робота з сім'єю.

Метою діяльності соціально-психологічної служби загальноосвітнього навчального закладу є створення **адаптивної**

школи, яка розглядається як школа, що створює умови для самореалізації учня й будується на основі системного, синергетичного й діалогічного підходів. Адаптивна школа пристосовується до зовнішнього середовища (географічного й соціального) й сама впливає на неї. Вона пристосовується також до раціональної (інтелектуальної), емоційної й поведінкової сфер кожного учасника педагогічного процесу. Визначальна ознака її – розвиток спроможності школяра до самовдосконалення на основі врахування його вікових особливостей, внутрішніх ресурсів, потенційних можливостей. Метою адаптивної школи є створення умов для самостійного вибору кожним школярем стратегії свого розвитку й поведінки, способу існування, напрямів самореалізації й самоудосконалення в контексті людської культури.

Отже, проблема шкільної адаптації й дезадаптації є однією з найбільше актуальних проблем сучасної школи й потребує постійного розгляду, вивчення й ефективного вирішення. Несвоєчасне розпізнання її характеру, відсутність спеціальних індивідуально-корекційних програм призводять не тільки до хронічного відставання в засвоєнні шкільних програм, а й до порушень психосоціального розвитку дитини, до різних форм відхилень у соціальній поведінці. Успішному проходженню соціальної адаптації сприяє правильно організована система взаємодії з боку батьків, класного керівника, шкільного психолога та соціального педагога освітнього закладу, спрямована на формування й розвиток соціальних якостей школяра з метою позитивної соціальної інтеграції його в соціум.

Література:

1. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник. / І.М.Богданова. – К.:Знання, 2008. – 343 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-е видання / За заг. ред. проф.. І.Д.Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
3. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навч. посібник для ВНЗ / Л.М. Завацька. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. – 240 с.
4. Соціальна педагогіка: Підручник. 4-те вид. виправ. та доп. /За ред. проф. А.Й.Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте поняття «соціальна адаптація» й «соціальна дезадаптація» школярів.
2. Обґрунтуйте особливості шкільної адаптації молодших школярів.

3. Виокреміть труднощі соціальної адаптації школярів підліткового віку.
4. Визначте особливості соціальної адаптації старшокласників.
5. Проаналізуйте форми й методи діяльності соціального педагога з дезадаптованими школярами.

Тема 11. Робота соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу з сім'єю

- **Сім'я як інститут соціального виховання підростаючого покоління**
- **Втручання в кризову ситуацію, соціальний патронаж та соціальний супровід сімей**
- **Форми роботи соціального педагога школи з сім'єю**
- **Робота соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу з різними категоріями сімей**

11.1. Сім'я як інститут соціального виховання підростаючого покоління

Робота з сім'єю учня – один з основних напрямків діяльності соціального педагога. **Сім'я** – форма людської спільноти, що склалася з поєданого шлюбом подружжя, їх дітей (власних чи усиновлених), а також, у деяких випадках, із інших осіб, поєднаних родинними зв'язками. Як соціальний інститут сім'я виконує функції: репродуктивну, економічну або господарсько-побутову, виховну, рекреативну, комунікативну та регулятивну й має певний соціальний статус. Сім'я є важливим інститутом соціального виховання підростаючого покоління, персональним середовищем життя та розвитку дітей. Якість цього середовища залежить від освітнього рівня батьків та їхньої участі в житті суспільства, від майнового стану та зайнятості на роботі, від умов проживання та структури родини.

Типологія сімей (за М. Галагузовою):

- благополучні сім'ї, що успішно справляються зі своїми функціями й практично не потребують підтримки соціального педагога. У випадку виникнення проблем їм достатньо разової допомоги в рамках короткотермінових моделей роботи;
- сім'ї «групи ризику» (неповна сім'я, малозабезпечена та ін.) – справляються із завданнями виховання дитини з великими зусиллями;

- неблагополучні сім'ї – мають низький соціальний статус у всіх сферах життєдіяльності, не справляються з покладеними на них функціями;
- асоціальні сім'ї – сім'ї, де батьки ведуть аморальний, протиправний спосіб життя, житлово-побутові умови не відповідають елементарним санітарно-гігієнічним вимогам, а вихованням дітей, як правило, ніхто не займається.

Соціальний педагог констатує рівень впливу умов сімейного середовища на школяра як сприятливі, напружені, умови ризику, несприятливі умови.

Сприятливі умови виховання дітей:

- сім'я повна;
- існує взаємодопомога й любов між членами сім'ї;
- наявні достатні соціально-побутові умови, які забезпечують повноцінне функціонування сім'ї та повноцінність розвитку дитини;
- є висока мотивація щодо виховання дитини на основі глибокої її поваги, розуміння самоцінності дитини;
- батьки мають високий рівень педагогічної культури, в сім'ї присутній загальний позитивний мікроклімат;
- високий рівень відповідальності батьків не тільки за фізичний, але й за моральний розвиток дитини.

Умови напруження можуть спричинитися:

- структурними змінами сім'ї (розлучення, народження другої дитини, якщо до цієї події батьки не підготували першу, новий шлюб, смерть когось з членів сім'ї тощо);
- несприятливими соціально-побутовими умовами;
- невмінням батьків налагоджувати між собою та дітьми довірливі стосунки, відсутністю взаєморозуміння й певної стратегії виховання дитини;
- невисоким (середнім) рівнем педагогічної культури батьків.

Умови ризику виникають тоді, коли:

- в сім'ї немає любові та взаємоповаги між її членами або до конкретної дитини;
- відсутні необхідні соціально-побутові умови;
- аморальна поведінка хоча б одного з батьків (пияцтво, зрада, вживання наркотиків, лінь, дармоїдство тощо);
- низький рівень педагогічної культури батьків.

Несприятливі умови для виховання дитини виникають в сім'ї, де є:

- антисуспільна поведінка батьків (лайки, бійки, приниження, фізичні покарання дитини);

- практично відсутні соціально-побутові умови, які необхідні для нормального розвитку та виховання дитини;
- батьки не зацікавлені у формуванні власної педагогічної культури, не здатні аналізувати виховні дії та результати виховання.

Моделі діяльності соціального педагога з проблемними сім'ями:

- **педагогічна модель** – базується на прогнозуванні недостатньої педагогічної компетентності батьків, використовуються педагогічні та психологічні способи виховання;
- **соціальна модель** – застосовується, коли сімейні труднощі є результатом життєвих обставин;
- **психологічна модель** – застосовується, коли причиною труднощів дитини є спілкування, особистісні якості членів сім'ї. Здійснюється аналіз сімейної ситуації, діагностика сімейних взаємовідносин, подолання бар'єрів спілкування й причин його виникнення;
- **діагностична модель** – об'єкт діагностики – сім'я, діти з порушенням навичок спілкування;
- **медична модель**, де в основі сімейних проблем – хвороби дитини чи батьків.

Працюючи з родиною, соціальний педагог виконує такі професійні ролі:

- **порадник** – інформує родину про важливість і можливість взаємодії батьків і дітей у родині, про розвиток дитини, дає педагогічні поради щодо виховання дітей;
- **консультант** – консулює з питань сімейного законодавства, міжособистісної взаємодії в родині, інформує про існуючі методи виховання, орієнтовані на конкретну родину, роз'яснює батькам умови, необхідні для нормального розвитку й виховання дитини в родині;
- **захисник** – захищає права дитини у випадку, коли в сім'ї спостерігаються асоціальні явища: алкоголізм, наркоманія, жорстоке ставлення до дітей тощо.

Робота із сім'єю школяра спрямована, перш за все, на **соціально-педагогічну активізацію її ролі** в процесі соціалізації підростаючого покоління. Соціальному педагогу важливо знати справжню картину життя кожної сім'ї та рівень психолого-педагогічної підготовки батьків до виконання виховної функції, умови внутрішньосімейної та виховної діяльності, які за характером можуть бути як об'єктивними (структура сім'ї – повна чи неповна, одностаття чи багатодітна, нуклеарна або складається з декілька поколінь тощо);

готовність батьків до виконання виховної функції), так і суб'єктивними (життєва філософія сім'ї на основі цінностей та ціннісних орієнтацій, її мікроклімат, педагогічна культура батьків та рівні її сформованості).

Напрямки роботи шкільного соціального педагога з сім'ями учнів:

- діагностика, оцінка соціальної ситуації, корекційна робота з дітьми із сімей групи ризику;
- соціально-педагогічні консультації батьків з різних питань виховання дитини в сім'ї;
- допомога батькам і дітям у врегулюванні взаємостосунків;
- допомога школярам у подоланні невпевненості в собі, розширення знань батьків і дітей про правила формування здорового способу життя;
- навчання засобам захисту від психологічних і соціальних стресів, контроль за умовами життя дитини в сім'ї та школі;
- оцінка індивідуально-психологічних особливостей дитини та створення програми з оптимізації її розвитку;
- зниження емоційного напруження учнів та ін.

11.2. Втручання в кризову ситуацію, соціальний патронаж та соціальний супровід сімей в діяльності соціального педагога

Соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу в роботі із сім'єю використовує різні форми діяльності. Серед них:

• короткотривалі форми:

- втручання у кризову ситуацію (надання допомоги дитині й її сім'ї безпосередньо у кризових ситуаціях, які можуть бути обумовлені змінами в життєвому циклі сім'ї або випадковими травматичними обставинами та ін.);
- проблемно-орієнтована модель (вирішення конкретних практичних завдань і проблем).

• довготривалі форми:

- соціально-педагогічний супровід;
- патронаж

Втручання в кризову ситуацію в сім'ї – це екстрені дії шкільного соціального педагога, спрямовані на гарантування безпеки дитини (термінова соціальна допомога, надання притулку, негайне вилучення з родини дітей, що зазнають жорстокого ставлення, перебувають у небезпеці чи залишені без піклування батьків), і відбувається після надання інформації про таку ситуацію. Перевірка інформації про наявність складних життєвих обставин у сім'ях з дітьми може здійснюватися безпосередньо соціальним педагогом чи спільно із представниками соціальних служб шляхом відвідування сім'ї, вивчення стану утримання,

розвитку й виховання дітей. У вивчення ситуації обов'язково входить розмова з батьками, дітьми, найближчим оточенням тощо.

Перший візит соціальний педагог проводить з метою:

- налагодження контакту із сім'єю;
- зняття недовіри й психологічного захисту щодо можливого втручання в сім'ю;
- вивчення стану дітей та ставлення до них;
- вивчення думки сім'ї про проблеми родини, шляхи їх подолання;
- виявлення ресурсів сім'ї та її найближчого оточення;
- інформування сім'ї про допомогу, яку вона може отримати;
- пояснення щодо дотримання конфіденційності у співпраці;
- отримання згоди на подальше співробітництво.

За підсумками першого візиту складається звіт та проводиться аналіз інформації про сім'ю. Формальним результатом відвідування є акт обстеження житлових умов, у якому описують ситуацію та висновки щодо конкретної сім'ї (додаток Е).

Така інформація уможливує формулювання висновків щодо: безпеки/небезпеки перебування дитини в родині; необхідності вилучення дитини із сім'ї й прийняття екстрених дій для її тимчасового влаштування; необхідності початку втручання в кризову ситуацію з метою вирішення існуючих соціальних проблем.

Уже під час оцінки ситуації соціальний педагог інформує про необхідність розробки плану співпраці. При цьому важливо визначити пріоритети діяльності, адже більшість проблем мають багатосторонній характер. Плануються методи, засоби втручання, можливі варіанти розвитку ситуації. Особливо важливо правильно спланувати стратегію виявлення негараздів у сім'ї та їх корекції, тобто, передбачити основні напрямки співпраці, мету, завдання й бажані результати на весь час роботи. Цьому сприяє узагальнення даних, зібраних раніше під час діагностики, їх аналіз та виявлення думок усіх учасників процесу планування, документування й подальшої реалізації соціальної роботи.

В ході кризового втручання соціальний педагог сприяє набуттю членами сім'ї необхідних навичок і вмій для вирішення проблем зі школярем, поступове розв'язання головної проблеми й проблем, які виникли внаслідок її існування. Результатом кризового втручання є вихід дитини з кризи.

В діяльності соціального педагога трапляються випадки екстреного втручання в кризову ситуацію дитини (суїцидальна спроба, смерть чи тяжка хвороба близьких, термінове вилучення дитини з сім'ї алкоголіків, наркоманів тощо).

Соціально-педагогічний супровід – специфічний вид роботи соціального педагога, який у співпраці з іншими суб'єктами навчально-виховного процесу здійснюється в межах компетенції навчального закладу та може розглядатися як складова навчально-виховного процесу у двох аспектах, а саме:

- загальний соціально-педагогічний супровід як вид роботи соціального педагога із залучення всіх учасників навчально-виховного процесу до профілактики та попередження негативних явищ як у дитячому середовищі, так і в сімейному;
- цільовий соціально-педагогічний супровід як комплекс соціально-педагогічних і психологічних послуг, які надаються конкретній сім'ї чи окремим її членам з метою забезпечення прав дитини в сім'ї, а також функціональної спроможності сім'ї.

Поняття **соціально-педагогічного супроводу** є значно ширшим у порівнянні з поняттям «соціально-педагогічний патронаж» і складається із більш широкого кола проблем, які вирішує соціальний педагог. Особливість соціально-педагогічного супроводу полягає в тому, що він: спрямований на захист прав дитини у сім'ї, має превентивно-профілактичний характер і здійснюється як опосередковано (через дитину, у разі відмови батьків від співпраці з суб'єктами соціально-педагогічного супроводу), так і безпосередньо (за згодою членів сім'ї або за їх особистим зверненням) протягом усього часу перебування дитини в конкретному навчальному закладі.

Мета соціально-педагогічного супроводу сімей:

- формування в дитини загальнолюдських цінностей з раннього віку;
- надання дитині допомоги та підтримки в самоствердженні й повноцінному житті;
- підвищення рівня готовності сімей до виконання виховної функції, первинної соціалізації дитини;
- формування педагогічної культури сім'ї – набуття членами сім'ї знань і навичок, достатніх для реалізації завдань повсякденного життя, які виникають під час спілкування з оточенням.

Соціально-педагогічний супровід сім'ї в системі освіти спрямований на створення соціальних умов для задоволення законних інтересів, свобод, реалізації права дитини на освіту, її розвиток і сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї й суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам та особам, які їх замінюють. Окрім основних завдань, соціально-педагогічний супровід сприяє взаємодії навчальних закладів, сім'ї, служб у справах дітей, соціального захисту, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кримінальної

міліції, органів місцевого самоврядування, неурядових і громадських організацій.

Розглянемо особливості соціально-педагогічного супроводу в контексті конкретної соціальної проблеми – сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах. Сім'я, яка опинилася у складних життєвих обставинах – це сукупність осіб, які проживають разом, пов'язані спільним побутом, взаємними правами та обов'язками, серед яких є учень віком до 18 років, і які не в змозі подолати самостійно проблеми, пов'язані з наркотичною або алкогольною залежністю, перебуванням в містах позбавлення волі, ВІЛ-інфекцією, насильством у сім'ї, безпритульністю, сирітством, негативними стосунками в сім'ї, поганим економічним станом, – зазначається в законі України «Про соціальні послуги». До змісту соціально-педагогічного супроводу сім'ї можуть входити такі складові:

- надання інформації, фахова оцінка ситуації та складання плану заходів для подолання основної проблеми сім'ї, моніторинг його виконання;
- сприяння в отриманні соціальної допомоги, пільг, лікування, реабілітації, оздоровлення дітей, членів сім'ї;
- допомога в набутті членами сім'ї необхідних соціальних навичок;
- соціально-педагогічна, психологічна корекція та підтримка;
- індивідуальне супроводження до служб чи закладів (у випадку необхідності); представництво інтересів дитини або членів сім'ї.

Соціально-педагогічний патронаж сімей здійснюється з урахуванням їх належності до певних груп (багатодітні, малозабезпечені тощо) на основі спостережень із метою виявлення фізичного та психологічного стану членів сім'ї, характеру батьківсько-дитячих стосунків, забезпечення сімейного виховання. Патронаж передбачає проведення в домашніх умовах профілактичних, оздоровчих, санітарно-просвітницьких заходів, надання соціальних послуг.

Цілі проведення патронажу:

- діагностична: ознайомлення з умовами життя, вивчення можливих чинників ризику (медичних, соціальних, побутових), дослідження сформованих проблемних ситуацій;
- контрольна: оцінка стану родини й дитини, динаміка проблем (якщо контакт із родиною повторний), аналіз ходу реабілітаційних заходів, виконання батьками рекомендацій тощо;
- адаптаційно-реабілітаційна: надання конкретної освітньої, посередницької, психологічної допомоги.

Етапи патронажу сім'ї:

1-й етап – знайомство й складання угоди із сім'єю. Угода не має юридичної сили. Її призначення – визначення кола прав та обов'язків членів сім'ї й соціального педагога.

2-й етап – входження в сім'ю, створення й підтримка мотивації для виходу з кризи.

3-й етап – збір і аналіз інформації про сім'ю. Співставлення інформації, отриманої з різних джерел, за необхідності – залучення інших спеціалістів, формування способів взаємодії та планів спільної роботи щодо виходу сім'ї з кризи.

4-й етап – виведення сім'ї зі стану кризи, вирішення проблем, усунення причин кризи.

5-й етап – вихід із сім'ї, створення карти змін у сім'ї, зняття із соціального патронажу й встановлення за сім'єю нагляду (супроводу) на певний термін

У роботі з сім'єю соціальний педагог використовує:

- індивідуальну роботу, суть якої полягає в здійсненні соціальної допомоги, соціальних послуг і соціальної реабілітації відповідно до потреб особистості й характеру самих проблем;
- соціально значущу діяльність (у тому числі залучення дітей і дорослих до громадського дитячого й молодіжного руху);
- соціальне навчання, що здійснюється в різних типах державних, приватних освітніх закладах і пов'язане з отриманням певного рівня соціальної освіти;
- соціально-психолого-педагогічну та юридичну підтримку, призначенням якої є надання професійної допомоги, посередницьку діяльність професіоналів із соціальної роботи у вирішенні різноманітних проблем;
- консультування, у процесі якого виявляються й окреслюються основні напрями виходу з проблеми, що хвилює сім'ю;
- науково обґрунтовані й своєчасно застосовані дії держави, соціальних інституцій, зокрема, й центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спеціальних установ, професіоналів і волонтерів, спрямовані на запобігання можливим фізичним, психологічним та соціокультурним негараздам щодо дітей у сім'ї.

Соціальний педагог заповнює облікову картку сім'ї дитини, щодо якої здійснюється соціальний супровід.

Облікова картка

сім'ї дитини _____
щодо якої здійснюється соціальний супровід
Тип сім'ї (поставити відповідну позначку):

Багатодітна	Неповна	Малозабезпечена

Батько _____
(ПІБ, рік народження)
Мати _____
(ПІБ, рік народження)
Кількість членів сім'ї, у тому числі до 18 років _____
Місце проживання сім'ї _____
Підстава для організації соціального супроводу (на підставі кодів
додаток 10)
Надана допомога _____
Суб'єкти соціального супроводу _____
Терміни здійснення соціального супроводу _____
Причини зняття з соціального супроводу (+)

Подолання сім'єю складної ситуації	Відмова сім'ї від допомоги	Переїзд сім'ї	Інше (вписати)

Додаткова інформація _____
Соціальний педагог закладу _____

Соціальний педагог працює разом із дирекцією школи, класними керівниками, класними і шкільними батьківськими комітетами, з інспекцією у справах неповнолітніх, дільничим інспектором міліції тощо.

11.3. Організаційні форми роботи шкільного соціального педагога з сім'єю

У роботі з сім'єю соціальний педагог використовує різноманітні **форми роботи.**

- **відвідування батьків удома.** Така форма роботи допомагає встановити зв'язок з усією сім'єю, з'ясувати її загальну та педагогічну культуру, умови життя учня, його місце в сім'ї й ставлення до нього старших, ознайомитися з досвідом батьківського виховання, дати поради й домовитися про єдині вимоги до школяра.

Відвідування сім'ї може мати різну мету: загальне ознайомлення з умовами життя, встановлення єдиних вимог школи й сім'ї до учня,

допомога в організації режиму, обговорення з батьками відхилень у поведінці дитини й життя необхідних заходів щодо їх запобігання та подолання, залучення батьків до участі в роботі школи, вивчення досвіду виховання в сім'ї та ін. Перш ніж відвідати родину, слід мати початкові відомості про неї та її зв'язки зі школою (особова справа учня, класний журнал, бесіди з учителями, з самим учнем), відтак, з'ясувати основні дані про самого учня, його успішність, поведінку, стосунки з учителями, товаришами.

Успіх відвідування сім'ї залежить не лише від підготовки, а й від поведінки соціального педагога. Слід відразу створити атмосферу довіри й доброзичливості. В сім'ях, які не мають систематичного зв'язку зі школою, такий візит розглядають як сигнал біди, батьки насторожуються, готуються до захисту дитини. Тому, завітавши в сім'ю, слід одразу ж «зняти» будь-яку настороженість батьків. Бесіду про дітей починають з позитивних сторін їх характеру й поведінки. Залучаючи батьків до бесіди, поступово переходять до обговорення негативного у поведінці учня. Свої судження про нього слід висловлювати спокійно, тактовно, наводячи незаперечні докази й уважно слухаючи пояснення батьків, розробити спільний план дій школи й сім'ї, домовитися про взаємне інформування про досягнуті успіхи й труднощі;

- **запрошення батьків до школи.** У разі необхідності соціальний педагог запрошує батьків окремих учнів до школи для розмови. Під час бесіди з ними дуже важливо дотримуватися педагогічного такту, створити атмосферу доброзичливості, довіри. Щоб викликати батьків на відвертість, слід розмовляти з ними про учня наодинці, переконати їх в конфіденційності розмови. У такій розмові педагог має бути особливо тактовним, пам'ятаючи, що надмірне акцентування на недоліках учня викликає в батьків неприязнь, навіть, якщо вони відчують, що він має рацію.

Важливою є **бесіда-консультація** з такими батьками як ефективний засіб усвідомлення батьками особистої відповідальності за характер поведінки дитини.

Мета **профілактичної бесіди** – змінити установки щодо характеру вирішення проблеми, зробити батьків активними співучасниками позитивного впливу на дитину.

Бесіда складається з таких етапів:

- переконання батьків у наявності проблеми;
- переконання в можливості здійснити позитивні зміни в житті своєї дитини через зміни в житті батьків;
- переконання батьків у самостійному виборі змін, безперечній підтримці з боку спеціаліста;

- підбір форм і методів впливу та визначення послідовності в коригуванні стосунків;
- вибір днів консультацій із спеціалістом.

Вже при першій зустрічі з соціальним педагогом батьки мають усвідомити:

- актуальність ситуації;
- гостроту проблеми дитини;
- можливі наслідки;
- необхідність знаходження шляхів виправлення ситуації;
- свою роль у цьому процесі;
- позитивну перспективу особистої й сімейної життєдіяльності в разі докладення певних зусиль.

Водночас, слід звернути увагу батьків на такі умови, що стимулюють позитивні зміни в поведінці дитини:

- прагнути до змін у стосунках між батьками й дітьми (з конфліктних – на доброзичливі);
- надавати приклад своїм дітям у бажанні відмовитися від шкідливих звичок;
- проявляти ініціативу в реалізації програми здорового способу життя у своїй родині.
- **батьківські дні в школі**, які організовує адміністрація школи разом із батьківським комітетом, соціально-психологічною службою (в основному, раз на місяць). У цей день в школі мають бути присутніми керівництво, вчителі, класні керівники, вихователі, соціальний педагог, психолог, спеціалісти з питань психології, медицини, юриспруденції. Батьківські дні проводять за задалегідь розробленою тематикою: «Як допомогти дитині вчитись», «Зміст, форми й методи сімейного виховання», «Організація вільного часу дитини у сім'ї» тощо.
- **шкільний музей сім'ї**. В музеї зосереджуються матеріали про сім'ї учнів, їх родовід, соціальний портрет, сімейні традиції, матеріали про батьків та їх професії, сімейні династії, багатодітні сім'ї, щасливі сім'ї, кращий досвід сімейного виховання, народні традиції у виховному потенціалі сім'ї, про молоду сім'ю та її проблеми. Усе це відображено на стендах і альбомах «Сімейні традиції», «Разом відпочиваємо» та ін. Учні проводять пошукову роботу щодо встановлення дерева родоводу сімей та ін.

У роботі з неблагополучними сім'ями допомагає й діяльність **шкільної комісії щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх**. Під час зустрічей за круглим столом, що відбуваються

раз на місяць, батьки мають можливість дістати поради від психологів, соціальних педагогів, медиків, юристів. Дає свої роз'яснення інспекція у справах неповнолітніх, дільничий інспектор та ін.

Ефективною формою роботи з пропаганди кращого досвіду сімейного виховання є **свята сім'ї**. Матеріали до свята готуються протягом року: виставки малюнків, фотовиставки, відеорепортажі, виставки виробів сімейних умільців, кулінарів, кращі твори учнів про сім'ї.

Свято сім'ї – це змагання, у яких беруть участь всі члени сім'ї, можуть бути команди батьків і дітей, причому, змагання не тільки спортивні, а й конкурси сімейних ерудитів, кулінарів, різних майстрів, музикантів, співаків, танцюристів, сімейні концерти. У деяких школах за задалегідь розробленою програмою проводяться **місячники сім'ї**, у яких беруть участь батьки й діти.

Класні батьківські збори. Соціальний педагог присутній на батьківських зборах, де допомагає з'ясувати різні питання сімейного виховання. Однак форми занять із батьками слід урізноманітнювати – це можуть бути вечори запитань і відповідей, рольові ігри, робота із педагогічними ситуаціями та ін.

Педагогічний лекторій. Передбачає надання батькам знань щодо виховання, привернення їх уваги до актуальних проблем соціального розвитку їх дітей.

Шкільна батьківська конференція. До конференції соціально-психологічна служба школи готує інформаційний матеріал, серед батьків проводять спеціальні дослідження (анкетування, бесіди, інтерв'ю).

День відкритих дверей. Головна мета – привернути увагу батьків до проблем виховання. Вимагає серйозної підготовки: оформлення школи, організації програми свята (концерту, зустрічей в класах, відвідання виставок, спортивних змагань тощо).

Листування (письмове, смс, інтернет-листування). Передбачає періодичне надсилання соціальним педагогом листів про успіхи учня у навчанні, особливості його поведінки, взаємин із однокласниками й вчителями.

Ефективними в діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу є такі форми роботи як спільні тематичні заходи «дерево родоводу» (зустрічі поколінь), «у сімейному колі» (індивідуальні консультації, зустрічі з лікарями, психологами, юристами), «родинний міст» (зустрічі з батьками та обговорення проблем виховання), «день добрих справ» (спільна трудова діяльність педагогів, батьків і дітей; «дискусійний клуб» (обговорення

проблемних питань виховання), «аукціон ідей сімейного виховання», «сімейні дні в класі» тощо.

11.4. Робота соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу із різними категоріями сімей

Соціальний педагог ведення облік різних категорій сімей, чії діти навчаються в школі (багатодітні, малозабезпечені, неблагополучні тощо). Робота з сім'єю починається з її вивчення.

Алгоритм вивчення сім'ї:

- 1) Склад сім'ї, структура, тип сім'ї (міська/сільська, повна/неповна, молода сім'я, багатодітна, сім'я у повторному шлюбі, сім'я, що складається з багатьох поколінь, сім'я, де батьки розлучені, сім'ї біженців, військових, емігрантів, віруючих, опікунів, усиновителів, студентів, сім'ї, де дитина хвора або інвалід, де батьки наркомани, п'яниці, матір займається проституцією, позашлюбна сім'я, сім'я з неповнолітньою матір'ю та ін.);
- 2) Житлово-побутові умови;
- 3) Матеріальна забезпеченість;
- 4) Виховний потенціал сім'ї (високий, нестійкий, слабкий, негативний);
- 5) Характер взаємовідносин у сім'ї:
  - а) місце кожного у системі рольових відносин у сім'ї;
  - б) виконання кожним своєї ролі;
  - в) соціальний і професійний статус;
  - г) материнство;
  - д) батьківство;
  - е) відсутність одного з батьків;
  - ж) відносини між дітьми і батьками (гармонійні, конфліктні, компромісні, аморальні, сімейна жорстокість);
  - з) відносини між іншими членами сім'ї і дітьми (турбота, довіра, дружба, рівноправність, відчуженість, надмірна опіка, повна самостійність, незалежність, байдужість, безконтрольність);
  - и) позиція дитини в сім'ї (педагогічна виправданість, об'єкт постійних суперечок дорослих, незацікавленість, бездоглядність, невпевненість у собі та інше);
  - к) ставлення дитини до батьків (дитяча позиція: „Я потрібний, мене люблять і я люблю теж“, „Я потрібен, мене люблять, а ви існуєте заради мене“, „Я не потрібен, мене не люблять, але я від усієї душі бажаю наблизитись до вас“, „Я не потрібен, мене не люблять, залиште мене у спокої“; батьківська позиція);

- л) типи відносин до батьків: батьки авторитетні, байдуже ставлення, недбайливе ставлення, нехтування, гостро переживають драму, більше люблять одного з батьків;
- м) визначення проблемного поля сім'ї та конкретних причин (конфліктів, відхилень у поведінці, низького виховного потенціалу).

Організуючи діагностичний процес, соціальний педагог виходить, перш за все, із принципу розумної достатності. Не слід розширяти діагностику, якщо до цього нема необхідних показань. Нове дослідження може бути розпочате тільки на основі аналізу попередньої діагностичної інформації. У ході первинної діагностики, яка є нетривалою, педагог виявляє об'єкти й суб'єкти допомоги. Для цього він повинен відповісти на чотири питання:

- може він чи ні сам надати допомогу сім'ї?
- якщо ні, то до яких спеціалістів необхідно направити батьків або дитину?
- кому в сім'ї потрібна його допомога?
- який характер цієї допомоги?

Ознайомлення з сім'єю супроводжується:

- веденням детальних записів про проведену роботу й виявлені факти та інформацію стосовно життя сім'ї;
- веденням робочого щоденника, де фіксуються всі зустрічі, контакти, звернення, зміст розмов, дій, резюме і план подальших дій;
- складанням актів (акт обстеження житлових умов перебування неповнолітнього, акт обстеження санітарно-гігієнічного стану помешкання);
- веденням соціального паспорту сім'ї, соціального паспорту сім'ї «групи ризику» (додаток Е).

Робота з неповними сім'ями. У роботі з неповною сім'єю соціальному педагогу слід враховувати, що він має проводити реабілітаційну роботу з дітьми після розлучення батьків чи втрати когось із них, допомагати розв'язувати життєві та виховні проблеми, урегулювати питання, що стосуються інтересів дитини. Він має брати участь у судових засіданнях, де йде мова про розлучення й вирішується доля дитини – з ким її залишити.

Вивчення неповної сім'ї дає соціальному педагогу можливість з'ясувати, які взаємовідносини складаються в ній. Якщо мама значну кількість часу приділяє домашньому господарству, надмірно опікає дитину, намагається задовольнити всі її потреби, щоб та не відчувала відсутності батька, матеріальних нестатків, і це стає сенсом її життя, –

необхідна індивідуальна педагогічна допомога. Надмірна орієнтація матері лише на матеріальну забезпеченість сім'ї призведе до того, що дитина буде позбавлена уваги й турботи матері та необхідного соціального досвіду самостійного вирішення проблем.

Соціальний педагог спілкується із обома батьками дитини. Як показують дослідження, спілкування з батьком, який залишив сім'ю, може складатися по-різному. Досить часто турбота батька про дитину обмежується лише сплатою аліментів. Завдання соціального педагога – залучити такого батька до участі у вихованні дитини.

Інколи мама категорично заперечує, щоб дитина бачилася з батьком, вважаючи, що він негативно впливає на виховання, стан здоров'я, психологічний стан дитини. У таких умовах доля дитини складна – формується неправильне уявлення про соціальну роль батька, що негативно позначиться на його майбутній сім'ї. Такі суперечливі питання участі батьків у вихованні дитини допомагають розв'язувати органи опіки й піклування.

Соціальний педагог, працюючи з неповною сім'єю й регулюючи непорозуміння між батьками, які розлучилися, ставить мету – захист інтересів дитини. Він має бути не пасивним спостерігачем того, що відбувається з дитиною, а активним, терплячим провідником педагогічної доцільності своїх порад і пропозицій.

Певна складність виникає й в **роботі з одинокими матерями**. Звичайно, таким матерям важко виховувати дитину внаслідок непорядкованості особистого життя, вони обмежують свої можливості у задоволенні духовних, культурних і моральних потреб. Діти в таких сім'ях більше страждають від недогляду, відсутності повноцінного спілкування з матір'ю, зовсім не знають батька. Усе, це, звичайно, позначається на формуванні їх особистості (діти з таких сімей більш закомплексовані). Крім того, виховання дитини залежить від культурного й освітнього рівня матері, способу її життя, ставлення до виховання дитини, до свого становища одинокої матері, від її ціннісних орієнтацій. Така жінка може бути постійно у стані хронічного стресу, що негативно позначається на її здоров'ї, самопочутті. Матері-одиначки часто негативно ставляться до того, коли цікавляться їхнім сімейним життям, хоч і потребують педагогічних порад і допомоги. Тому потрібний особливий педагогічний такт, чуйність, доброзичливість соціального педагога до матері й дитини. Важливо допомогти таким матерям розв'язати юридичні проблеми, залучити дітей до занять у гуртках, секціях безкоштовно.

Особливості соціально-педагогічної діяльності із конфліктними родинami. У роботі із сім'ями, у яких мають місце

постійні конфлікти між батьками, соціальний педагог зосереджує зусилля не на врегулюванні сімейних конфліктів, а на необхідності створення сприятливого сімейного мікроклімату для дитини. Особливу увагу подружжя слід звернути на те, що позитивні взаємостосунки між батьками (взаємна повага, взаємодопомога й взаєморозуміння, повага до запитів і інтересів один одного, справедлива оцінка вчинків і дій, зусиль, спрямованих на благо сім'ї, конструктивне розв'язання складних сімейних проблем) позитивно позначаються на соціальному становленні школяра. Якщо ж у сім'ї панує атмосфера недобррозичливості, дитина почуває себе відчуженою, непотрібною, що призводить до депресій, байдужість, неврозів, небажання перебувати вдома, втечі із дому та ін.

Соціальна допомога сім'ям, де батьки зловживають алкоголем, наркотиками. Сім'ї, у яких батьки зловживають спиртними напоями, неспроможні належно виховувати дітей. Крім того, в таких сім'ях деформовані рольові функції членів сім'ї. Соціально-педагогічна робота повинна бути спрямована на те, щоб захистити дитину від негативного впливу такої сім'ї. У тому разі, коли життя дитини в ній стає неможливим, слід поставити питання про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав, вилучення дитини із сім'ї, де вона не має найнеобхіднішого (одягу, їжі та ін.). Робота соціального педагога з такими батьками має проводитися разом з дирекцією, батьківським комітетом, класним керівником, поєднуватися з громадським і юридичним впливом, такі сім'ї мають стояти на обліку в інспекції, комісіях у справах неповнолітніх.

Алгоритм роботи соціального педагога з неблагополучною сім'єю

- вивчення сім'ї, діагностика існуючих в ній проблем;
- первинне обстеження житлових умов неблагополучної (проблемної) сім'ї;
- знайомство з членами сім'ї та її оточенням, бесіда з дітьми, оцінка умов їх життя;
- знайомство з тими службами, які вже надавали допомогу сім'ї, вивчення їх дій, висновків;
- вивчення причин низького рівня педагогічної культури батьків;
- складання соціальної карти сім'ї;
- координаційна діяльність зі всіма зацікавленими організаціями (освітні заклади, дошкільні заклади, центри соціальної реабілітації дітей та підлітків, притулки, дитячі будинки, інспекція зі справ неповнолітніх, комісія тощо);
- складання програми роботи з неблагополучною сім'єю;

- соціально-педагогічний патронаж сім'ї;
- висновки про результати роботи з неблагополучною сім'єю.

Робота соціального педагога з батьками, які мають низький морально-культурний рівень. Головне завдання соціально-психологічної служби школи – корекція недоліків такого сімейного виховання, духовно-культурного розвитку дитини, враховуючи її індивідуально-психологічні особливості.

Певна робота повинна проводитися й з батьками. Проведені дослідження, шкільна практика, свідчать, що таких батьків слід активно залучати до організації та проведення екскурсій, походів, участі у різних шкільних святах, спортивних змаганнях тощо.

Зовні благополучні сім'ї та допомога їм у вирішенні родинних проблем. Значної уваги соціальних педагогів вимагають так звані зовні благополучні сім'ї.

Соціальні педагоги в роботі з батьками, які виявляють надмірну, нерозумну любов до своїх дітей, у індивідуальних бесідах мають пояснювати їм про негативні наслідки для соціального розвитку дитини такого ставлення. Фахівець надає консультацією щодо реальної оцінки позитивних і негативних якостей дитини, вміння спрямовувати дитину на самостійне подолання труднощів у досягненні поставленої мети.

Значної уваги вимагають до себе **сім'ї, у яких батьки формально виконують свої батьківські обов'язки.** У процесі індивідуальної роботи із ними слід роз'яснювати причина їх педагогічних невдач – відсутність інтересу до духовного життя дитини, де за зовнішнім благополуччям криється внутрішня відчуженість батьків і дітей, які не розуміють один одного. Така дитина втрачає потребу в спілкуванні з батьками, може вирости замкненою, почувається чужою вдома, шукає порад, розуміння й підтримки поза домівкою. Саме в таких сім'ях підлітки найчастіше підпадають під вплив вулиці.

Успішне розв'язання завдань роботи соціального педагога із дисфункційними сім'ями великою мірою залежить від його професійної підготовленості та діяльності. Робота із сім'єю – складна й відповідальна. Велике значення має комунікативна діяльність соціального педагога, уміння поставити батьків у такі умови, щоб вони самостійно вибрали шляхи розв'язання проблем сімейного виховання.

Література:

1. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. / Ю.В.Василькова. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 160 с.

2. Овчарова Р.В. Книга социального педагога. / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 480 с.
3. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посібник / За ред. А.Й.Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
4. Технологии социальной работы. Серия «Высшее образование» / Под ред. Е.И.Холостовой. – М.: ИНФА, 2001. – 400 с.

Питання для самоконтролю:

1. Обґрунтуйте поняття «сім'я» як важливого інституту соціального виховання.
2. Охарактеризуйте форми й види соціально-педагогічної діяльності шкільного соціального педагога з сім'єю.
3. Зробіть порівняльний аналіз понять «соціально-педагогічний супровід сім'ї» та «соціально-педагогічний патронаж сім'ї».
4. Визначте особливості роботи соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу з різними категоріями сімей.

Тема 12. Профорієнтаційна діяльність соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу

- **Професійне самовизначення школярів як соціально-педагогічна проблема**
- **Напрями професійної орієнтації старшокласників у загальноосвітньому навчальному закладі**
- **Етапи профорієнтаційної діяльності соціального педагога**
- **Форми профорієнтаційної роботи соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу**

12.1. Професійне самовизначення школярів як соціально-педагогічна проблема

У сучасному суспільстві, що стрімко розвивається й змінюється, професійне самовизначення школярів відбувається, зазвичай, стихійно. Помилковий вибір молоддю професії пов'язаний, в основному, з незнанням випускниками школи суті професії, її вимог до фахівця, рівня її затребуваності в суспільстві. Гостро стоїть проблема профорієнтаційної роботи саме в освітніх установах, де професійна орієнтація якщо й проводиться, то фрагментарно й епізодично, а професійна діагностика не дає чітких,

зрозумілих результатів. У результаті – помилковий вибір професії, розчарування в ній у процесі професійної освіти. Саме школа покликана забезпечувати можливості для професійного самовизначення підростаючого покоління.

Під професійним самовизначенням слід розуміти перманентний процес самопізнання, формування інтересів основних та резервних професійних намірів, професійної перспективи, визначення напрямів перекваліфікації, що триває всі етапи навчальної та трудової діяльності людини. Основою професійного самовизначення є самопізнання та об'єктивна самооцінка індивідуальних особливостей, порівняння своїх якостей і можливостей з вимогами професій та кон'юнктурою ринку праці.

Оскільки результатом професійного самовизначення є свідомий вибір майбутньої професії, то допомога учням у цьому з боку соціального педагога передбачає необхідність спеціальної організації системи професійної орієнтації учнівської молоді. **Професійна орієнтація** – це система заходів щодо активного, свідомого професійного самовизначення та становлення особистості з урахуванням її можливостей та індивідуальних особливостей та потреб ринку праці.

Питаннями професійного вибору школярів займаються педагоги, шкільні психологи, класні керівники, соціальні педагоги. У рамках соціально-педагогічного підходу професійна орієнтація розглядається як система соціальних, економічних, психологічних, педагогічних, медичних положень, що складають технологію соціально-педагогічної підтримки учнів, спрямованої на активізацію соціально-професійного самовизначення особистості, формування профорієнтаційних компетенцій з метою самореалізації та адаптації в умовах ринку праці, що розвивається.

Профорієнтаційна робота шкільного соціального педагога передбачає формування в учнівській молоді **професійної перспективи** – розгорнутих у часі життєвих планів щодо вибору професії й ствердження себе як суб'єкта професійної діяльності та професійного самовизначення. Ця робота повинна бути спрямована не лише на виявлення особистісних характеристик, відповідних тій або іншій сфері професійної діяльності, але й на повне інформування учнів про обрані ними професії й способи її отримання та освітньої установи для її здобуття.

Метою профорієнтаційної роботи є:

- надання профорієнтаційної підтримки учням в процесі вибору сфери майбутньої професійної діяльності;

- формування в школярів свідомого ставлення до праці, професійного самовизначення в умовах свободи вибору сфери діяльності у відповідності зі своїми можливостями, здібностями та з урахуванням вимог ринку праці.

Завдання професійної орієнтації:

- поступове формування в школярів внутрішньої готовності до усвідомленого й самостійного визначення та реалізації перспектив свого професійного розвитку;
- формування позитивного ставлення до праці як життєвої цінності;
- розвиток пізнавального інтересу до різноманітних сфер трудової діяльності;
- надання морально-емоційної підтримки учням (формування оптимістичного ставлення до свого професійного майбутнього);
- формування цілеспрямованості, підприємливості, діловитості;
- діагностика ціннісних орієнтацій, установок у виборі професії тощо.

Реалізація цих завдань можлива лише при створенні відповідних соціально-педагогічних умов **профорієнтаційної діяльності з учнівською молоддю**. В школі профорієнтаційна робота має носити системний характер, зокрема, структурними елементами цієї системи мають бути: адміністрація школи, педагоги, соціальний педагог, шкільний психолог, шкільний лікар, батьки й власне самі учні.

Соціальний педагог в процесі профорієнтаційної роботи з учнями виконує такі **функції**:

- діагностичну – діагностика особистісних характеристик учнів, мотивів вибору ними тієї чи іншої професії;
- просвітницьку – надання учням всієї необхідної інформації про професії, про освітні установи, про стан ринку праці та потреби суспільства в кадрах;
- корекційно-розвиваючу – підвищення рівня професійної орієнтації старшокласників шляхом участі у тренінгових заняттях;
- консультативну – допомога у виборі професії, вибір освітнього закладу для здобуття вибраної професії, місця роботи, надання інформації про показання й протипоказання до професії тощо.

Основними методами професійної орієнтації є:

- загальнонаукові методи: аналіз, синтез, абстрагування, аналогія, моделювання, узагальнення, спостереження, вимірювання, методи мозкового штурму, «занурення» та ін.;

- діагностичні методи: спостереження, аналіз документів та продуктів діяльності учнів, аналіз практичних дій школярів, анкетування, бесіда-інтерв'ю, соціометричний, статистичний, тестовий, педагогічний експерименти та ін.;
- методи професійної освіти та формування професійної спрямованості: лекція, бесіда, переконання, метод позитивного трудового прикладу, екскурсія, диспут, метод критичного творчого діалогу та ін.;
- методи соціально-професійної адаптації та професійного виховання: доручення, вправа, трудове завдання, суспільно корисна продуктивна праця, метод професійних проб, тренінг, створення виховуючих ситуацій, змагання, рольова ділова гра, виховання на трудових традиціях та ін.

Система профорієнтаційної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі має містити:

- курси із планування професійних та життєвих перспектив;
- роботу з групами та мікрогрупами, де обговорюються проблеми професійного самовизначення;
- індивідуальну та групову роботу (профорієнтаційні ігри, спеціально організовані дискусії, круглі столи із профорієнтаційних питань, бланкові технології, методи аналізу та самоаналізу ситуацій професійного самовизначення тощо).

12.2. Напрями професійної орієнтації старшокласників у загальноосвітньому навчальному закладі

Професійна орієнтація – це обґрунтована система соціально-економічних, психолого-педагогічних, медико-біологічних, виробничо-технічних заходів, спрямованих на надання допомоги учням в професійному самовизначенні (Н.Нікітіна). Професійна орієнтація учнівської молоді є інтегральною системою, що поєднує процеси аналізу професії, діагностики якостей особистості, самоаналізу, професійних проб, вибору конкретної професії та ін.

Напрями професійної орієнтації:

- **професійна освіта** – ознайомлення з різними видами виробництва, станом ринку праці, потребами господарського комплексу в кваліфікованих кадрах, формами та умовами освоєння професій, можливостями професійно-кваліфікаційного зростання й самовдосконалення в процесі трудової діяльності. **Мета професійної освіти** – створення реальних уявлень про світ професій в цілому, усвідомлення змісту й якісних особливостей основних трудових завдань, функцій, моральної й винагороди за працю в умовах різних форм власності.

Складові професійної освіти: професійне просвітництво – науково організоване інформування про зміст трудової діяльності в різних сферах, шляхи отримання професії, актуальність її на ринку праці, а також вимоги професій щодо індивідуально-психологічних особливостей людини. Професійне просвітництво умовно поділяють на дві форми: професійну інформацію та професійну пропаганду.

Професійна інформація покликана інформувати учнів про світ професій та спеціальності, про зміст роботи, умови матеріального та соціального середовища, оплату, режим праці та відпочинку, перспективи розвитку професії, форми та терміни навчання, можливості кар'єрного росту.

Особливу увагу приділяють інформації щодо загальних вимог професії до стану здоров'я людини, рівню розвитку її психологічних і психофізіологічних характеристик, особистісних якостей, рівню загальноосвітньої та спеціальної підготовки. Профінформаційні заходи виконують не тільки пасивно-ознайомлювальну функцію, а й активно-виховну функцію, тому важливе місце у їх проведенні займає не просто надання інформації про професії, але й пропаганда деяких із них.

Професійна пропаганда - формування у молоді інтересу до певного виду діяльності та роз'яснення престижності професій. Професійна агітація повинна активно впливати на вибір школярами професій, потрібних суспільству, формувати позитивне відношення до проблем вибору професії;

- **професійна діагностика.** В ході вибору професії учневі необхідно зрозуміти, яка ж сфера професійної діяльності найбільш відповідає його здібностям та можливостям. Крім того, для соціального педагога, що проводить профорієнтаційну роботу, важливо визначити мотиви вибору тієї чи іншої професії учнем.

Професійна діагностика займається вивченням особистості школяра, процесу росту, формування якостей, здібностей та інтересів. Це фундамент, на якому формується професійне самовизначення особистості. За допомогою різних діагностичних методик та тестів соціальний педагог визначає інтереси й переваги учня, мотиви вибору ним тієї чи іншої професії, деякі особливості його характеру, що мають значення для вибору майбутньої професії Діяльність ця проводиться протягом всього періоду шкільного навчання за допомогою різноманітних методик;

- **професійна консультація** – надання допомоги школярам в професійному самовизначенні з метою прийняття усвідомленого рішення щодо вибору професійного шляху з

урахуванням можливостей особистості та потреб суспільства. На певному етапі професійного самовизначення учням необхідно отримати від компетентної особи консультацію щодо вибору майбутньої професії. У ході профконсультації учні можуть отримати інформацію про виробничі, соціальні й матеріальні умови, в яких вони будуть перебувати у зв'язку з вибором ними відповідної професії, про освітні установи, що готують фахівців з обраної професії, про необхідний для вступу до цих закладів рівень освіти тощо. Крім цього, на консультації учням надається інформація про показання й протипоказання щодо професії, про необхідність співвідносити свої потенційні й наявні можливості з вимогами до вибраної професії (складання психограм, професіограм тощо).

Під час консультації визначаються можливі шляхи професійного навчання, терміни навчання, перспективи професійного зростання, затребуваність фахівців на ринку праці. Профконсультація стимулює роздуми підлітка про перспективи свого особистого і професійного самовизначення, надаючи йому певні орієнтири для оцінки своєї готовності до реалізації намічених планів.

Викремлюють такі головні функції професійної консультації як інформаційна й діагностична. Інформаційна функція передбачає надання учню інформації про професії, професійні учбові заклади. Діагностична функція передбачає визначення рівня розвитку фізіологічних і психологічних особливостей вихованців.

Соціальний педагог, як професійний консультант повинен знати особливості профконсультаційної роботи з різними віковими групами школярів та досконало здійснювати діагностичне обстеження особистості з профорієнтаційною метою.

- **професійний підбір** – надання рекомендацій про можливі напрямки професійної діяльності, що найбільш відповідають здібностям та нахилам учня на основі психологічної та медичної діагностики;

- **професійний відбір** – визначення рівня професійної придатності людини до конкретної (робочого місця, посади) згідно нормативних вимог.

Отже, щоб вибір професії школярем був справді свідомим і вільним, необхідно враховувати такі чинники: інформованість про світ професій, знання своїх особливостей, уміння співвідносити особисті якості з вимогами, які пред'являє професія й спеціальність.

12.3. Етапи профорієнтаційної діяльності соціального педагога

Профорієнтаційна діяльність в школі має проводитися послідовно й мати неперервний характер. Тому її умовно **поділяють на два періоди: допрофесійний і професійний**. На кожному з цих етапів реалізуються практично всі розглянуті вище компоненти професійної орієнтації. Специфіка етапів визначається, передусім, віком школярів і особливостями навчального закладу.

Допрофесійний період охоплює початковий, ознайомлювально-пошуковий і базовий (визначальний) етапи.

Початковий етап: дошкільний вік та 1-4 класи – передбачає ознайомлення дітей з деякими професіями, формування емоційно забарвленого, позитивного ставлення до різних видів професійної діяльності, інтересу до пізнання власної особистості, діагностику задатків, створення умов для реалізації здібностей дітей, проведення з батьками консультацій щодо розвитку їх дітей. Результатом є сформоване позитивне ставлення до себе, праці, суспільства, професійної діяльності й навколишнього середовища.

Ознайомлювально-пошуковий: 5-7 класи – передбачає формування ціннісних орієнтацій, мотивації самопізнання, установку на власну активність в професійному самовизначенні, систематичне ознайомлення з найбільш поширеними професіями, формування вмінь самооцінки, самоаналізу з метою усвідомлення власної професійної спрямованості, консультування щодо вибору профілю подальшої освіти (навчальні заклади, факультативи, гуртки, секції). Результатом є вибір напрямку продовження освіти в старших профільних класах та сфери самореалізації.

Базовий (визначальний): 8-11 класи – передбачає вивчення наукових основ вибору професії (класифікаційні ознаки професії, їх вимоги до людини та спорідненість за психологічними ознаками, основні професійно важливі якості, правила вибору професії), оволодіння методиками самопізнання, самооцінки, розвитку індивідуально професійно важливих якостей, формування вмінь порівнювати вимоги професій з власними можливостями та кон'юнктурою ринку праці, створення умов для професійної проби в різних видах професійної чи наближеної до професійної діяльності, консультування щодо вибору професії, формування психологічної готовності до становища професійно незайнятого й в майбутньому до зміни професії. Результатом є сформованість особистісно значущого сенсу вибору професії, стійкої професійної спрямованості (професійні наміри, плани, професійна перспектива), психологічна готовність до

становища безробітного й зміни професійної діяльності та переорієнтації на нову діяльність.

Професійний період (після закінчення навчання в школі) має певні етапи професійного навчання та адаптації до умов професійної діяльності чи переорієнтацію на нову діяльність. **Етапи професійного періоду – професійне навчання** (професійний навчальний заклад, 10-11 класи при наявності професійної підготовки) передбачає оволодіння професійними знаннями, уміннями, навичками, адаптацію до навчального закладу й нового соціального статусу та **професійна адаптація** (професійна діяльність чи переорієнтація на нову діяльність) передбачає створення умов для професійного зростання, повноцінної самореалізації потенційних сил особистості в професійній діяльності, адаптації до трудового колективу, професії і нового соціального статусу.

12.4. Форми профорієнтаційної роботи соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі

Щоб підготувати школяра до професійного самовизначення, соціальному педагогу потрібно:

- сформувати в учнів установку на самопізнання як основу професійного самовизначення;
- ознайомити із світом професій, кон'юнктурою ринку праці, правилами вибору професії;
- забезпечити формування образу Я як суб'єкта професійної діяльності;
- сформувати вміння аналізувати види професійної діяльності з урахуванням вимог до фахівця;
- виробити вміння порівнювати образ Я з вимогами професій до особистості та кон'юнктурою ринку праці, створити на цій основі професійний план і постійно його коригувати;
- створити умови для перевірки можливостей в різних видах професійної діяльності шляхом організації професійних проб;
- забезпечити розвиток професійно важливих якостей особистості;
- сформувати мотивацію й психологічну готовність до зміни професії й переорієнтації на нову діяльність.

В ході реалізації цих завдань соціальний педагог використовує різні **форми профорієнтаційної роботи** як спосіб організації взаємодії соціального педагога й школяра, який вирішує проблему професійного самовизначення, заздалегідь визначений порядком, місцем та організаційною процедурою.

Форми профорієнтаційної роботи поділяються на індивідуальні, групові та колективні

Найбільш оптимальною формою профорієнтаційної роботи є колективна. Групову роботу організують для створення ситуації впливу міжособистісних стосунків з метою розвитку соціально-психологічної компетентності, навичок спілкування та взаємодії. Ефективність цієї форми роботи визначено специфікою групового спілкування, яка дозволяє розкрити суб'єктивний внутрішній світ однієї людини й проаналізувати її професійний вибір іншими. У спілкуванні школяр самовизначається, пізнає власні особливості, виробляє адекватну самооцінку.

Форми профорієнтаційної роботи соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі:

1. Організаційно-методична діяльність:

- робота координаторів по профорієнтаційній роботі з учнями;
- методична допомога учителям у підборі матеріалів і діагностичних карт.

2. Робота з учнями:

- комплекс профорієнтаційних послуг у вигляді профдіагностичних заходів, занять та тренінгів з планування професійної кар'єри;
- консультації з вибору профілю навчання (індивідуальні й групові);
- анкетування;
- організація й проведення екскурсій (в навчальні заклади, на підприємства);
- зустрічі з представниками підприємств, навчальних закладів тощо.

3. Робота з батьками:

- проведення батьківських зборів (загальношкільних, класних);
- лекторії для батьків;
- індивідуальні бесіди з батьками школярів;
- анкетування батьків учнів;
- залучення батьків учнів для роботи керівниками гуртків, спортивних секцій, художніх студій, учнівських театрів, громадських учнівських об'єднань та ін.;
- допомога батьків в організації професійних проб старшокласників на підприємствах;
- допомога батьків в організації тимчасового працевлаштування учнів під час канікул та ін.

Таким чином, виокремлені форми профорієнтаційної роботи охоплюють все коло профорієнтаційних заходів, враховують індивідуально-психологічні та вікові особливості учнів загальноосвітніх шкіл і спрямовані на розвиток їх професійного

самовизначення. Тож планування й організація профорієнтаційної роботи зі школярами має здійснюватися з урахуванням різноманіття наявного арсеналу профорієнтаційних форм і методів. Наприклад:

План
профорієнтаційної роботи
соціального педагога школи _____

Зміст роботи:	Термін проведення	Відповідальні
Проведення попередніх переговорів із представниками організацій, підприємств для здійснення спільної роботи. Складання й підписання договорів про спільну діяльність на навчальний рік	Вересень	Соціальний педагог
Підготовка матеріалів для проведення діагностичних, просвітницьких заходів	Вересень-жовтень	Соціальний педагог
Підготовка інформаційного стенда для учнів, батьків	Жовтень	Соціальний педагог
Проведення діагностики особливостей мотиваційної сфери, сфери інтересів, виявлення проблемних зон у процесі професійного самовизначення (нестача знань про світ професій, тиск із боку батьків тощо). Інтерпретація результатів і підготовка рекомендацій	Жовтень-Листопад	Соціальний педагог, психолог
Виступи на педагогічних нарадах, радах разом із психологом за результатами та прогнозами, отриманими в ході діагностичних заходів	Листопад	Соціальний педагог, психолог
Складання попередніх висновків про профпридатність відповідно до вимог професіограм і психограм.	Листопад	Соціальний педагог, психолог, мед. працівник
Проведення тематичних класних годин із запрошенням фахівців з центрів зайнятості, представників вищих навчальних закладів тощо	Січень	Соціальний педагог, класний керівник

Організація та проведення ділових ігор з метою ознайомлення учнів із ходом і специфікою проходження відбіркових процедур при вступі на роботу	Лютий	Соціальний педагог, психолог
Організація та проведення екскурсійних програм на підприємства, організації з метою безпосереднього ознайомлення з роботою підприємств у цілому й окремими співробітниками зокрема	Лютий	Соціальний педагог, класні керівники
Проведення спеціалізованих лекторіїв для батьків	Протягом року	Соціальний педагог, психолог
Організація перегляду спеціалізованих фільмів, інформаційних програм про світ професій	Протягом року	Соціальний педагог, класні керівники
Проведення тренінгів на розвиток комунікативних навичок, навичок самопрезентації тощо	Протягом року	Соціальний педагог, психолог
Виїзди на дні відкритих дверей, організовані представниками вищих навчальних закладів	Відповідно до плану заплановані	Соціальний педагог, класні керівники
Складання звіту про виконану роботу. Складання прогнозів у рамках даного напрямку роботи	По закінченню навч. року	Соціальний педагог

Заплановані заходи можуть проводитись як в школі, так і на базі підприємств й організацій, причетних до організації професійної орієнтації учнів.

Соціальному педагогу доцільно створити й постійно оновлювати професійну базу й забезпечити вільний доступ до неї для учнів. Туди входить:

- перелік установ професійної освіти з координатами зв'язку, а також з вимогами для вступу для кожного навчального закладу;
- перелік можливих організацій і підприємств з координатами для зв'язку, куди могли б влаштуватися випускники;
- стан ринку праці (наявність посад, потреба в кадрах в місті, області, регіоні тощо);
- базу професіограм (короткий описів професій).

Як показує практика, соціальні педагоги мають хороші можливості для вивчення й розвитку інтересів, нахилів та здібностей школярів, для виявлення й формування мотивів професійного вибору. Однак познайомити зі змістом певної професії або спеціальності, з її специфічними особливостями, з вимогами, які ставляться до підготовки працівника, краще зможуть представники професій з багаторічним стажем роботи. Формою роботи соціального педагога є **взаємодія з представниками різних професій**, що значно розширює можливості профорієнтаційної роботи. Їх знання й досвід доцільно використати в школі при проведенні роботи з професійної орієнтації учнів.

Необхідною умовою для ефективної профорієнтаційної роботи є також **взаємодія соціального педагога, освітнього закладу в цілому з установами професійної освіти**.

У цій роботі можна використовувати різноманітні форми й методи:

- шефство викладачів професійних закладів, фахівців підприємств і організацій над освітніми установами;
- організація екскурсій учнів в професійні навчальні заклади і на підприємства;
- допомога професійних установ і підприємств освітнім установам в організації навчально-методичних кабінетів, у бази профорієнтації в школах;
- проведення днів відкритих дверей на підприємствах і в навчальних закладах.

Соціальний педагог, як вже зазначалося, має виконувати **координуючу функцію** у профорієнтаційній роботі в середніх навчальних закладах залучаючи до співпраці служби зайнятості, освіти, виробництва, громадськості тощо. Для дотримання наступності профорієнтаційної роботи вона повинна мати наскрізний характер, що охоплюватиме навчальні й позанавчальні заклади з урахуванням їх специфіки.

Для організації професійних проб у різних видах діяльності має функціонувати широка мережа міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, навчальних майстерень, цехів, гуртків, секцій, студій, клубів.

Спільна діяльність школи, професійних закладів та підприємств має низку позитивних наслідків: значно розширюється професійний світогляд учнів, поглиблюються уявлення про професії; змінюється ставлення учнів до професійних навчальних закладів тощо.

Також важливою умовою ефективності профорієнтаційної роботи є співпраця з професійного самовизначення старшокласників,

соціального педагога, педагогів освітнього закладу і батьків учнів. Це забезпечить цілісність і безперервність роботи та дозволить соціальному педагогу відстежувати результати своєї діяльності.

Соціальний педагог звітує про проведену профорієнтаційну роботу в школі.

Форма звіту про проведену профорієнтаційну роботу

Форма й напрями роботи соціального педагога	Класи/кількість учнів	Відповідальний
Консультації: - індивідуальні;- групові		
Діагностика: - індивідуальна; - групова		
Методи діагностики, які використовуються в роботі		
Проведення тренінгів, ігор для учнів тощо		
Просвітницькі заходи: - внутрішньошкільні (організовані та проведені фахівцями школи); - позашкільні (організовані та проведені спільно з фахівцями інших організацій і підприємств і на їхній базі)		
Спільна робота з фахівцями інших організацій і підприємств (тематика, форми, методи тощо)		
Відповідність проведеної за рік роботи тому, що було заплановано на початку навчального року		
Висновки, прогнози, перспективи		

Таким чином, професійна орієнтація є одним із важливих напрямів соціально-педагогічної роботи в середніх загальноосвітніх навчальних закладах. Ефективно організована профорієнтаційна

робота дозволяє вирішувати соціальні проблеми учнів, які постануть перед ними в майбутньому. Профорієнтаційна робота в школі – важливий внесок у подолання гострих соціальних негараздів сьогодення.

Література:

1. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога / Ю.В.Василькова. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 160 с.
2. Овчарова Р.В. Книга социального педагога. / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 480 с.
3. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посібник / За ред. А.Й.Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
4. Технологии социальной работы. Серия «Высшее образование» / Под ред. Е.И.Холостовой. – М.: ИНФА, 2001. – 400 с.

Питання для самоконтролю:

1. Обґрунтуйте актуальність профорієнтаційної роботи соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі.
2. Охарактеризуйте складові профорієнтаційної діяльності.
3. Визначіть основні етапи профорієнтаційної роботи шкільного соціального педагога.
4. Охарактеризуйте форми й методи профорієнтаційної діяльності в школі.

Тема 13. Попередження й розв'язання конфліктів в діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу

- **Педагогічні конфлікти: види, критерії**
- **Структура та етапи вирішення конфлікту**
- **Конфлікти педагога з учнями**
- **Конфліктні відносини між учнями в загальноосвітньому навчальному закладі**
- **Управління конфліктами та їх вирішення соціальним педагогом**
- **Організація шкільної служби порозуміння як моделі профілактики конфліктів в учнівському середовищі**

13.1. Педагогічні конфлікти: види, критерії

Вирішення конфліктів є одним із найбільш складних завдань у діяльності соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу. Міжособистісні та міжгрупові конфлікти негативно позначаються на всіх процесах життєдіяльності школи. Несформованість необхідних соціальних навичок у школярів при вирішенні конфліктних ситуацій: ефективного налагодження стосунків з іншими людьми, ненасильницького вирішення міжособистісних стосунків, задоволення власних потреб конструктивним шляхом, соціально прийнятні засоби використання лідерських якостей – надалі переростає у девіантну, делінквентну, адиктивну поведінку. Асоціальна, конфліктна поведінка школярів часто обумовлена невмінням батьків продемонструвати приклади того, як слід реагувати на складні життєві ситуації. Тому саме соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу має звернути особливу увагу на формування культури вирішення конфліктів, що є неодмінною умовою успішної соціалізації особистості. Особливістю його діяльності є те, що він належить до штатних працівників школи й підпорядковується адміністрації закладу, однак основним професійним завданням його діяльності є захист і підтримка дітей, зокрема, й в ситуаціях конфлікту з вчителями.

Конфлікт (від лат. *conflictus* – зіткнення) – зіткнення протилежно-спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок. Виникнення конфлікту пов'язане із загостренням зовнішніх або внутрішніх суперечностей, подолання яких супроводжується негативними емоційними переживаннями. У загальному вигляді **конфлікт** можна визначити як **загострення суперечностей, що виникають у результаті відмінності у поглядах, інтересах, прагненнях людей і сприймаються та оцінюються його учасниками як несумісні з їх власними**. Це супроводжується спробами примусового нав'язування власної позиції й призводить до психологічної напруженості та протиборства.

Основними **складовими конфлікту** є: учасники конфлікту, причини його виникнення, сприйняття конфліктуючими один одного в ситуації, що виникла (насправді чи уявно), спрямованість і емоційна виразність дій конфліктуючих. Мотиви конфліктуючих сторін визначаються ідеями, бажаннями, цілями, цінностями тощо.

Конфлікт як важковирішувана зовнішня й внутрішня суперечність буває різних видів. **Залежно від критеріїв, які лежать в основі класифікації конфліктів, їх можна поділити на:**

- **особистісні й групові** – за носієм конфлікту. Особистісні конфлікти, у свою чергу, поділяються на внутрішньоособистісні й міжособистісні, групові – на міжгрупові, внутрішньогрупові (міжособистісні, ділові, рольові);
- **конструктивні й деструктивні** – за результатом вирішення;
- **ініційовані й ситуативно-реактивні** – за наявності наміру: чи є суб'єкт ініціатором конфлікту або знаходиться в ситуації реагування на конфліктні пред'явлення;
- **відкриті (явні) й приховані** – за рівнем вираженості, коли за тими чи іншими ознаками суперечність або виразно проступає, або важко виявляється;
- **реальні й ілюзорні** – за рівнем об'єктивності. Ілюзорний конфлікт – це невірно приписуваний, складний конфлікт, який виникає через помилки сприйняття, без справжніх об'єктивних причин;
- **швидкоплинні й затяжні (хронічні)** – за часовим параметром;
- **цілеспрямовані й нецілеспрямовані** – за наявності цілей;
- **об'єктивні й суб'єктивні** – за детермінованою, тобто, причинною обумовленістю.

У сфері освіти прийнято виокремлювати чотири суб'єкти діяльності: учень, педагог, батьки й адміністрація.

Залежно від того, які з цих суб'єктів вступають між собою у взаємодію, можна виокремити такі види конфліктів:

- учень – педагог;
- учень – учень;
- учень – батьки;
- учень – адміністратор;
- соціальний педагог – педагог;
- соціальний педагог – батьки;
- соціальний педагог – адміністратор;
- батьки – батьки;
- батьки – адміністратор;
- адміністратор – адміністратор.

Серед них найчастіше зустрічаються конфлікти педагога з учнями й учнів між собою. Педагогічні конфлікти мають свої особливості, які відрізняють їх від інших конфліктів у сфері соціальної взаємодії. Серед таких специфічних характеристик можна виокремити:

- відповідальність педагога за педагогічно правильне вирішення проблемних ситуацій, оскільки будь-який навчальний заклад – це, перш за все, доступна для віку учнів модель суспільства, де вони засвоюють норми відносин між людьми;

- учасники конфлікту мають різний соціальний статус (педагог – учень), чим і визначається їх поведінка в конфлікті;
- різниця в життєвому досвіді учасників породжує різний рівень відповідальності за помилки при вирішенні конфліктів;
- різне розуміння подій і їх причин (конфлікт педагогом й учнем бачиться по-різному), тому педагогові не завжди легко зрозуміти глибину переживань учня, а учню – впоратися зі своїми негативними емоціями;
- присутність інших учнів у ситуації зіткнення педагога й окремого учня робить їх не просто свідками, а учасниками конфлікту, й конфлікт набуває виховного сенсу й для них, що завжди доводиться враховувати соціальному педагогові;
- професійна позиція соціального педагога в конфлікті з учнем зобов'язує його узяти на себе ініціативу в його вирішенні й на перше місце зуміти поставити інтереси учня як особистості, що формується й залежить від нього;
- всяка помилка соціального педагога при вирішенні конфлікту породжує нові конфлікти;
- конфлікт у педагогічній діяльності легше попередити, ніж вирішити.

13.2. Структура та етапи вирішення конфлікту

Для управління ситуацією конфлікту й організації корекційної роботи щодо нейтралізації його негативних наслідків важливо виокремити його структурні складові. Основними **структурними компонентами конфлікту є конфліктна ситуація (база конфлікту) й інцидент.**

Конфліктна ситуація – це основна умова виникнення конфлікту на підставі порушення балансу інтересів учасників взаємодії. На практиці важливо уміти розрізняти конфлікт і конфліктну ситуацію, не ототожнюючи їх. **Конфліктна ситуація** – це ситуація прихованого чи відкритого протистояння двох або більше сторін-учасників в ході вирішення проблеми, яка має особисте значення для кожного з них, протиріччя, пов'язані з діяльністю суб'єктів соціальної взаємодії, що об'єктивно створює підґрунтя для реального протистояння між ними. Конфліктна ситуація – це висхідне положення, основа конфлікту, що виникає при загостренні протиріччя у системі соціальних зв'язків, груповій поведінці.

Для переходу її у конфлікт необхідний зовнішній вплив або інцидент. База для конфлікту або конфліктна ситуація може існувати тривалий час без жодного інциденту й навіть взагалі не перейти у

відкрите зіткнення. **Інцидент** – активні дії учасників конфлікту щодо об'єкту конфлікту. **Об'єкт конфлікту** – предмет суперечки, те, на що претендують конфліктуючі сторони. Переростання протиріччя у конфліктну ситуацію може відбутися за таких умов:

- значимість ситуації для учасників конфліктної взаємодії;
- перешкоди з боку одного з опонентів у досягненні мети;
- можливість і бажання подолати цю перешкоду.

Таким чином, обов'язковими **структурними компонентами конфлікту є конфліктна ситуація й інцидент, а обов'язковими елементами конфліктної ситуації є учасники й об'єкт конфлікту.**

Вирішення конфлікту – це ліквідація конфліктної ситуації й пов'язаних з нею суперечностей. Усунення інциденту ще не може вважатися вирішенням конфлікту, оскільки переводить його в приховану форму. Конфлікт може вважатися вирішеним тільки в тому випадку, якщо зникне конфліктна ситуація й будуть вичерпані причини конфлікту.

Головну роль у виникненні конфліктів відіграють так звані **конфліктогени**. **Конфліктогени** - це слова, дії (або бездіяльність), що можуть призвести до конфлікту.

Кожен конфлікт має свою динаміку, він виникає й розвивається протягом певного часу. **Динаміка конфлікту** – це послідовна зміна його стадій, що характеризують конфлікт з моменту його виникнення до вирішення.

Виокремлюють **чотири основні стадії** конфлікту.

Перша стадія – виникнення конфліктної ситуації. На цій стадії зароджується протиріччя, яке може ще не усвідомлюватися учасниками та свідками. Якщо конфлікт має заздалегідь спланований характер, то протиріччя, що було в прихованій формі, загострюється з вини однієї з сторін.

Друга стадія – усвідомлення конфлікту. Конфліктуючі сторони починають розуміти, що перебувають у конфліктних, суперницьких стосунках із відповідним емоційним забарвленням. Формується оцінка ситуації як конфліктної: визначаються причина, привід, склад учасників, розглядаються варіанти дій та визначається оптимальний з них, приймається рішення щодо подальших дій. Рішення може бути двох видів: усіляко попереджувати розвиток конфлікту, шукати компроміс, уникати конфлікту чи, навпаки, активізувати конфлікт, надати йому більш гострої форми й досягти перемоги.

Третя стадія – зовнішній вияв конфлікту, його апогей. Відбувається відкрите зіткнення сторін, кожна з яких діє відповідно до

своїх намірів та прийнятих рішень. Водночас робляться спроби блокувати дії суперника. Сторони можуть погодитись на компроміс, і тоді зіткнення набере форми переговорів (безпосередньо або через третю особу), причому найбільш ефективний результат таких переговорів – взаємні поступки.

Четверта стадія – вирішення, завершення конфлікту. На цій стадії учасники оцінюють наслідки своїх дій, співставляють досягнутий результат із раніше наміченою метою. Залежно від висновків конфлікт припиняється (затухає) або ж розвивається далі, в останньому випадку він заново проходить через другу, третю та четверту стадії, але вже на новому рівні.

Звичайно, виокремлення зазначених стадій досить умовне, якщо враховувати різноманітність ситуацій та форм перебігу конфлікту. В одних випадках вони чітко виявляються, в інших – сполучаються, зливаються одна з одною, що, зокрема, характерно для швидкоплинних конфліктів. Інколи не усвідомлюється або ж погано диференціюється причина конфлікту, рішення про варіант оптимальної поведінки для вирішення конфлікту може прийматися спонтанно. Нарешті, конфлікт може вирішитись повністю, частково чи не вирішитись зовсім (удаване вирішення). В останньому випадку в однієї зі сторін або у всіх учасників виникають негативні емоційні стани (відчуженість, зловливість, песимізм тощо). Невирішений конфлікт може трансформуватися із міжособистісного у внутрішньоособистісний, що супроводжується тяжкими переживаннями, самозвинуваченнями, виникненням невротичних станів. Вихід однієї зі сторін з конфлікту на останньому етапі його розвитку з установкою на тимчасове припинення протиставлення характеризується вдовоною байдужістю, визнанням поразки, зовнішніми проявами згоди, за якими маскується істинне ставлення до суперника. За нагоди такий конфлікт спалахує з новою силою.

Необхідно розрізнати причину й привід виникнення конфлікту, причому вони можуть бути як справді суттєвими, так і незначними й оцінюватись кожною із сторін по-різному. Причини не завжди «лежать на поверхні», вони інколи знаходяться в минулому й тому приховані, незрозумілі одній із конфліктуючих сторін. Конфлікт може виникнути непередбачене (випадково, ситуативно) чи викликатися спеціально (провокуватися), загострюватися при виникненні сприятливої ситуації.

Існують різні причини виникнення педагогічних конфліктів: об'єктивні умови організації навчально-виховного процесу в тому або іншому навчальному закладі, соціально-психологічні, індивідуально-психологічні, вікові, гендерні особливості учасників навчально-

виховного процесу, що приводять до загострення внутрішньогрупових або міжособистісних взаємодій.

Залежно від того, які чинники й причини виокремлюються при розгляді конфлікту, його можна аналізувати на різних рівнях:

- соціальному (аналіз умов організації педагогічного процесу);
- соціально-психологічному (аналіз соціально-психологічної побудови й особливостей сторін, що беруть участь у конфлікті);
- індивідуальному.

При виникненні конфлікту соціальному педагогові необхідно знати, що значущою особливістю будь-якої міжособистісної взаємодії є полівмотивованість. Зосередженість соціального педагога на своїх власних потребах, на вимогах адміністрації або запитах колег перешкоджає встановленню особистісно-рівноправних діалогічних взаємодій з учнями. Правильна діагностика вищезазначених стадій перебігу конфлікту та чинників, що його загострюють чи пом'якшують, дозволяє соціальному педагогу вирішити питання про вибір найбільш доцільного способу розв'язання конфлікту, профілактики його можливих деструктивних наслідків, що значно зменшує негативні наслідки протиборства.

Загальним принципом, яким слід керуватися при оцінці наслідків конфлікту, є вплив конфлікту на спроможність кожного з його учасників отримати певний новий досвід, здатний змінити його поведінку в майбутньому. Конструктивне зерно нового досвіду полягає в тому, що учасник конфлікту в змозі стати в позицію свого супротивника й усвідомити мотиви, що спонукали його до конфлікту. Цей новий особистісний досвід є для учасників конфлікту поштовхом до перегляду своїх мотивів, цілей і засобів, а отже, спонукою до соціально-психологічної самоперебудови.

13.3. Конфлікти педагога з учнями

Суперечності між педагогом і учнями завжди негативно позначаються не тільки на взаєминах, але й на емоційно-психологічному стані кожної з конфліктуючих сторін. На думку М.Рибаківської, серед конфліктів між педагогом і учнями найчастіше зустрічаються такі:

- конфлікти діяльності, що виникають з приводу успішності учнів, виконання ними навчальних і позанавчальних завдань;
- конфлікти поведінки (вчинків), що виникають у зв'язку з порушенням учнями правил поведінки в навчальному закладі (найчастіше на заняттях), і за межами школи;

- конфлікти відносин, що виникають у сфері емоційно-особистих відносин учнів і педагогів, у межах їх спілкування в процесі спільної педагогічної діяльності.

Конфлікти діяльності між педагогом і учнями найчастіше виявляються у відмові учня виконувати навчальне завдання або пов'язані з недобросовісним його виконанням. Це може відбуватися з різних причин: стомлення, труднощі у засвоєнні навчального матеріалу, а іноді невдале зауваження педагога замість конкретної допомоги при труднощах у роботі. Подібні конфлікти частіше відбуваються з учнями, які зазнають труднощів у навчальній діяльності, коли педагог веде заняття з свого предмета нетривалий час і відносини між ним і класом обмежуються лише навчальною роботою. Педагоги часто ставлять завищені вимоги до засвоєння предмета, а оцінки використовують як засіб покарання тих, хто порушує дисципліну або не виконує його вимоги.

Конфлікти вчинків, в основному, пов'язані з особливостями поведінки окремих учнів як у навчальних, так і в позанавчальних ситуаціях. Педагогічна ситуація може привести до конфлікту в тому випадку, якщо педагог помилився при аналізі вчинку учня, не з'ясував мотиви, зробив необґрунтований висновок. Педагог часто корегує поведінку учнів, оцінюючи їх при недостатній інформації про справжні мотиви вчинків, погано знає відносини між своїми вихованцями, тому цілком можливі помилки при оцінці їх поведінки. Це викликає цілком виправдану протидію учнів.

Конфлікти відносин часто виникають у результаті невмілого вирішення педагогом проблемних ситуацій і мають, як правило, тривалий характер. Ці конфлікти набувають особистісного сенсу, породжують тривалу неприязнь учнів до педагога, надовго порушують їх взаємодію. Нерідко причини цих конфліктів криються в недостатньо сформованому рівні етичної культури педагога, а також у рівні його професійно-педагогічної компетентності. Педагог може спровокувати конфлікт з учнями в таких ситуаціях:

- обмежені можливості педагога щодо прогнозування поведінки учнів. Несподівані їх вчинки часто порушують запланований хід роботи, викликають роздратування;
- свідками ситуації є інші учні, тому педагог прагне зберегти свій соціальний статус будь-якими засобами й тим самим часто доводить ситуацію до конфліктної;
- педагогом, як правило, оцінюється не окремих вчинок учня, а його особистість у цілому (найбільш поширена педагогічна оцінка). Така оцінка часто визначає відношення до учня інших педагогів і однолітків;

- оцінка учня часто будується на суб'єктивному сприйнятті його вчинку й недостатньої інформації про його мотиви, умови життя тощо;
- педагогові важко провести аналіз ситуації, що виникла, він поспішає покарати учня, мотивуючи це тим, що зайва суворість по відношенню до учня не зашкодить;
- негативний характер відносин, які склалися між педагогом і окремими учнями. Особисті якості й нестандартна поведінка останніх є причиною постійних конфліктів з ними;
- особисті якості педагога також часто є причиною конфліктів (дратівливість, грубість, мстивість, зарозумілість, самовдоволення, педагогічна безпорадність та ін.). Такими чинниками є й переважаючий настрій педагога при взаємодії з учнями, відсутність педагогічних здібностей, інтересу до педагогічної роботи, життєве неблагополуччя, загальний психологічний клімат і організація роботи в педагогічному колективі;
- прояв педагогом знаків власної переваги у відкритій і навіть грубій формі (звинувачення, висміювання, критика);
- невідповідність комунікативної поведінки рольовим очікуванням, що пред'являються партнерами один одному;
- утиск педагогом амбіцій співбесідника;
- психологічна несумісність педагога й його партнера по спілкуванню;
- незнання, невміння або небажання враховувати при спілкуванні індивідуально-психологічні, вікові, статеві особливості співбесідника та ін.

Використання конфліктогенів педагогом, з одного боку, учнем, з іншого боку, є проявом низького рівня їх етичної й загальної культури, порушенням етичних норм спілкування. Знання типів і різновидів конфліктогенів, уміння не використовувати їх у педагогічному спілкуванні й не реагувати на конфліктогени, що створюються учнями, є складовими компонентами культури спілкування педагога й учнів. Найчастіше зустрічаються такі конфліктогени:

Конфліктогени переваги (для педагога):

- прямі прояви статусної, вікової, позиційної переваги вчителя (загроза, зауваження, але особливо – критика, пряме звинувачення, знуцання, насмішка, сарказм);
- поблажливе відношення до учня, що побічно демонструє прагнення піднятися за рахунок приниження іншого, прояви зарозумілісті;
- нагадування про надане учневі благодіяння (контекст ситуації: «ти тепер у мене в боргу»);

- категоричність («Я впевнена!») й безапеляційні фрази-узагальнення («всі діти погано виховані»);
- нав'язування педагогом своїх порад, своєї думки, своєї життєвої позиції;
- жартування, навіть нешкідливе (найгірше – систематичне жартування над одним і тим же фізичним недоліком, випадком невдачі і т. ін.);
- демонстрація своїх достоїнств з відтінком похвалювання;
- нагадування про програвшу для співбесідника ситуацію.

Конфліктогени агресивності:

- непереборна природна агресивність;
- звичка до проявів ситуативної агресивності (через негаразди, погане самопочуття).

Конфліктогени егоїзму:

- концентрація на власному Я, егоцентризм;
- байдужість до внутрішнього світу інших, відсутність емпатії;
- корисливість, її переважання над загальними інтересами.

Вікові конфліктогени у школярів

У підлітковому віці:

- потреба в самовираженні й самостверженні, підвищений егоцентризм;
- орієнтація на думку друзів;
- прагнення до рівноправності з дорослими.

У старшокласників:

- пошуки власного Я, загострений інтерес до моральності, строга моральна оцінка вчителя;
- постійна внутрішня напруга, «приміряння» на себе різних моделей поведінки;
- маски й ролі (грубість, іронія, блюзнірство, показний цинізм).

Учні, як правило, запозичують стратегію поведінки в конфлікті в учителя. Це відноситься не тільки до поведінки, але й до постановки внутрішніх цілей.

Більшість конфліктогенів з боку учнів – це дитячі й юнацькі, часто невідомі прояви їх індивідуальності, що «не вписується» в рамки педагогічного процесу й в установки педагога. Це стає помітним при погляді на перелік **конфліктних типів учнів**.

- незалежні, дуже самостійні, не бояться висловлювати свою точку зору;
- дуже розумні й ерудовані – вони критично налаштовані до шкільних програм, можуть дозволити собі скепсис, іронію щодо вчителя, інші заняття на уроці;

- з вибірковим негативним відношенням до окремих вчителів (антипатія не пояснюється видимими причинами);
- особливо чутливі до відносин між людьми (загострено реагують на випадки до себе й до інших);
- з яскраво вираженими акцентуаціями характеру;
- з раннім проявом «дорослих» форм поведінки (зовнішній вигляд, манери, відносини);
- неприємні для однолітків (із-за зовнішніх особливостей, рис характеру, гігієнічних проблем, національності й т. ін.);
- із низьким інтелектуальним рівнем;
- «тихі» – відсутній інтерес до навчання, невміло намагаються приховати лінх на уроці;
- «галасливі» – відсутність успіхів у навчанні намагаються компенсувати в класі авторитетом сили, цинічними витівками.

13.4. Конфліктні відносини між учнями в загальноосвітньому навчальному закладі

Значну увагу соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу приділяє конфліктам між учнями, оскільки зобов'язаний брати участь у їх конструктивному вирішенні. Причини конфліктних ситуацій між учнями:

- **атмосфера суперництва в класі.** Якщо суперництво присутнє, то учні привчаються працювати не один з одним, а кожен на себе й один проти одного, при цьому вони не вміють співробітничати й працювати в співтовариствах;
- **атмосфера нетерпимості, ворожнечі й недовір'я.** Вона виникає, коли учні не навчилися бути толерантними у ставленні до інших, не бачать позитивних якостей тих, хто їх оточує, не вміють підтримувати один одного у важких ситуаціях. У такій навчальній групі багато учнів страждають від самотності та ізоляції, тут часто виникають суперечки на ґрунті національних і культурних відмінностей;
- **невміння спілкуватися.** На цьому ґрунті раз у раз виникає непорозуміння, невірне тлумачення намірів, почуттів, бажань, дій навколишніх. Учні не знають, як сформулювати думку, як висловити свої думки, іноді просто бояться це зробити. Вони не вміють вислухати співбесідника, не помічають його емоційного стану й з цієї причини проявляють неухагу, що розцінюється як душевна черствість;
- **неадекватність вираження емоцій.** У кожному конфлікті присутній афектний компонент. Якщо учні не вміють

володіти собою, конфлікт легко «розгоряється». Буває, що учням просто невідомі інші способи вираження емоцій, окрім агресивних;

- **відсутність навичок вирішення конфліктів.** Часто прикладом агресивної поведінки є батьки або групи однолітків за межами навчального закладу. Передачі телебачення також роблять свій внесок. Багато залежить, звичайно, й від загальної культури учня, його соціальної компетентності;
- **зловживання владою з боку педагога.** Поведінка педагога теж може викликати конфлікти. Його непослідовність, безрозсудливі або надмірно завищені вимоги або поблажливості до окремих учнів можуть привести до цькування, приниження, висміювання цих дітей однокласниками.

Найбільш поширені серед учнів конфлікти лідерства, в яких проявляється боротьба двох-трьох лідерів і їх угруповань за першість у своїй навчальній групі. Наприклад, у середніх класах загальноосвітньої школи часто конфліктують між собою група хлопчиків і група дівчаток. Може позначитися конфлікт трьох-чотирьох підлітків з цілим класом або спалахнути конфліктне протистояння одного учня й усього класу. Шлях до лідерства, особливо в підлітковому середовищі, часто пов'язаний з демонстрацією переваги, цинізму, жорстокості, безжалісності.

Конфлікти в середовищі старшокласників обумовлені важливою особливістю віку й соціального статусу: з одного боку, учні вважають себе дорослими й намагаються вести себе відповідним чином, а з іншого, знаходяться в повній або частковій матеріальній залежності від своїх батьків. Це не дозволяє їм знайти рівне положення з дорослими, тому в середовищі однолітків вони намагаються компенсувати свою незадоволеність займаним положенням і агресивними формами поведінки, демонструючи свою дорослість перед тими, хто у фізичному або особистому плані слабкіше за них (прояв реакції компенсації як психологічного механізму захисту, як механізму адаптації до життєвих умов, які протирічать установкам, поглядам і орієнтаціям особистості).

Виникнення агресивної поведінки старшокласників пов'язане з дефектами соціалізації особистості. На ранніх етапах соціалізації агресія може виникати й випадково, але при успішному досягненні мети агресивним способом може з'явитися прагнення знову використати її для виходу з різних складних ситуацій. Важливою для особистості виявляється не агресія як спосіб досягнення, а агресія-самоціль. Вона стає самостійним мотивом поведінки, обумовлюючи

ворожість по відношенню до інших при низькому рівні самоконтролю.

13.5. Управління конфліктами та їх вирішення соціальним педагогом

В управлінні конфліктом соціальний педагог повинен керуватися такими **етичними нормами**:

- контролюючи свої емоції, бути об'єктивним, дати можливість учням обґрунтувати свої претензії;
- не приписувати учню своє розуміння його позиції, перейти на я-висловлювання (не «ти говориш неправду», а «я не зовсім добре тебе розумію»);
- по можливості не звертатися до адміністративних заходів вирішення конфліктних ситуацій і не залучати як своїх помічників представників адміністративних структур;
- не відповідати на агресію агресією, не зачіпати особистості учня, а лише його конкретні дії чи вчинки, давати не абстрактну, а конкретну оцінку тільки його певним діям;
- дати собі й учням право на помилку;
- незалежно від результатів вирішення протиріччя намагатися не зруйнувати відношення з учнем (висловити жаль з приводу конфлікту, свою підтримку та ін.);
- не боятися конфліктів з учнями, брати на себе ініціативу їх конструктивного вирішення.

Попередити конфлікт набагато легше, ніж конструктивно вирішити його. Мета профілактики конфліктів – створення таких умов діяльності та взаємодії, які призводять до деструктивного розвитку виникаючих протиріч. Робота проводиться за такими **основними напрямками**:

- створення об'єктивних умов, що перешкоджають виникненню й деструктивному розвитку передконфліктних ситуацій, (доброзичливе, тепле, турботливе, уважне ставлення до своїх підопічних з боку вчителів, шефська підтримка старшокласників, особистий приклад педагогів і батьків);
- оптимізація організаційно-управлінських умов роботи школи;
- усунення соціально-психологічних причин виникнення конфліктів;
- блокування особистісних причин виникнення конфліктів.

Профілактика більшості видів конфліктів в загальноосвітній школі повинна вестися одночасно в усіх напрямках. У процесі управління конфліктами й їх вирішення соціальний педагог повинен

враховувати особливості своєї поведінки й конфліктної поведінки учня. У спеціальній літературі, присвяченій проблемі конфлікту, на сьогоднішній день виокремлюється три основні моделі поведінки особистості в конфліктній ситуації: **конструктивна, деструктивна й конформістська**. Кожна з цих моделей обумовлена предметом конфлікту, образом конфліктної ситуації, цінністю міжособистісних відносин і індивідуально-психологічними особливостями соціального педагога й учня. Моделі поведінки відображають установки учасників конфлікту на його динаміку й способи вирішення.

Конструктивна модель поведінки соціального педагога характеризується такими особливостями: він вирізняється витримкою, доброзичливим ставленням до учня, налаштований на пошук прийняттого рішення, відкритий і щирий, у спілкуванні лаконічний і небагатослівний, прагне влагодити конфлікт. Прояв цих особливостей свідчить про демократичний стиль спілкування.

При деструктивній моделі поведінки соціальний педагог принижує учня, негативно оцінює його, порушує етику спілкування, проявляє підозрілість і недовіру до учня. В основі моделі лежить авторитарний стиль спілкування.

Конформістська модель поведінки соціального педагога в вирішенні конфлікту відрізняється від попередніх тим, що він проявляє пасивність і схильність до поступок, непослідовний в оцінках, думках, поведінці, легко погоджується з точкою зору учня чи його суперника в конфлікті, уникає гострих питань. Ця модель поведінки відповідає ліберальному стилю спілкування соціального педагога з дітьми.

Етично прийнятною є конструктивна модель поведінки. Деструктивна ж модель не може бути виправданою, тому що вона здатна перетворити конструктивне вирішення конфлікту на деструктивне. Що стосується конформістської моделі поведінки, то вона сприяє агресивності учня, а іноді й провокує її, тобто, за своєю суттю вона є деструктивною, своєю агресивною поведінкою соціальний педагог добивається прийняттого тільки для себе вирішення проблеми, не зважаючи на те, що при цьому відчуває учень. Разом з тим конформістська модель може відігравати й позитивну роль, коли суперечності, що викликали конфлікт, мають неістотний характер. Конформістська поведінка призводить до швидкого вирішення такого конфлікту без шкоди для вирішення проблеми й не зачіпає інтереси жодної зі сторін.

Якщо конструктивні шляхи виходу з ситуації конфлікту не приводять до досягнення мети або соціальний педагог, захищаючи вчителя, прагне психологічно подавити учня, дискредитує й

принижуючи його, то напруга продовжує посилюватися. Нарешті вона досягає рівня, при якому набуває руйнівного характеру, вирішення конфлікту стає неможливим, руйнуються міжособистісні відносини.

Кожен конфлікт складається з певних дій. Його учасники можуть загрожувати, вимагати, просити, створювати коаліції, йти на поступки й здійснювати ще безліч інших дій. При всьому розмаїтті їх можна об'єднати в декілька стратегій. Найчастіше зустрічаються такі **стратегії конфліктної поведінки**, що сприяють або перешкоджають швидкому вирішенню конфлікту:

- примушення (боротьба, суперництво) – нав'язування вихованцеві потрібного для себе рішення;
- відхід із ситуації конфлікту (фізичний або психологічний);
- поступки – пошук вирішення своїх прагнень, внаслідок чого результат конфлікту стає менш приемним, ніж хотілося б;
- компроміс – баланс інтересів соціального педагога й дитини;
- співпраця – найбільше врахування інтересів тих, хто конфліктує;
- бездіяльність – знаходження в ситуації конфлікту, але без всяких дій щодо його вирішення.

Зупинимося на характеристиці основних стратегій поведінки детальніше.

Примушення (боротьба, суперництво). Соціальний педагог вибирає цю стратегію поведінки, перш за все, виходячи з оцінки особистих інтересів у конфлікті як переважаючих, а інтереси учня недооцінює або взагалі ігнорує. Вибір стратегії примушення зводиться до вибору: або інтерес боротьби, або взаємини в такій формі, яка найбільш прийнятна соціальному педагогові. Вибір на користь боротьби відрізняється стилем поведінки, який характерний для деструктивної моделі. При такій стратегії активно використовуються влада, статус, авторитет і т. д. Ця стратегія поведінки відкрито протирічить етичним нормам вирішення конфлікту.

Відхід. Стратегія відходу вирізняється прагненням уникнути конфлікту. Вона характеризується низьким рівнем спрямованості на інтереси учня і є взаємною поступкою. При аналізі цієї стратегії важливо враховувати два варіанти її прояву:

- коли предмет конфлікту не має істотного значення для жодного з суб'єктів і адекватно відображений в образах конфліктної ситуації;
- коли предмет суперечки має істотне значення для однієї або обох сторін, але занижений в образах конфліктної ситуації, тобто, суб'єкти конфліктної взаємодії сприймають предмет конфлікту як неістотний.

У першому випадку стратегією відходу конфлікт не вичерпується, а в другому випадку він може мати рецидив. Міжособистісні відносини при виборі цієї стратегії не піддаються серйозним змінам.

Поступки. Соціальний педагог, що дотримується стратегії поступки, прагне уникнути конфлікту з обома сторонами. При аналізі цієї стратегії слід враховувати певні особливості:

- іноді в такій стратегії проявляється тактика рішучої боротьби за перемогу. Поступка тут може виявитися лише тактовним кроком на шляху досягнення головної стратегічної мети;
- поступка може стати причиною неадекватної оцінки предмета конфлікту (заниження його цінності). У цьому випадку обрана стратегія є самообманом і не веде до вирішення конфлікту;
- стратегія може бути домінуючою для соціального педагога через його індивідуально-психологічні особливості, тому нав'язування стратегії поступки може надати конструктивному конфлікту деструктивну спрямованість.

При всіх виокремлених особливостях стратегії поступки важливо зважати на те, що вона виправдана в тих випадках, коли умови для вирішення конфлікту не дозріли. У цьому випадку вона веде до тимчасового «перемир'я» і є важливим етапом на шляху конструктивного вирішення конфліктної ситуації.

Компроміс. Компромісна стратегія поведінки характеризується балансом інтересів конфлікуючих сторін на середньому рівні. Інакше її можна назвати стратегією взаємної поступки. Стратегія компромісу сприяє позитивному розвитку міжособистісних відносин конфлікуючих. При аналізі цієї стратегії важливо зважати на низку істотних особливостей:

- компроміс не можна розглядати як спосіб вирішення конфлікту. Взаємна поступка часто є етапом на шляху пошуку прийнятного вирішення проблеми;
- іноді компроміс може вичерпати конфліктну ситуацію. Це відбувається при зміні обставин, що викликали напруженість;
- компроміс може приймати активну й пасивну форми. Активна форма компромісу може виявлятися в укладанні чітких договорів, ухваленні якихось зобов'язань, пасивний компроміс – це відмова від будь-яких активних дій у досягненні певних взаємних поступок в тих або інших умовах. Інакше кажучи, у конкретних умовах перемир'я може бути забезпечене пасивністю суб'єктів конфліктної взаємодії.

Співпраця. Ця стратегія будується не тільки на основі інтересів, але й визнанні цінності міжособистісних відносин. При аналізі

стратегії співпраці в конфліктній взаємодії соціальному педагогу слід враховувати деякі обставини:

- особливе місце у виборі цієї стратегії займає предмет конфлікту. Якщо він має життєво важливе значення для одного або обох суб'єктів конфліктної взаємодії, то про співпрацю не може бути й мови. У цьому випадку можливий лише вибір стратегії боротьби, суперництва. Співпраця можлива лише у тому випадку, коли складний предмет конфлікту допускає маневр конфліктуючих сторін, забезпечуючи їх здійснення в рамках проблеми, що виникла, й розвиток подій у сприятливому напрямку;
- стратегія співпраці містить всі інші стратегії (відхід, поступка, компроміс, протиборство). При цьому інші стратегії в складному процесі співпраці відіграють залежну роль, вони є психологічними чинниками розвитку взаємин між конфліктуючими сторонами. Будучи однією з найскладніших, стратегія співпраці відображає прагнення протиборчих сторін спільними зусиллями вирішити проблему, що виникла.

Як правило, у конфлікті використовуються комбінації стратегій, деколи домінує одна з них. Стратегії соціального педагога реалізуються через різні тактики. Стратегія – це вибір цілей, а тактика – конкретні засоби досягнення цих цілей. Одна й та ж тактика може використовуватися в різних стратегіях. Основними тактиками поведінки в конфлікті, або тактиками дії, є:

- раціональне переконання – використання фактів і логіки для підтвердження педагогом своєї позиції;
- тиск – вимоги, накази, погрози;
- апеляція до влади, санкції – використання стягнень і нагороджень;
- доброзичливе звернення, підлабузнювання – створення в учня уявлення про наявність у нього привабливих якостей;
- коаліційна – прохання про підтримку, союз;
- взаємний обмін благами, обіцянки певних нагород або послуг;
- введення учня в стан хвилювання, створення ефекту несподіванки;
- зобов'язання, що не відміняються, – соціальний педагог здійснює певні дії до тих пір, поки його умови не будуть прийнятні.

Тактики можуть бути «м'якими» й «жорсткими». М'якою вважається така тактика, наслідки використання якої для опонента приємні або нейтральні: підлабузництво, раціональне переконання, жорсткою – тактика, що викликає або може викликати неприємні наслідки для учня.

На процес протікання й результати вирішення конфлікту впливає й така особистісна якість педагога як самооцінка. Соціальний педагог із завищеною самооцінкою, як правило, вибирає наступальну стратегію в конфлікті, застосовує засоби й прийоми, засновані на психологічному тиску на учасників конфлікту. Такі прийоми спрямовані не на мету, а на особистість супротивника в суперечці, вони припускають досягнення мети в конфлікті непрямыми шляхами, пошуку вразливих його сторін.

Соціальний педагог із заниженою самооцінкою теж схильний вдаватися до засобів психологічного тиску. Проте його засоби пов'язані з демонстрацією власної слабкості й апеляцією до відчуття жалю й провини в опонента. Це може бути демонстрація важких переживань, погіршення стану здоров'я, що нібито викликані конфліктом і змусить суперника переживати відчуття провини за те, що трапилося.

13.6. Організація шкільної служби порозуміння як моделі профілактики конфліктів в учнівському середовищі

Комплексною інноваційною моделлю профілактики конфліктів в учнівському середовищі є шкільні служби порозуміння, діяльність яких спрямована на налагодження конструктивної соціальної взаємодії школярів, на активізацію внутрішньої конструктивної діяльності конфліктуючих з метою усвідомлення своєї провини та наслідків скоєного, взяття на себе відповідальності за свої вчинки, дії на їх виправлення та відновлення мирних стосунків в оточенні. **Шкільні служби порозуміння** – команда підготовлених старшокласників-посередників (медіаторів), які допомагають своїм ровесникам розв'язувати конфлікти мирним шляхом, використовуючи у своїй роботі відновні практики (медіацію однолітків, коло прийняття рішень тощо) та працюють над формуванням безпечної атмосфери в навчальному закладі. Шкільні служби порозуміння проводять ціннісно орієнтоване навчання школярів навичкам конструктивної взаємодії та забезпечують вторинну профілактику (розв'язання конфліктів та реагування на прояви девіантної поведінки учнів школи).

Шкільна служба порозуміння є не тільки інструментом розв'язання конфліктів в шкільному середовищі та допомоги адміністрації шкіл у попередженні негативних явищ, жорстокості та проявів насилля серед учнів, але й дієвим підходом до встановлення атмосфери поваги й співробітництва в спільноті учнів, вчителів, батьків і усіх, кого об'єднує навколо себе громада навчального закладу. Відновний процес, який пропонується у рамках

запровадження шкільних служб порозуміння для розв'язання конфліктів, дає змогу не тільки вирішити конфліктну ситуацію, але й ефективно запобігти виникненню суперечок та непорозумінь у майбутньому, спрямований у перспективу й замість відповіді на питання: «Хто винен?» пропонує відповісти на питання: «Що можна зробити, щоб виправити те, що сталося й запобігти новим конфліктам?». Спеціальні методики (медіація та коло прийняття рішень) є не просто технологіями, що ефективно працюють, а ще й практиками, які ґрунтуються на особистісних цінностях людей.

Найбільш відомою процедурою, яка використовується для досягнення цієї мети, є **медіація однолітків**. Хоча це не єдиний вид діяльності шкільної служби порозуміння, але він є одним з основних способів реагування на конфліктні ситуації в шкільному середовищі. Соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу має знати основні особливості **відновних практик** – медіації та «кола прийняття рішень», що застосовуються у діяльності шкільних служб порозуміння.

Медіація – (від латинського *mediare* – «посередництво») – це відновна практика, участь у конфлікті нейтральної, незацікавленої сторони, яка авторитетна для всіх конфліктуючих учасників. Медіатори виявляють всі обставини конфлікту, при цьому роблять усе можливе – власне, в цьому й полягає суть медіації – щоб позиція та почуття, відчуття, які за нею стоять, побажання, інтереси, потреби сторін спочатку були «викладені на стіл медіації», затим були почуті всіма учасниками конфлікту, аргументи відпрацьовані й визначено загальне рішення – вихід із конфліктної ситуації, який би влаштував усі сторони.

Під час процедури медіації сторони дотримуються таких принципів:

- **добровільність**. Кожна із сторін добровільно бере участь у переговорах і усвідомлює, що рішення може бути досягнене тільки шляхом співробітництва; кожен учасник може припинити участь у медіації на будь-якому етапі процедури;

- **відповідальність**. Сторони несуть відповідальність за прийняте рішення та його виконання, а медіатор – за процес, дотримання правил та принципів процедури;

- **нейтральність**. Під час процесу медіатор не приймає позицію жодної зі сторін, не оцінює їх, а однаково допомагає обом сторонам;

- **конфіденційність**. Усе, що відбувається на медіації, не розголошується ні медіатором, ні сторонами, за винятком ситуацій, коли сторони самі виявили бажання поширити інформацію.

Функції медіатора:

- сприяє досягненню конструктивного врегулювання конфлікту, але не гарантує його;
- контролює дотримання правил медіації: не допускає будь-яких нападів у ході дискусії, відслідковує слова, інтонацію, постійно повертає всіх до теми та відслідковує всі висловлювання щодо можливості використати їх як майбутнє рішення;
- сприяє процесу кооперації, яка спрямована на вирішення конфлікту;
- займає третю, нейтральну сторону, яка в жодному разі не підтримує жодну із сторін конфлікту;
- стежить за достовірністю фактів, що виносяться на обговорення. Створює можливість висловитися кожній стороні, роз'яснити її позицію та бути почутою. Розмежовує спільне та суперечливе у конфлікті;
- сприяє конкретизації, уточненню та розвитку змісту конфлікту. Прописує угоду, піклується про чіткість визначення, реальність прийнятного рішення, позитивне, просте його формулювання. Для кожної із сторін це рішення має бути вигідним.

Вимоги до медіатора:

- знання правил і принципів медіації, дотримання їх;
- володіння необхідними знаннями та навичками, знання етапів медіації та змісту кожного етапу.

Медіація, на відміну від психологічного консультування, психотерапії, не вирішує проблеми відносин між партнерами. Мова йде не про зміну ставлення, а про вирішення конкретної ситуації, яке забезпечується конкретними внесками конфліктуючих сторін (із метою усунення протистояння. У центрі уваги – виявлення можливостей та готовності поступитися власними бажаннями й отримати «бонуси» від поступок іншої сторони, а не подолання душевних розладів та відновлення міжособистісних стосунків, хоча такий ефект частково досягається опосередковано. Теми, що опрацьовуються у медіації, є предметами суперечки (образ, відшкодування завданої шкоди, фізичне насилля тощо). Медіатори не виносять рішень та вироків, у медіації учасники самостійно визначають та приймають рішення, підписують договір про виконання певних домовленостей (медіатор відповідає лише за процедуру).

Однією із методик, що використовується в діяльності медіаторів, є «коло прийняття рішень» – відновна практика, особливістю якої є залучення до вирішення проблеми всіх

зацікавлених осіб, забезпечення їх активної участі в обговоренні ситуації та прийнятті рішень, коли кожен учасник має змогу висловити свою точку зору, бути почутим іншими членами кола.

Залежно від мети, з якою проводиться «коло», процедура називається «коло прийняття рішень», «коло примирення», «коло підтримки», «коло формування цінностей» тощо. У колі присутній ведучий (хранитель «кола») – особа, яка інформує учасників про правила, формулює питання для обговорення, слідкує, щоб громада дотримувалася процедури та несе відповідальність за забезпечення атмосфери взаємоповаги, підтримки й толерантного ставлення. Важливим елементом «кола» є Мовник – це символічний предмет, що передається з рук в руки від одного учасника до іншого та дає право говорити.

Медіація однолітків (відновні практики у школах, шкільна медіація) – це різні назви одного й того ж явища – системи мирного вирішення конфліктів у шкільних колективах за допомогою спеціально підготовлених соціально-психологічною службою школи посередників-медіаторів з числа старшокласників. Програми медіації однолітків дають можливість набути та розвинути навички спілкування, уміння вирішувати проблеми у соціальному оточенні.

Отже, діяльність соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу щодо профілактики та розв'язанні конфліктів, які виникають в шкільному середовищі, є важливою й складною. Соціальний педагог має володіти методами, технологіями участі в розв'язанні конфліктів «учень – педагог», «учень – батьки», «учень – учень».

Література:

1. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник. / І.М.Богданова. – К.:Знання, 2008. – 343 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-е видання / За заг. ред. проф. І.Д.Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
3. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навч. посібник для ВНЗ / Л.М. Завацька. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. – 240 с.
4. Соціальна педагогіка: Підручник. 4-те вид. виправ. та доп. / За ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте види конфліктів у шкільному середовищі.
2. Розкрийте зміст педагогічних конфліктів діяльності, вчинків, відносин.
3. Охарактеризуйте структуру й етапи конфлікту.
4. Розкрийте особливості конструктивної, конформістської моделей поведінки соціального педагога в конфлікті.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ПОСАДОВА ІНСТРУКЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА НАВЧАЛЬНО - ВИХОВНОГО ЗАКЛАДУ

“ПОГОДЖЕНО”

Завідувач
Центру практичної психології
і соціальної роботи
управління освіти

_____
“ ____ ” _____ 20_ р.

“ЗАТВЕРДЖЕНО”

Директор
навчально-виховного
закладу № ____

_____
“ ____ ” _____ 20_ р.

ПОСАДОВА ІНСТРУКЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

1. Загальні положення

1.1. Посадова інструкція розроблена на основі Закону України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Положення про психологічну службу в системі освіти України (затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 03.05.99р. №127 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 02.07.2009р. № 616)), Типового положення про центри практичної психології і соціальної роботи (наказ Міністерства освіти і науки України від 15.08.2000р. №386), Типового положення про атестацію педагогічних працівників (наказ Міністерства освіти і науки від 06.10.2010 р. № 930), Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів (наказ Міністерства освіти і науки України від 19.10.2001р. №691), Положення про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки від 20.04.2001р. №330), наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006р. №864 «Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти науки України», Положення про Центр практичної психології і соціальної роботи управління освіти Чернівецької міської ради від 13.02.2004р., Етичного кодексу соціального педагога.

1.2. Соціальний педагог призначається на посаду і звільняється з посади начальником міського управління освіти при погодженні з завідувачем Центру практичної психології і соціальної роботи (ЦППСР).

1.3. Соціальний педагог повинен мати вищу спеціальну освіту, володіти професійними знаннями та ефективно застосовувати їх в практичній діяльності.

1.4. Соціальний педагог адміністративно підпорядковується директору навчально-виховного закладу, методично – працівникам Центру практичної психології і соціальної роботи управління освіти Чернівецької міської ради (завідувачу та методистам).

1.5. У своїй діяльності соціальний педагог керується Законом України „Про освіту”, „Положенням про психологічну службу в системі освіти України”, „Положенням про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти”, „Концепцією розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2012 року”, наказами органів управління освітою всіх рівнів; правилами і нормами охорони праці, техніки безпеки і протипожежного захисту, а також Статутом, Правилами внутрішнього розпорядку навчально-виховного закладу, цією Інструкцією. Соціальний педагог дотримується Конвенції про права дитини.

2. Функції

Соціальний педагог навчального закладу:

2.1. Вивчає та оцінює особливості діяльності і розвитку вихованців, учнів, мікроколективу (класу чи групи), шкільного колективу в цілому, молодіжних та дитячих громадських організацій; досліджує спрямованість впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивного виховного потенціалу соціального середовища та джерела негативного впливу на вихованців, учнів.

2.2. Прогнозує на основі спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості вихованця, учня чи групи; прогнозує результати навчально-виховного процесу з урахуванням найважливіших факторів становлення особистості.

2.3. Дає рекомендації вихованцям, учням, батькам або особам, які їх замінюють, педагогам та іншим особам з питань соціальної педагогіки; надає необхідну консультативну соціально-педагогічну допомогу дитячим і молодіжним громадським організаціям, вихованцям, учням, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах.

2.4. Сприяє захисту прав вихованців, учнів, представляє їхні інтереси у службі у справах дітей, у правоохоронних та судових органах.

2.5. Бере участь у формуванні навичок дотримання норм та правил поведінки, ведення здорового способу життя, сприяє попередженню негативних явищ серед вихованців, учнів.

2.6. Надає соціальні послуги, спрямовані на задоволення соціальних потреб вихованців і учнів; здійснює соціально-педагогічний супровід навчально-виховного процесу, соціально-педагогічний патронаж соціально незахищених категорій вихованців, учнів; сприяє соціальному і професійному визначенню особистості, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді.

3. Посадові обов'язки

Соціальний педагог:

3.1. Складає річний та місячні плани роботи, узгоджує з завідувачем Центру практичної психології і соціальної роботи та затверджує у керівника навчального закладу, виходячи із завдань, що стоять перед колективом навчального закладу та керуючись рекомендаціями обласного та міського ЦППСР.

3.2. Веде облік роботи та оформляє робочу документацію згідно з рекомендаціями обласного та міського центрів практичної психології і соціальної роботи.

3.3. У зазначені терміни (у відповідності до наказів управління освіти Чернівецької міської ради, інструкцій, рекомендацій та вимог ЦППСР) подає до Центру практичної психології і соціальної роботи планову і звітну документацію.

3.4. Бере участь в організації і плануванні навчально-виховного процесу закладу з метою забезпечення всебічного особистісного розвитку дітей, зміцнення і захисту їхнього психічного здоров'я.

3.5. Бере участь у роботі педагогічних рад, методичних об'єднань, психолого-педагогічних консилиумів, атестаційної комісії по підвищенню кваліфікації педагогічного персоналу навчального закладу.

3.6. Сприяє створенню умов для ефективної адаптації дітей при вступі до школи, а також при переході до наступних ланок навчання.

3.7. Складає та реалізує програми соціально-перетворювальних занять з учнями.

3.8. Надає консультації адміністрації навчального закладу з соціально-педагогічних аспектів навчально-виховного процесу та управлінської діяльності.

3.9. Надає консультації вчителям та батькам з соціально-педагогічних аспектів навчання, виховання і розвитку дітей з врахуванням їх індивідуальних та вікових особливостей.

3.10. Сприяє формуванню позитивного психологічного клімату в дитячих та педагогічному колективах навчального закладу шляхом підвищення комунікативної компетентності та психологічної культури педагогів і учнів.

3.11. Використовує в своїй діяльності сучасні форми та методи надання соціально-психологічних послуг (семінари-практикуми, тренінги, інтерв'їзійні групи, індивідуальне та групове консультування).

3.12. Постійно працює над підвищенням власної професійної компетентності, загальної культури та самовдосконаленням. Бере участь у науково-практичних конференціях, семінарах різного рівня та у заходах, що проводяться в Центрі практичної психології і соціальної роботи управління освіти Чернівецької міської ради (методичні об'єднання, інструктивно-методичні наради, Школа молодого фахівця, тематичні тренінгові групи, інтерв'їзійні групи, індивідуальні і групові методичні консультації).

3.13. Проводить соціально-психологічні та соціологічні дослідження, виходячи з актуальних потреб закладу, а також у відповідності до планів обласного та міського центрів практичної психології і соціальної роботи.

3.14. Використовує у своїй професійній діяльності методики, технології і методи, які пройшли соціально-психологічну експертизу в обласному чи міському центрах практичної психології і соціальної роботи.

3.15. Здійснює соціально - педагогічний патронаж, вивчає умови проживання дітей соціально-незахищених категорій .

3.16. Забезпечує дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представляє їхні інтереси у різних інстанціях (службі у справах дітей, міліції, суді та інших).

3.17. Дотримується педагогічної етики та етичного кодексу соціального педагога, поважає гідність дитини, захищає її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, пропагує здоровий спосіб життя.

3.18. Дотримується норм і правил охорони праці, техніки безпеки і протипожежного захисту, проходить періодичне безкоштовне медичне обстеження.

4. Права

Соціальний педагог має право на:

4.1. Визначення змісту своєї діяльності та вибір пріоритетних напрямів роботи з урахуванням державних норм і стандартів, рекомендацій центрів практичної психології і соціальної роботи (Українського, обласного і міського) та з огляду на потреби навчального закладу і рівень власної професійної компетентності.

4.2. Окремий кабінет, забезпечений матеріальним та методичним обладнанням згідно з „Положенням про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти”.

4.3. Методичний день для самоосвіти та самовдосконалення, а також для участі в заходах, що проводяться в Центрі практичної психології і соціальної роботи з метою підвищення професійного рівня та особистісного розвитку.

4.4. Підвищення кваліфікації та проходження атестації на відповідну кваліфікаційну категорію не рідше одного разу в 5 років.

4.5. На додаткову роботу за сумісництвом.

4.6. На заборону проведенню в закладі діагностичної, психокорекційної та іншої роботи некомпетентними особами, які не мають відповідної фахової підготовки і не отримали дозволу в Центрі практичної психології і соціальної роботи управлінні освіти Чернівецької міської ради.

4.7. На відмову від виконання розпоряджень адміністрації закладу в тих випадках, якщо ці розпорядження суперечать професійно-етичним принципам, завданням та функціональним обов'язкам соціального педагога.

4.8. На захист професійної честі і гідності.

Ознайомлення зі скаргами та іншими документами, що містять оцінку його роботи, надання щодо них пояснень.

Захист своїх інтересів самостійно або через представника, в тому числі адвоката, у випадку дисциплінарного чи службового розслідування, пов'язаного з порушеннями ним норм професійної етики.

Конфіденційність дисциплінарного (службового) розслідування, за винятком випадків, передбачених законом.

4.9. Розподіляє свій робочий час виходячи з тривалості робочого тижня 40 годин (на ставку). Із них 20 годин відводиться на практичну роботу у навчальному закладі (індивідуальна і групова діагностика, консультування дітей, педагогів, батьків чи осіб, які їх замінюють, соціально-перетворювальна робота, навчальна діяльність тощо) і 20 годин – на підготовку і проведення соціально-педагогічних заходів (занять, тренінгів, ділових ігор), обробку результатів досліджень, оформлення висновків, планування та звітність,

відвідування сімей, співпрацю з державними організаціями, а також на підвищення свого професійного рівня. У разі відсутності необхідних умов у закладі, соціальний педагог має право використовувати останні 20 годин за межами навчального закладу (в бібліотеці, в міському та обласному центрах практичної психології і соціальної роботи тощо).

5. Відповідальність

Соціальний педагог несе відповідальність:

5.1. За розголошення професійних відомостей та конфіденційної інформації, отриманих у процесі діагностичної, консультативної та соціально-перетворювальної роботи, якщо це може завдати шкоди дитині чи її соціальному оточенню.

5.2. За використання своїх знань і становища, методів та їх програмного забезпечення з метою приниження людської гідності, фізичного чи психічного насильства, маніпулювання, що суперечить професійній етиці та свідчить про професійну некомпетентність фахівця, соціальний педагог може бути звільнений з посади, яку він займає, відповідно до трудового законодавства і Закону України “Про освіту”.

5.3. За завдані навчальному закладу чи учасникам навчально-виховного процесу при виконанні своїх посадових обов’язків збитки соціальний педагог несе матеріальну відповідальність у порядку та межах, встановлених трудовим і цивільним законодавством.

5.4. За невиконання чи неналежне виконання без поважних причин Статуту чи Правил внутрішнього розпорядку навчального закладу, розпоряджень адміністрації, посадових обов’язків, встановлених цією Інструкцією, соціальний педагог несе дисциплінарну відповідальність у порядку, визначеному трудовим законодавством.

6. Взаємовідносини (зв’язки за посадою)

Соціальний педагог:

6.1. Працює за графіком, складеним виходячи із 40-годинного робочого тижня (на ставку) і затвердженим керівником навчального закладу.

6.2. Методично підпорядкований працівникам Центру практичної психології і соціальної роботи Чернівецької міської ради.

6.3. Співпрацює з психологом, адміністрацією навчального закладу, службою у справах дітей Чернівецької міської ради, іншими державними службами та громадськими організаціями.

З інструкцією ознайомена(ий) _____ (_____)

КРИТЕРІАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ ОЦІНЮВАННЯ КАБІНЕТУ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Заклад, на базі якого функціонує кабінет _____
 ПІБ соціального педагога _____
 Стаж роботи _____ Категорія _____ Освіта _____

Система оцінювання:

- 0 – відсутність матеріалів для оцінювання
- 1 – матеріали відповідають частково
- 2 – матеріали на 50% відповідають вимогам
- 3 – матеріали значною мірою відповідають вимогам
- 4 – матеріали повністю відповідають вимогам

1. Матеріально-технічна база

№	Критерії оцінювання					
1	Площа (не менше 12 м), навчальна кімната	0	1	2	3	4
2	Зонування кабінету (робоча, консультативна, тренінгова зона)	0	1	2	3	4
3	Естетичне оформлення кабінету	0	1	2	3	4
4	Меблі (достатня і необхідна кількість)	0	1	2	3	4
5	Наявність технічних засобів, сучасних приладів тощо.	0	1	2	3	4
6	Стенди (внутрішні, зовнішні)	0	1	2	3	4
7	Графік роботи кабінету	0	1	2	3	4
8	Канцтовари (олівці, папір тощо)					

2. Документація

№	Критерії оцінювання					
1	Нормативно-правова документація	0	1	2	3	4
2	Посадова інструкція	0	1	2	3	4
3	План роботи (на рік, на місяць)	0	1	2	3	4
4	Звітність (аналізи роботи, інформація за минулі роки)	0	1	2	3	4
5	Журнал обліку роботи	0	1	2	3	4
6	Журнал реєстрації звернень учнів, батьків, вчителів	0	1	2	3	4
7	Журнал соціально-перетворювальної та корекційної роботи	0	1	2	3	4
8	Соціальний паспорт (класи, заклад)	0	1	2	3	4
9	Акти обстежень соціально-побутових умов	0	1	2	3	4
10	Банк даних на дітей облікових категорій	0	1	2	3	4
11	Форми документів: соціального паспорта, облікових карток, актів, довідок тощо	0	1	2	3	4

3.Методичне забезпечення

<i>№</i>	<i>Критерії оцінювання</i>					
1	Банк діагностичних методик, опитувальників, карт оцінювання тощо	0	1	2	3	4
2	Банк просвітницьких, розвивальних, профілактичних програм, розробок окремих занять	0	1	2	3	4
3	Довідково-інформаційні матеріали	0	1	2	3	4
4	Стимульний, наочний матеріал					

4.Забезпечення функціонування кабінету

<i>№</i>	<i>Критерії оцінювання</i>					
1	Діагностична робота (протоколи соц. досліджень, опитувань, аналізи, рекомендації)	0	1	2	3	4
2	Консультаційна робота (журнал звернень, плани групових консультацій, матеріали)	0	1	2	3	4
3	Соціально-перетворювальна та профілактична робота (плани, матеріали виступів, журнал, корекційні програми, результативність)	0	1	2	3	4
4	Прогностична робота (участь у консилиумах, педрадах, радах профілактики тощо)	0	1	2	3	4
5	Захисні заходи (відвідування дітей облікових категорій, органів виконавчої влади, судових засідань; соціальне інспектування; супровід у відновлення життєво важливих документів дитини; заходи направлені на захист прав дитини; залучення до співпраці організацій та установ тощо)	0	1	2	3	4

Дата заповнення _____ Підпис експерта _____

Нормативи часу на основні види роботи соціального педагога

№з/п	Найменування виду робіт	Одиниця виміру обсягу роботи	Нормативи часу (год.)
1	2	3	4
1	Організаційно-методична робота		
	Складання плану роботи: на місяць на рік	план	2,5 6
	Складання звіту про виконану роботу: за місяць (чверть) за рік (півріччя)	Звіт	4 8
	Підготовка до проведення тренінгів, інтерактивних занять, ділових ігор тощо з учнями (дітьми), батьками	Один захід	7
	Підготовка до педагогічних консилиумів	Один захід	5
	Підготовка до виступів на батьківських зборах, педагогічних нарадах, семінарах для педагогів	Один захід	3
	Підготовка до проведення виховних годин з учнями (дітьми), навчальних занять (курси за вибором)	Один захід	3
	Робота в бібліотеці, самопідготовка	Місяць	8
	Консультації в навчально-методичних та наукових центрах (закладах)	Один захід	5
	Участь в навчально-методичних семінарах (нарадах) соціальних педагогів	Місяць	8
	Складання та корекція банку даних (списків учнів, сімей різних соціальних категорій тощо)	Один список	Фактично
	Робота з документами: опрацювання нормативно-правових актів, написання листів, позовів та ін.	Один документ	Фактично
	Проведення / участь у благодійних акціях	Один захід	Фактично
2	Соціально-педагогічні дослідження		
	Індивідуальна діагностика (обстеження, обробка результатів, оформлення висновків і рекомендацій)	Один учень, педпрацівник, батько	3
	Групова діагностика (обстеження, обробка результатів, оформлення висновків і рекомендацій):	Один клас (група дітей), група педпрацівників,	6

	- спостереження - анкетування - соціометричне дослідження - референтометрія - експертне опитування	батьків	
3	Консультативна робота		
	Індивідуальне консультування (консультативна бесіда): а) учнів (дітей) у т.ч.: - початкових класів - середніх класів - старших класів б) педпрацівників в) батьків/опікунів	Одна бесіда	1 1,5 1,5 1,5 2
	<i>Проведено групових консультацій</i> а) учнів (дітей) всього: - початкових класів - середніх класів - старших класів б) педпрацівників в) батьків/опікунів	Одна група	1 1 1 1,5 2
4	Профілактична та розвивальна робота		
	Соціально-реабілітаційна та розвивальна робота з учнями (дітьми) у т.ч.: а) індивідуальна б) групова	Один учень Один клас (група)	12 18
	Проведення ділових ігор, тренінгів для учнів, педпрацівників, батьків/опікунів	Одна група	20
	<i>Психологічна просвіта</i>		
	Виступ перед учнями (дітьми), педпрацівниками, батьками/опікунами, в установах та організаціях тощо	Один виступ	Фактично
	<i>Навчальна діяльність:</i>		
	Викладання навчального матеріалу за програмами курсів за вибором, факультативів, гуртків	Одне заняття	1
	<i>Зв'язки з громадськістю</i>		
	Відвідування учнів (дітей) вдома, бесіди з батьками	Один захід	2
	Відвідування батьків за місцем роботи	Один захід	3
	Участь у судових засіданнях щодо розгляду справ стосовно неповнолітніх	Один захід	Фактично

	Вирішення питань з місцевими органами виконавчої влади та громадського самоврядування	Один захід	2,5
	Соціальне інспектування		
	Обстеження житлово-побутових умов дітей-сиріт, багатодітних сімей, сімей, які перебувають у кризовій ситуації та ін. категорій (та/або за запитом)	Одне обстеження	3
	Складання акту обстеження житлово-побутових умов (іншого документу)	Один документ	1
	Оформлення документації на оздоровлення дітей	Один документ	1
	Оформлення інших документів	Один документ	Фактично

ДОДАТОК Б

РІЧНИЙ ПЛАН РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА МІСТКІВСЬКОЇ ЗОШ І-ІІІ СТУПЕНІВ

Сім'янистої Інни Іванівни

на 2014 – 2015 н.р.

ВСТУП

Проблема школи:

Особистісно орієнтований підхід до навчання, виховання, розвитку учнів для розкриття інтелектуального, творчого потенціалу з метою досягнення успіху, як умова самореалізації учнів в сільській місцевості в рамках шкільного освітнього округу.

Проблема соціальної служби:

«Підвищення якості навчально-виховного процесу на основі розвитку творчої активності учнів, виявлення та допомога соціальних і особистісних проблем дітей пільгових категорій».

Мета діяльності соціального педагога:

забезпечити соціально-психологічне посередництво між дошкільним закладом, школою, сім'ями, державними і недержавними організаціями з питань правового і соціального захисту дітей та підлітків для покращення соціально-психологічної адаптації та соціалізації особистості і створення сприятливих умов для її розвитку.

Завдання соціальної служби:

- соціально-педагогічний супровід дітей пільгового контингенту;
- сприяти формуванню у школярів навичок спілкування;
- оптимізація навчально-виховного процесу, як складової особистісно-орієнтованого навчання;
- профілактика негативних явищ і пропаганда здорового способу життя;
- допомогти дитині адаптуватися у шкільному середовищі;
- допомогти вчителю, дитині, батькам зрозуміти один одного;
- виявлення та подолання проблем неблагополучних сімей;
- виявлення та спостереження за учнями пільгових категорій;
- соціалізація особистості як складова особистісно-орієнтованого виховання.

Пріоритетні напрямки роботи на 2013-2014 навчальний рік

- соціально-педагогічний захист прав дітей;
- надання соціально-психологічної підтримки сім'ям у формуванні особистості учня;
- соціально-психологічне консультування батьків та школярів;
- організаційно-методична діяльність;
- підтримка соціально значущій діяльності дітей та підлітків(допомога);
- надання педагогічного середовища для розвитку творчої особистості дитини.

Діагностична робота

№	Зміст роботи	Термін проведення	З ким проводиться (к-ть)	Відповідальний	Норми часу
1	Визначення соціально-вразливих груп дітей; вивчення особливостей соціально-адаптаційного періоду учнів 1,5,10-х класів	вересень	1,5,10 класи (47)	Соц. педагог	8,0
2	Тест на виявлення знань з проблем: ВІЛ/СНІД, наркоманія, тютюнопаління.	грудень	5-11 класи (109)	Соц. педагог	6,0
3	Діагностика професійних інтересів учнів 9, 11 класів	лютий	9,11 класи (33)	Соц. педагог	4,0
4	Проведення соціально-педагогічного дослідження щодо виявлення насильства в сім'ї, класі та позашкільному середовищі	січень	5-11 класи (109)	Соц. педагог	10,0
5	Проведення соціально-педагогічного дослідження щодо виявлення рівня знань учнів про свої права.	квітень	1-11 класи (147)	Соц. педагог	10,0
6	Проведення анкетувань щодо виявлення поширеності негативних явищ серед учнівської молоді	березень	5-11 класи (109)	Соц. педагог	7,0
7	Індивідуальна діагностика учнів, які стоять на внутрішкільному обліку.	листопад	5-11 класи (109)	Соц. педагог	5,0
8	Індивідуальна діагностика учнів з девіантною поведінкою. Обстеження, обробка результатів, оформлення висновків і рекомендацій.	протягом року	1-11 класи (147)	Соц. педагог	10,0
9	Діагностичні дослідження за запитом адміністрації, вчителів, батьків.	протягом року	1-11 класи (147)	Соц. педагог	ФВЧ
10	Моніторингові дослідження	квітень	1-11 класи (147)	Соц. педагог	ФВЧ

Профілактично-розвивальна робота

№	Зміст роботи	Термін проведення	З ким проводиться (к-ть)	Відповідальний	Норми часу
1	Місячник «Дитина йде до школи». Рейд «Урок»	вересень	1-11 класи (147)	Соц. педагог	10,0
2	Робота з дітьми, які соціально-незахищені	вересень квітень	1-11 класи (147)	Соц. педагог	Ф.в.ч.
3	Профілактика тютюнопаління, наркоманії серед учнів.	жовтень	1-11 класи (147)	Соц. педагог	10,0
4	Тиждень правових знань	жовтень	1-11 кл. (147)	Соц. педагог	10,0
5	Лекція на тему: «Протидія корупції»	листопад	5-11 класи (109)	Соц. педагог	7,0
6	Проведення занять з учнями старшої школи на тему : «Торгівля людьми – лихо ХХІ століття» Акція «16 днів без насильства»	листопад	9-11 класи (49)	Соц. педагог	8,0
			5-11 класи (106)		5,0
7	Робота з дітьми трудових мігрантів та з дітьми-інвалідами	листопад лютий	1-11 класи (147)	Соц. педагог	8,0
8	Формування в підлітків навичок здорового способу життя, негативного ставлення до наркотичних речовин, алкоголю, тютюнопаління, конкурс дитячого малюнка «Ми обираємо здоров'я»;	протягом року	1-11 класи (147)	Соц. педагог	15,0
9	Соціальна акція «Діти пільгових категорій»	грудень	1-11 кл. (147)	Соц. педагог	8,0
10	Проведення семінару «Хвороба-вбивця: СНІД! »	грудень	1-11 кл. (147)	Соц. педагог	10,0
11	Превентивне виховання. Виступи на батьківських зборах. Проведення бесіди на тему: «Превентивне виховання. Твоє життя – твій вибір». Правовий тиждень Проведення занять з учнями старшої школи «Профілактика суїцидальної поведінки».	грудень березень	Батьки (120)	Соц. педагог	2,0
			1-11 кл. (147)		4,0
			1-11 кл. (147)		5,0
			5-11 класи (109)		3,0

12	Проведення тренінгів для учнів які стоять на в/шк. контролі	Протягом року	учні які стоять на в/шк. контролі	Соц. педагог	15,0
13	Розробка та проведення корекційних занять із учнями, які мають проблеми у навчанні та поведінці	Протягом року	учні які стоять на в/шк. контролі	Соц. педагог	5,0
14	Тиждень правових знань	грудень	1-11 класи(147)	Соц. педагог	10,0
15	Виховні години на тему гендерного виховання.	протягом року	5-11 класи(109)	Соц. педагог	8,0
16	Профілактика відхилень поведінки, ведення картотеки «важких» підлітків; індивідуальна робота з ними.	протягом року	Учні «групи ризику»	Соц. педагог	Ф.в.ч.
17	Батьківський лекторій. Виступ. Забезпечення батьків необхідною інформацією з питань виховання	січень	Батьки (120)	Соц. педагог	2,0
18	Проведення бесіди на тему: «Дитяча бездоглядність».	січень	5-11 класи (109)	Соц. педагог	4,0
19	Соціальна допомога учням у професійному самовизначенні.	протягом року	1-11 класи (149)	Соц. педагог	7,0
20	Пропаганда здорового способу життя в сім'ях – як необхідна умова успішної соціалізації дітей та підлітків.	протягом року	1-11 класи (147)	Соц. педагог	6,0
21	Супровід по Містківському освітньому округу	протягом року		Соц. педагог	15,0
22	Профілактика жорстокої поведінки «Що говорить Конвенція ООН про насильство?»	лютий	1-11 класи (147)	Соц. педагог	2,0
23	Участь у роботі Ради школи по профілак-тиці правопорушень.	березень	Рада школи	Соц. педагог	4,0
24	Бесіди-розмови з учнями девіантної поведінки щодо профілактики бездоглядності, злочинності та суїцидальних нахилів.	квітень	5-11 класи (109)	Соц. педагог	4,0

25	Проведення семінару «Профілактика злочинності у сучасному світі».	квітень	5-11 класи (109)	Соц. педагог	4,0
26	Проведення семінару «За здоровий спосіб життя. Здоров'я все, але все без здоров'я ніщо»	травень	5-11 класи (109)	Соц. педагог	5,0
27	Гендерне виховання. Проведення з учнями старших класів заняття з питань гендерного виховання.	травень	5-11 класи (109)	Соц. педагог	4,0
28	Проведення бесіди на тему: «Ксенофобські та расистські прояви».	лютий	11 клас (21)	Соц. педагог	2,0

Консультативна робота

№	Зміст роботи	Термін проведення	З ким проводиться (к-ть)	Відповідальний	Норми часу
1	Бесіди з опікунами про готовність дітей сиріт, дітей ПБП до школи	Вересень	батьки, опікуни	Соц. педагог	5,0
2	Індивідуальні бесіди з учнями пільгових категорій «Проведення позаурочного часу, участь в роботі гуртків»	протягом року	учні пільгових категорій	Соц. педагог	4,0
3	Проведення групової консультації з класними керівниками «Питання виховної роботи з дітьми пільгових категорій, про необхідність уваги до таких учнів»	протягом року	класні керівники (11)	Соц. педагог	5,0
4	Надання рекомендацій учителям: з проблеми «учень-правопорушник»; з проблеми «дитина з неблагополучної сім'ї»	протягом року	педагогічний колектив (26)	Соц. педагог	4,0
5	Рекомендації та допомога класним керівникам по розв'язанню соціально-педагогічних проблем з учнями.	Протягом року	класні керівники (11)	Соц. педагог	5,0

6	Індивідуальні бесіди з батьками дітей, схильних до правопорушень	протягом року	батьки, опікуни	Соц. педагог	8,0
7	Індивідуальні консультації педагогів, щодо поведінки учнів на уроках та перервах.	протягом року	педагогічний колектив (26)	Соц. педагог	4,0
8	Групові та індивідуальні консультації з учнями, батьками та педагогами.	протягом року	учні, батьки, вчителі	Соц. педагог	8,0
9	Консультація учнів, які стоять на внутрішкільному обліку щодо профілактики здорового способу життя, суїцидальних нахилів, бездоглядності та злочинності	протягом року	учні, які стоять на в/шк.. контролі	Соц. педагог	6,0
10	Консультаційна робота з учнями, батьками, педагогами згідно графіку роботи соціальної служби.	протягом року	батьки(120), педагоги(26), учні(147)	Соц. педагог	Ф.В.Ч
11	Консультації за запитом	протягом року		Соц. педагог	5,0
12	Соціальна допомога дітям, які зазнають насильства з боку однолітків.	протягом року	1-11 класи (147)	Соц. педагог	Ф.В.Ч.
13	Індивідуальні бесіди з учнями, які стоять на внутрішкільному обліку, які живуть у сім'ях «групи ризику»	протягом року	Учні «групи ризику»	Соц. педагог	5,0

Організаційно-методична робота

№	Зміст роботи	Термін проведення	З ким проводиться (к-ть)	Відповідальний	Норми часу
1	Планування роботи з сім'ями по виявленню проблемних сімей, «сімей групи ризику»	Вересень	«Сім'ї групи ризику».	Соц. педагог	6,0
2	Складання плану роботи на рік; на місяць; звіт за місяць; складання звіту про виконану роботу за рік; підготовка виховних годин;	серпень протягом року		Соц. педагог	6,0 22,5 18,0 8,0

	самопідготовка (робота з літературою); Консультація в навчально-методичних та наукових центрах (закладах); Участь у навчально-методичних семінарах (нарадах) соціальних педагогів; Робота з документацією				30,0 36,0 10,0 20,0 Ф.В.Ч.
3	Проведення соціальної паспортизації	вересень	«Сім'ї групи ризику».	Соц. педагог	10,0
4	Оновлення банку даних учнів школи	жовтень		Соц. педагог	12,0
5	Складання списку участі дітей пільгових категорій в гуртковій роботі школи	вересень	діти пільгових категорій	Соц. педагог	7,0
6	Підготовка до проведення тижня соціальної служби.	грудень квітень	1-11 класи (147)	Соц. педагог	4,0
7	Підготовка до тестів, тренінгових занять, акцій.	протягом року	1-11 класи (147)	Соц. педагог	ФВЧ
8	Підготовка списків учнів по мікрорайону.	вересень		Соц. педагог	ФВЧ
9	Складання індивідуальних соціальних карт на дітей «групи ризику»	вересень грудень	Учні «групи ризику»	Соц. педагог	6,0 6,0
10	Підготовка до участі у педрадах	Протягом року	педагогічний колектив (26)	Соц. педагог	4,0
11	Підготовка до батьківських зборів	Протягом року		Соц. педагог	2,0
12	Виявлення учнів, що не приступили до навчання без поважних причин	вересень			2,0
13	Упорядкування банку даних про дітей із кризових сімей, багатодітних, неповних, дітей-сиріт і напівсиріт тощо	вересень		Соц. педагог	Ф.В.Ч.
14	Складання соціального паспорта школи, класу	вересень	1-11 класи (144)	Соц. педагог	5,0

Зв'язки з громадськістю

№	Зміст роботи	Термін проведення	З ким проводиться	Відповідальний	Норми часу
1	Відвідування органів самоврядування. Участь у засіданні Піклувальної Ради.	Жовтень	5-11 класи (109)	Соц. педагог	6,0
2	Робота з органами виконавчої влади та громадського самоврядування з питань допомоги дітям «групи ризику»	Грудень	Органи виконавчої влади та громадського самоврядування	Соц. педагог	5,0
3	Участь в засіданнях Піклувальної ради, в педрадах.	Січень	Піклувальна рада	Соц. педагог	2,0
4	Відвідування батьківських зборів у класах, бесіди на соціально актуальні для батьків теми.	Лютий	Батьки	Соц. педагог	2,0
5	Робота з органами міліції з питань профілактики правопорушень	Березень	Органи міліції	Соц. педагог	2,0
6	Проведення бесід з неблагополучними сім'ями. Співпраця із службами РЦСССДМ та ССД, КМСД	Квітень Протягом року	Батьки	Соц. педагог	2,0

Соціальне інспектування

№	Зміст роботи	Термін проведення	З ким проводиться	Відповідальний	Норми часу
1	Відвідування опікунських сімей (оформлення актів житлових умов)	Вересень	Батьки	Соц. педагог	6,0
2	Відвідування сімей «групи ризику» за місцем роботи	Протягом року	Батьки	Соц. педагог	3,0
3	Здійснення соціально-педагогічного патронажу соціально незахищених категорій дітей.	Листопад	Органи соціального захисту	Соц. педагог	7,0
4	Соціальне інспектування (обстеження житлово-побутових умов учнів)	Протягом року		Соц. педагог	Ф.в.ч.

ДОДАТОК В

КОНВЕНЦІЯ

про права дитини від 20 листопада 1989 року

ДАТА ПІДПИСАННЯ УКРАЇНОЮ: 21.02.90 р.

ДАТА НАБУТТЯ ЧИННОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ: 27.09.91 р.

ДАТА РАТИФІКАЦІЇ: 27.02.91 р.

Додатково див. Резолюцію від 21 грудня 1995 року № 50/155,

Статус (станом на 16 вересня 2010 року)

Преамбула Держави-учасниці цієї Конвенції,

вважаючи, що згідно з принципами, проголошеними в Статуті Організації Об'єднаних Націй, визнання властивої гідності, рівних і невід'ємних прав усіх членів суспільства є основою забезпечення свободи, справедливості і миру на землі,

беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи та сповнені рішучості сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі,

визнаючи, що Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини та в Міжнародних пактах про права людини проголосила і погодилась з тим, що кожна людина має володіти всіма зазначеними у них правами і свободами без якої б то не було різниці за такими ознаками, як раса, колір шкіри, стать, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, майновий стан, народження або інші обставини,

нагадуючи, що Організація Об'єднаних Націй в Загальній декларації прав людини проголосила, що діти мають право на особливе піклування і допомогу,

впевнені в тому, що сім'ї як основному осередку суспільства і природному середовищу для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей мають бути надані необхідні захист і сприяння, з тим щоб вона могла повністю покласти на себе зобов'язання в рамках суспільства,

визнаючи, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння,

вважаючи, що дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі ідеалів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, і особливо в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності,

беручи до уваги, що необхідність у такому особливому захисті дитини була передбачена в Женевській декларації прав дитини 1924 року і Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю 20 листопада 1959 року, та визнана в Загальній декларації прав людини, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (зокрема, в статтях 23 і 24), в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (зокрема, в статті 10), а також у статутах і відповідних документах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями благополуччя дітей,

беручи до уваги, що, як зазначено в Декларації прав дитини, «дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження», посилаючись на положення Декларації про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновленні, на національному і міжнародних рівнях, Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») та Декларації про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів,

визнаючи, що в усіх країнах світу є діти, які живуть у виключно тяжких умовах, і що такі діти потребують особливої уваги,

враховуючи належним чином важливість традицій і культурних цінностей кожного народу для захисту і гармонійного розвитку дитини,

визнаючи важливість міжнародного співробітництва для поліпшення умов життя дітей в кожній країні, зокрема в країнах, що розвиваються,

погодилися про нижченаведене:

ЧАСТИНА I

Стаття 1

Для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Стаття 2

1. Держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин.
2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї.

Стаття 3

1. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.
2. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

3. Держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду.

Стаття 4

Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції. Щодо економічних, соціальних і культурних прав Держави-учасниці вживають таких заходів у максимальних рамках наявних у них ресурсів і при необхідності в рамках міжнародного співробітництва.

Стаття 5

Держави-учасниці поважають відповідальність, права і обов'язки батьків і у відповідних випадках членів розширеної сім'ї чи общини, як це передбачено місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, що за законом відповідають за дитину, належним чином управляти і керувати дитиною щодо здійснення визнаних цією Конвенцією прав і робити це згідно зі здібностями дитини, що розвиваються.

Стаття 6

1. Держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя.
2. Держави-учасниці забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини.

Стаття 7

1. Дитина має бути зареєстрована зразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування.
2. Держави-учасниці забезпечують здійснення цих прав згідно з їх національним законодавством та виконання їх зобов'язань за відповідними міжнародними документами у цій галузі, зокрема, у випадку, коли б інакше дитина не мала громадянства.

Стаття 8

1. Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання.
2. Якщо дитина протизаконно позбавляється частини або всіх елементів своєї індивідуальності, Держави-учасниці забезпечують їй необхідну допомогу і захист для найшвидшого відновлення її індивідуальності.

Стаття 9

1. Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним

у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поводяться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.

2. Під час будь-якого розгляду згідно з пунктом 1 цієї статті всім заінтересованим сторонам надається можливість брати участь у розгляді та викладати свою точку зору.
3. Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини.
4. У тих випадках, коли таке розлучення впливає з якого-небудь рішення, прийнятого Державою-учасницею, наприклад, при арешті, тюремному ув'язненні, висилці, депортації чи смерті (включаючи смерть, що настала через будь-яку причину під час перебування даної особи у віданні держави) одного чи обох батьків або дитини, така Держава-учасниця надає батькам, дитині чи, якщо це необхідно, іншому члену сім'ї на їх прохання необхідну інформацію щодо місцеперебування відсутнього члена (членів) сім'ї, якщо надання цієї інформації не завдає шкоди добробуту дитини. Держави-учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання само по собі не призводило до несприятливих наслідків для відповідної особи (осіб).

Стаття 10

1. Відповідно до зобов'язання Держав-учасниць за пунктом 1 статті 9 заява дитини чи її батьків на в'їзд у Державу-учасницю або виїзд із неї з метою возз'єднання сім'ї повинна розглядатися Державами-учасницями позитивним, гуманним і оперативним чином. Держави-учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання не призводило до несприятливих наслідків для заявників та членів їх сім'ї.
2. Дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право підтримувати на регулярній основі, за виключенням особливих обставин, особисті відносини і прямі контакти з обома батьками. З цією метою і відповідно до зобов'язання Держав-учасниць за пунктом 2 статті 9 Держави-учасниці поважають право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися в свою країну. Щодо права залишати будь-яку країну діють лише такі обмеження, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку (order public), здоров'я чи моралі населення або прав і свобод інших осіб і сумісні з визнаними в цій Конвенції іншими правами.

Стаття 11

1. Держави-учасниці вживають заходів для боротьби з незаконним переміщенням і поверненням дітей із-за кордону.
2. З цією метою Держави-учасниці сприяють укладанню двосторонніх або багатосторонніх угод чи приєднуються до чинних угод.

Стаття 12

1. Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.
2. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Стаття 13

1. Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини.
2. Здійснення цього права може зазнавати деяких обмежень, проте ними можуть бути лише ті обмеження, які передбачені законом і необхідні:
  - а) для поваги прав і репутації інших осіб; або
  - б) для охорони державної безпеки, громадського порядку (*ordre public*), або здоров'я, або моралі населення.

Стаття 14

1. Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті та релігії.
2. Держави-учасниці поважають права та обов'язки батьків і у відповідних випадках законних опікунів керувати дитиною в здійсненні її права методом, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються.
3. Свобода дотримуватися своєї релігії або віри може зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі та здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Стаття 15

1. Держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів.
2. Щодо здійснення даного права не можуть застосовуватися будь-які обмеження, крім тих, які застосовуються відповідно до закону та необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, громадського порядку (*ordre public*), охорони здоров'я і моралі населення або захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 16

1. Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність.
2. Дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання.

Стаття 17

Держави-учасниці визнають важливу роль засобів масової інформації і забезпечують, щоб дитина мала доступ до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до таких інформації і матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини. З цією метою Держави-учасниці:

- а) сприяють засобам масової інформації у поширенні інформації і матеріалів, корисних для дитини в соціальному і культурному відношеннях та в дусі статті 29;
- б) сприяють міжнародному співробітництву в галузі підготовки, обміну та поширення такої інформації і матеріалів, що надходять із різних культурних, національних і міжнародних джерел;
- в) сприяють виданню і розповсюдженню дитячої літератури;
- г) сприяють засобам масової інформації у приділенні особливої уваги мовним потребам дитини, яка належить до якої-небудь групи меншостей або до корінного населення;
- д) сприяють розробці належних принципів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю, враховуючи положення статей 13 і 18.

Стаття 18

1. Держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.
2. З метою гарантування і сприяння здійсненню прав, викладених у цій Конвенції, Держави-учасниці надають батькам і законним опікунам належну допомогу у виконанні ними своїх обов'язків по вихованню дітей та забезпечують розвиток мережі дитячих установ.
3. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб діти, батьки яких працюють, мали право користуватися призначеними для них службами й установами по догляду за дітьми.

Стаття 19

1. Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поведіння або експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.
2. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі

на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури.

Стаття 20

1. Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою.
2. Держави-учасниці відповідно до своїх національних законів забезпечують зміну догляду за дитиною.
3. Такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання «кафала», за ісламським правом, усиновлення або, за необхідності, направлення до відповідних установ по догляду за дітьми. Під час розгляду варіантів зміни необхідно належним чином враховувати бажаність наступництва виховання дитини, її етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову.

Стаття 21

Держави-учасниці, які визнають і/чи дозволяють існування системи усиновлення, забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися в першочерговому порядку, і вони:

- а) забезпечують, щоб усиновлення дитини дозволяли лише компетентні власті, які визначають згідно з застосовуваним законом і процедурами та на підставі всієї інформації, що має відношення до справи і достовірна, що усиновлення допустимо з огляду на статус дитини щодо батьків, родичів і законних опікунів і що, якщо потрібно, зацікавлені особи дали свою усвідомлену згоду на усиновлення на підставі такої консультації, яка може бути необхідною;
- б) визначають, що усиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або усиновлення, і якщо забезпечення якогось придатного догляду в країні походження дитини є неможливим;
- в) забезпечують, щоб у випадку усиновлення дитини в іншій країні застосовувалися такі самі гарантії і норми, які застосовуються щодо усиновлення всередині країни;
- г) вживають всіх необхідних заходів з метою забезпечення того, щоб у випадку усиновлення в іншій країні влаштування дитини не призводило до одержання невиправданих фінансових вигод, пов'язаних з цією особою;
- д) сприяють у необхідних випадках досягненню цілей цієї статті шляхом укладення двосторонніх і багатосторонніх домовленостей або угод та намагаються на цій підставі забезпечити, щоб влаштування дитини в іншій країні здійснювали компетентні власті чи органи.

Стаття 22

1. Держави-учасниці вживають необхідних заходів, щоб забезпечити дитині, яка бажає одержати статус біженця або яка вважається

біженцем, відповідно до застосовуваних міжнародним або внутрішнім правом і процедурами, як тій, що супроводжується, так і тій, що не супроводжується її батьками або будь-якою іншою особою, належний захист і гуманітарну допомогу в користуванні застосовуваними правами, викладеними в цій Конвенції та інших міжнародних документах з прав людини або гуманітарних документах, учасниками яких є зазначені держави.

2. З цією метою Держави-учасниці сприяють у випадках, коли вони вважають це за необхідне, будь-яким зусиллям Організації Об'єднаних Націй та інших компетентних міжурядових або неурядових організацій, що співпрацюють з Організацією Об'єднаних Націй, щодо захисту такої дитини та надання їй допомоги у пошуку батьків чи інших членів сім'ї будь-якої дитини-біженця, з тим щоб одержати інформацію, необхідну для її возз'єднання зі своєю сім'єю. В тих випадках, коли батьки або інші члени сім'ї не можуть бути знайдені, цій дитині надається такий самий захист, як і будь-якій іншій дитині, через якісь причини тимчасово або постійно позбавленій сімейного оточення, як це передбачено в цій Конвенції.

Стаття 23

1. Держави-учасниці визнають, що неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства.
2. Держави-учасниці визнають право неповноцінної дитини на особливе піклування, заохочують і забезпечують надання, за умов наявності ресурсів, дитині, яка має на це право, та відповідальним за турботу про неї допомогу, щодо якої подано прохання і яка відповідає стану дитини та становищу її батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину.
3. На забезпечення особливих потреб неповноцінної дитини допомога згідно з пунктом 2 цієї статті надається при можливості безкоштовно з урахуванням фінансових ресурсів батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину, та має на меті забезпечення неповноцінній дитині ефективного доступу до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку таким чином, який призводить до найбільш повного по можливості втягнення дитини в соціальне життя і досягнення розвитку її особи, включаючи культурний і духовний розвиток дитини.
4. Держави-учасниці сприяють у дусі міжнародного співробітництва обміну відповідною інформацією в галузі профілактичної охорони здоров'я, медичного, психологічного і функціонального лікування неповноцінних дітей, включаючи розповсюдження інформації про методи реабілітації, загальноосвітньої і професійної підготовки, а також доступу до цієї інформації, з тим щоб дозволити Державам-учасницям покращити свої можливості і знання, і розширити свій досвід в цій

галузі. В зв'язку з цим особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 24

1. Держави-учасниці визнають право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я. Держави-учасниці намагаються забезпечити, щоб жодна дитина не була позбавлена свого права на доступ до подібних послуг системи охорони здоров'я.
2. Держави-учасниці домагаються повного здійснення цього права, зокрема, вживають заходів щодо:
  - а) зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності;
  - б) забезпечення надання необхідної медичної допомоги та охорони здоров'я всіх дітей з приділенням першочергової уваги розвитку первинної медико-санітарної допомоги;
  - в) боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі в межах первинної медико-санітарної допомоги, шляхом, поряд з іншим, застосування легкодоступної технології та надання достатньої кількості поживного продовольства та чистої питної води, беручи до уваги безпеку і ризик забруднення навколишнього середовища;
  - г) надання матерям належних послуг по охороні здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди;
  - д) забезпечення інформацією всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, щодо здоров'я і харчування дітей, переваги грудного годування, гігієни, санітарії середовища перебування дитини і запобігання нещасним випадкам, а також доступу до освіти та підтримки у використанні цих знань;
  - е) розвитку просвітницької роботи та послуг у галузі профілактичної медичної допомоги та планування розміру сім'ї.
3. Держави-учасниці вживають будь-яких ефективних і необхідних заходів з метою скасування традиційної практики, що негативно впливає на здоров'я дітей.
4. Держави-учасниці зобов'язані сприяти міжнародному співробітництву і розвивати його з метою поступового досягнення повного здійснення права, яке визнається в цій статті. В зв'язку з цим особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 25

Держави-учасниці визнають права дитини, яка віддана компетентними органами на піклування з метою догляду за нею, її захисту або фізичного чи психічного лікування, на періодичну оцінку лікування, наданого дитині, і всіх інших умов, пов'язаних з таким піклуванням про дитину.

Стаття 26

1. Держави-учасниці визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів щодо досягнення повного здійснення цього права згідно з їх національним законодавством.

2. Ці блага в міру необхідності надаються з урахуванням наявних ресурсів і можливостей дитини та осіб, які несуть відповідальність за утримання дитини, а також будь-яких міркувань, пов'язаних з одержанням благ дитиною чи від її імені.

Стаття 27

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини.
2. Батько(-ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини.
3. Держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і у випадку необхідності надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом.
4. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів щодо забезпечення відновлення утримання дитини батьками або іншими особами, які відповідають за дитину як всередині Держави-учасниці, так і за кордоном. Зокрема, якщо особа, яка несе фінансову відповідальність за дитину, і дитина проживають в різних державах, Держави-учасниці сприяють приєднанню до міжнародних угод або укладенню таких угод, а також досягненню інших відповідних домовленостей.

Стаття 28

1. Держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема:
  - а) вводять безплатну й обов'язкову початкову освіту;
  - б) сприяють розвитку різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей та вживають таких заходів, як введення безплатної освіти та надання у випадку необхідності фінансової допомоги;
  - в) забезпечують доступність вищої освіти для всіх на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів;
  - г) забезпечують доступність інформації і матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей;
  - д) вживають заходів для сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу.
2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів, щоб шкільна дисципліна була забезпечена методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини та відповідно до цієї Конвенції.
3. Держави-учасниці заохочують і розвивають міжнародне співробітництво з питань, що стосуються освіти, зокрема, з метою сприяння ліквідації невігластва і неписьменності в усьому світі та

полегшення доступу до науково-технічних знань і сучасних методів навчання. В цьому зв'язку особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 29

1. Держави-учасниці погоджуються щодо того, що освіта дитини має бути спрямована на:
  - а) розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі;
  - б) виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй;
  - в) виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної;
  - г) підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, а також особами з корінного населення;
  - д) виховання поваги до навколишньої природи.
2. Жодна частина цієї статті або статті 28 не тлумачиться як така, що обмежує свободу окремих осіб і органів створювати учбові заклади та керувати ними за умови постійного додержання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, та виконання вимоги того, щоб освіта, яку одержують в таких учбових закладах, відповідала мінімальним нормам, що можуть бути встановлені державою.

Стаття 30

У таких державах, де існують етнічні, релігійні або мовні меншості чи особи з числа корінного населення, дитині, яка належить до таких меншостей чи корінного населення, не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами її групи користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Стаття 31

1. Держави-учасниці визнають право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом.
2. Держави-учасниці поважають і заохочують право дитини на всебічну участь у культурному і творчому житті та сприяють наданню їй відповідних і рівних можливостей для культурної і творчої діяльності, дозвілля і відпочинку.

Стаття 32

1. Держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку.

2. Держави-учасниці вживають законодавчі, адміністративні і соціальні заходи, а також заходи в галузі освіти, з тим щоб забезпечити здійснення цієї статті. З цією метою, керуючись відповідними положеннями інших міжнародних документів, Держави-учасниці, зокрема:
- а) встановлюють мінімальний вік для прийому на роботу;
  - б) визначають необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня й умови праці;
  - в) передбачають відповідні види покарань або інші санкції для забезпечення ефективного здійснення цієї статті.

Стаття 33

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів, включаючи законодавчі, адміністративні та соціальні, а також заходи в галузі освіти, з тим щоб захистити дітей від незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами, як вони визначені у відповідних міжнародних договорах, та не допускати залучення дітей до протизаконного виробництва таких речовин і торгівлі ними.

Стаття 34

Держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. З цією метою Держави-учасниці, зокрема, вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо запобігання:

- а) схиланню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності;
- б) використанню дітей з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці;
- в) використанню дітей з метою експлуатації у порнографії та порнографічних матеріалах.

Стаття 35

Держави-учасниці вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі.

Стаття 36

Держави-учасниці захищають дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини.

Стаття 37

Держави-учасниці забезпечують, щоб:

- а) жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки чи покарання. Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років;
- б) жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу;

- в) гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини і повагу до гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, кожна позбавлена волі дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин;
- г) кожна позбавлена волі дитина мала право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оспорювати законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішень щодо будь-якої такої процесуальної дії.

Стаття 38

1. Держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання.
2. Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях.
3. Держави-учасниці утримуються від призову будь-якої особи, яка не досягла 15-річного віку, на службу до збройних сил. При вербуванні з числа осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, Держави-учасниці прагнуть віддавати перевагу особам більш старшого віку.
4. Згідно з своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, Держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними.

Стаття 39

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини.

Стаття 40

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві.
2. З цією метою і беручи до уваги відповідні положення міжнародних документів, Держави-учасниці, зокрема, забезпечують, щоб:

- а) жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не була звинувачена та визнана винною в її порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення;
  - б) жодна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії:
  - в) презумпцію невинності, поки її вина не буде доведена згідно із законом;
  - г) негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а у випадку необхідності, через її батьків чи законних опікунів, та одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту;
  - д) невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;
  - е) свобода від примусу щодо даваних свідчень чи визнання вини; вивчення показань свідків звинувачення або самостійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень;
  - ж) якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно із законом відповідного рішення та будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів;
  - з) безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею;
  - и) повна повага її особистого життя на всіх стадіях розгляду.
3. Держави-учасниці прагнуть сприяти створенню законів, процедур, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, і зокрема:
- а) встановленню мінімального віку, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство;
  - б) у випадку необхідності і бажаності вжиттю заходів щодо поводження з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій.
4. Необхідна наявність таких різних заходів, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення випробного строку виховання, програми навчання і професійної підготовки, та інших форм догляду, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення

такого поводження з дитиною, яке забезпечувало б її добробут і відповідало її становищу та характеру злочину.

Стаття 41

Жодне в цій Конвенції не торкається будь-яких положень, які більшою мірою сприяють здійсненню прав дитини і можуть міститися:

- а) в законі Держави-учасниці, або
- б) в нормах міжнародного права, що діють щодо даної держави.

ЧАСТИНА II

Стаття 42

Держави-учасниці зобов'язані, використовуючи належні та дійові засоби, широко інформувати про принципи і положення Конвенції як дорослих, так і дітей.

Стаття 43

1. З метою розгляду прогресу, досягнутого Державами-учасницями щодо виконання зобов'язань, взятих згідно з цією Конвенцією, засновується Комітет по правах дитини, який здійснює функції, передбачені нижче.
2. Комітет складається з десяти експертів, що відзначаються високими моральними якостями та визнаною компетентністю в галузі, охопленої цією Конвенцією. Членів Комітету обирають Держави-учасниці з числа своїх громадян, вони виступають в особистій якості, при цьому приділяється увага справедливому географічному розподілу, а також головним правовим системам.
3. Членів Комітету обирають таємним голосуванням із числа внесених до списку осіб, висунутих Державами-учасницями. Кожна Держава-учасниця може висувати одну особу з числа своїх громадян.
4. Первісні вибори в Комітет проводяться не пізніше ніж через шість місяців з дня набуття чинності цією Конвенцією, а надалі — раз на два роки. Принаймні за чотири місяці до дня кожних виборів Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй звертається до Держав-учасниць з листом, пропонуючи їм подати свої кандидатури протягом двох місяців. Потім Генеральний секретар складає в алфавітному порядку список всіх висунутих таким чином осіб із зазначенням Держав-учасниць, які висунули цих осіб, та представляє цей список Державам-учасницям цієї Конвенції.
5. Вибори проводяться на нарадах Держав-учасниць, які скликає Генеральний секретар у центральних установах Організації Об'єднаних Націй. На нарадах, де дві третини Держав-учасниць складають кворум, обраними до складу Комітету є ті кандидати, які дістали найбільшу кількість голосів і абсолютну більшість голосів представників Держав-учасниць, що присутні та беруть участь у голосуванні.
6. Члени Комітету обираються на чотирирічний строк. Вони мають право бути переобраними в випадку повторного висунення їх кандидатур. Строк повноважень п'яти членів, обраних на перших виборах, минає в кінці дворічного періоду; негайно після перших виборів імена цих п'яти членів визначаються головою наради шляхом жеребкування.

7. У випадку смерті або відставки якого-небудь члена Комітету або якщо він чи вона з якоїсь іншої причини не може більше виконувати обов'язки члена Комітету, Держава-учасниця, що висунула даного члена Комітету, призначає іншого експерта з числа своїх громадян на строк, що залишився, за умови схвалення Комітетом.
8. Комітет встановлює власні правила процедури.
9. Комітет обирає своїх службових осіб на дворічний строк.
10. Сесії Комітету, як правило, проводяться в центральних установах Організації Об'єднаних Націй або в будь-якому іншому відповідному місці, визначеному Комітетом. Комітет, як правило, проводить сесії щорічно. Тривалість сесії Комітету визначається і при необхідності переглядається на нарадах Держав-учасниць цієї Конвенції за умови схвалення Генеральною Асамблеєю.
11. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй надає необхідний персонал і матеріальні засоби для ефективного здійснення Комітетом своїх функцій відповідно до цієї Конвенції.
12. Члени Комітету, заснованого відповідно до цієї Конвенції, одержують схвалювану Генеральною Асамблеєю винагороду з коштів Організації Об'єднаних Націй в порядку та на умовах, встановлених Генеральною Асамблеєю.

Стаття 44

1. Держави-учасниці зобов'язані подавати Комітету через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав:
  - а) протягом двох років після набуття чинності цієї Конвенцією для відповідної Держави-учасниці;
  - б) надалі — кожні п'ять років.
2. У доповідях, які подаються відповідно до цієї статті, зазначаються фактори і труднощі, якщо такі є, що впливають на ступінь виконання зобов'язань за цією Конвенцією. Доповіді містять також достатню інформацію, з тим щоб забезпечити Комітету повне розуміння дії Конвенції у даній країні.
3. Державі-учасниці, яка подала Комітету всебічну первинну інформацію, немає необхідності повторювати у наступних доповідях, що подаються відповідно до пункту 1 підпункту б цієї статті, раніше викладену основну інформацію.
4. Комітет може запитувати у Держав-учасниць додаткову інформацію, що стосується здійснення цієї Конвенції.
5. Доповіді про діяльність Комітету раз на два роки представляються Генеральній Асамблеї через Економічну та Соціальну Раду.
6. Держави-учасниці забезпечують широку гласність своїм доповідям у власних країнах.

Стаття 45

З метою сприяння ефективному здійсненню Конвенції та заохочення міжнародного співробітництва в галузі, охоплюваній цією Конвенцією:

- а) спеціалізовані установи, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй та інші органи Організації Об'єднаних Націй мають право бути представленими при розгляді питань про здійснення таких положень цієї Конвенції, які входять до сфери їх повноважень. Комітет може запропонувати спеціалізованим установам, Дитячому фонду Організації Об'єднаних Націй та іншим компетентним органам, якщо він вважає це за доцільне, подавати висновки експертів щодо здійснення Конвенції у тих галузях, які входять до сфери їх відповідних повноважень. Комітет може запропонувати спеціалізованим установам, Дитячому фонду Організації Об'єднаних Націй та іншим органам Організації Об'єднаних Націй подавати доповіді про здійснення Конвенції у галузях, що входять до сфери їх діяльності;
- б) Комітет направляє, якщо він вважає за доцільне, до спеціалізованих установ, Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй та інших компетентних органів будь-які доповіді Держав-учасниць, в яких вміщені прохання про технічну консультацію чи допомогу або йдеться про потреби в цьому, зазначені зауваження та пропозиції Комітету, якщо такі є, щодо таких прохань чи зауважень;
- в) Комітет може рекомендувати Генеральній Асамблеї запропонувати Генеральному секретарю провести від її імені дослідження з питань, що стосуються прав дитини;
- г) Комітет може вносити пропозиції і рекомендації загального характеру, засновані на інформації, одержаній відповідно до статей 44 і 45 цієї Конвенції. Такі пропозиції і рекомендації загального характеру направляються будь-якій зацікавленій Державі-учасниці і повідомляються Генеральній Асамблеї поряд із зауваженнями Держав-учасниць, якщо такі є.

ЧАСТИНА III

Стаття 46

Ця Конвенція відкрита для підписання її всіма державами.

Стаття 47

Ця Конвенція підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 48

Ця Конвенція відкрита для приєднання до неї будь-якої держави. Документи про приєднання здаються на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 49

- 1. Ця Конвенція набуває чинності на тридцятий день після дати здачі на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй двадцятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.
- 2. Для кожної держави, яка ратифікує цю Конвенцію або приєднується до неї після здачі на зберігання двадцятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання, ця Конвенція набирає чинності на

тридцятий день після здачі такою державою на зберігання її ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Стаття 50

1. Будь-яка Держава-учасниця може запропонувати поправку і подати її Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй. Якщо протягом чотирьох місяців, починаючи з дати такого повідомлення, принаймні третина Держав-учасниць висловиться за таку конференцію, Генеральний секретар скликає цю конференцію під егідою Організації Об'єднаних Націй. Будь-яка поправка, прийнята більшістю Держав-учасниць, які присутні та голосують на цій конференції, подається Генеральній Асамблеї на її затвердження.
2. Поправка, прийнята згідно з пунктом 1 цієї статті, набуває чинності після затвердження її Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй та прийняття її більшістю у дві третини Держав-учасниць.
3. Коли поправка набуває чинності, вона стає обов'язковою для тих Держав-учасниць, які її прийняли, а для інших Держав-учасниць залишаються обов'язковими положення цієї Конвенції і будь-які попередні поправки.

Стаття 51

1. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй отримує та розсилає всім державам текст застережень, зроблених державами у момент ратифікації або приєднання.
2. Застереження, не сумісні з цілями і завданнями цієї Конвенції, не допускаються.
3. Застереження можуть бути зняті у будь-який час шляхом відповідного повідомлення, направленою Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй, який потім повідомляє про це всі держави. Таке повідомлення набуває чинності з дня отримання його Генеральним секретарем.

Стаття 52

Будь-яка Держава-учасниця може денонсувати цю Конвенцію шляхом письмового повідомлення Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй. Денонсація набуває чинності через рік після отримання повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 53

Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй призначається депозитарієм цієї Конвенції.

Стаття 54

Оригінал цієї Конвенції, англійський, арабський, іспанський, китайський, російський і французький тексти якої є однаково автентичними, здається на зберігання Генеральному секретарю Організації Об'єднаних Націй.

НА ПОСВІДЧЕННЯ ЧОГО нижчепідписані повноважні представники, належним чином на те уповноважені своїми відповідними урядами, підписали цю Конвенцію.

ДОДАТОК Д

Положення про Раду профілактики правопорушень Харківської загальноосвітньої I – III ступенів № 41 школи Харківської міської ради Харківської області

Рада з профілактики правопорушень серед учнів створена за наказом директора школи із числа педагогічних працівників, представників батьківського комітету та органів місцевого самоврядування. Рада покликана об'єднати зусилля педагогічного, учнівського колективів, батьківської громадськості, соціально-психологічної служби в створенні єдиної системи роботи з профілактики бездоглядності та правопорушень у школі, працює з дітьми, підлітками та їх батьками.

I. Загальні положення.

1.1. Рада профілактики створена в школі для роботи з попередження правопорушень, злочинів, зміцнення дисципліни серед учнів.

1.2. Склад ради профілактики затверджується педагогічною радою школи і складається з голови, його заступника і членів ради (7 осіб).

Членами ради є найбільш досвідчені працівники школи, представники громадських організацій.

Керує радою профілактики заступник директора з навчально-виховної роботи.

1.3 Рада профілактики здійснює свою діяльність відповідно до чинного законодавства, Конвенції ООН "Про права дитини"; статуту школи, нормативним документам та наказам директора школи.

II. Мета діяльності Ради профілактики правопорушень:

- Гуманізація і демократизація навчально-виховного процесу, створення максимально сприятливих умов для співпраці педагогів, учнів та їхніх батьків як головної умови запобігання і подолання відхилень у поведінці учнів.
- Формування і розвиток єдиного шкільного колективу із здоровим моральним кліматом.
- Забезпечення координації діяльності усіх шкільних ланок, які забезпечують життєдіяльність учнівського колективу.
- Підвищення ефективності виховної роботи з учнями, розвиток учнівського колективу, громадської активності, самостійності, відповідальності учнів за свої вчинки, профілактика негативних проявів серед учнів.
- Подолання в свідомості окремих учнів помилкових поглядів, які сформувалися внаслідок неправильного виховання.
- Формування в учнів правових понять, які б регулювали їхню поведінку.
- Вироблення в них навичок і звичок правомірної поведінки.
- Протистояння негативним явищам та впливам.

III. Завдання діяльності Ради профілактики правопорушень:

1. Проводить моніторинг стану роботи в закладі щодо профілактики злочинності, правопорушень та інших девіантних проявів серед учнівської молоді, узагальнює і аналізує його результати.
2. Розглядає персональні справи учнів-порушників порядку.
3. Здійснює контроль за поведінкою підлітків, які перебувають на внутрішкільному обліку та обліку ВКМСД.
4. Виявляє важковиховуваних учнів та батьків, які не виконують своїх обов'язків по вихованню дітей, повідомляє про них до комісії у справах неповнолітніх.
5. Залучає підлітків схильних до правопорушень та бродяжництва в гурткову роботу.
6. Проводить індивідуально-виховну роботу з підлітками девіантної поведінки.
7. Корегують педагогічні позиції батьків або осіб які їх замінюють, ухилиються від виховання дітей або негативно впливають на них. У необхідних випадках ставить питання про притягнення таких батьків до встановленої Законом відповідальності перед відповідними державними організаціями.
8. Виносить проблемні питання на обговорення педради і для прийняття рішення керівництвом школи.
9. Заслуховує класних керівників про стан роботи щодо зміцнення дисципліни та профілактики правопорушень.
10. Організовує індивідуальне шефство над важкими підлітками.
11. Розглядає питання про стан роботи з профілактики правопорушень у класах школи.

IV. Порядок діяльності Ради профілактики правопорушень

1. Чисельний і поіменний склад Ради з профілактики затверджується на педагогічній раді і оформляється наказом директора школи на кожен рік (обирається у складі 7 осіб); головою Ради обирається директор школи або його заступник.
2. Періодичність засідань Ради визначається загальним станом профілактичної роботи в школі, моральним кліматом у районі школи, але не менше одного разу на семестр (чверть), крім екстрених випадків.
3. Хід засідання Ради з профілактики і прийняті рішення протоколюються одним із членів ради.
4. Рішення Ради приймається шляхом голосування (більшістю голосів).
5. Робота Ради з профілактики планується на навчальний рік. План роботи обговорюється на засіданні ради і затверджується директором школи.
6. Рада не підпорядкована комісії у справах неповнолітніх, але свою роботу проводить у тісному контакті з нею та іншими правоохоронними органами, громадськими організаціями, які проводять виховну роботу з дітьми.
7. При розборі персональних справ разом з учнями запрошуються класний керівник та батьки учня.

8. Розглядає подання класних керівників та психолога про постановку та зняття з внутрішньшкільного обліку.
9. Надає консультативну, методичну допомогу батькам у вихованні дітей.
10. Розглядає конфліктні ситуації, пов'язані з проблемами міжособистісного спілкування учасників освітнього процесу в межах своєї компетенції.
11. Залучає фахівців-лікарів, працівників правоохоронних органів та інших - до спільного вирішення питань, що відносяться до компетенції Ради.
12. Обговорює питання перебування дітей у неблагонадійних сім'ях, готує відповідні клопотання до органів опіки та піклування.

Види діяльності:

1. Педагогічна профілактика:
  - Діагностика інтересів.
  - Діагностика нахилів, здібностей.
  - Діагностика та корекція особистісного самовизначення учнів.
  - Розробка і проведення заходів щодо створення сприятливих умов для саморозвитку особистості в колективі.
2. Консультатійна діяльність.
  - Практичні поради щодо виходу з проблемної ситуації.
  - Допомога у встановленні причин, які призводять до виникнення проблем та вирішення їх.
3. Просвітницька діяльність.
  - Поширення знань з права, психології, соціології, медицини, які сприяють ефективному вирішенню завдань профілактики правопорушень та бездоглядності.
  - Ознайомлення вчителів, батьків з основами вікової психології.
  - Практичне використання набутих знань у вирішенні конкретних питань навчання й виховання.

V. Функції Ради профілактики правопорушень.

Рада є суто профілактичним органом, що і визначає її основне завдання. Вона виконує такі функції:

- 1) діагностичну, яка реалізується через систему заходів, спрямованих на виявлення характеру і рівнів відхилень у поведінці учнів, з'ясування реального стану навчально-виховного процесу;
- 2) координуючу, яка зумовлює ефективність взаємозв'язків Ради та суб'єктів зовнішнього впливу на характер поведінки учнів (школа, сім'я, ровесники, заклади культури, ЗМІ, регіон та ін.);
- 3) творчу, яка дає право на вибір доцільних психолого-педагогічних впливів на школярів із урахуванням конкретних умов і особистостей;
- 4) проєктивну, яка полягає у виробленні нових ефективних форм і методів реагування на очікувану і реальну ситуацію з відхиленнями у поведінці або з порушеннями морально-правових норм;
- 5) оцінювально-узагальнюючу, яка забезпечує вибір адекватної системи роботи Ради на основі аналізу і оцінки наявного стану;

- 6) просвітницьку, яка реалізується за рахунок створення певної системи поширення знань з права, психології, соціології, які сприятимуть ефективному вирішенню завдань профілактики правопорушень;
  - 7) прогностичну, яка полягає у прогнозуванні результатів впливу педагогічних заходів на учнів із відхиленнями у поведінці, на профілактику порушень морально-правових норм.
- У діяльності Ради використовуються різноманітні форми колективної, групової, індивідуальної роботи, звернення за допомогою до батьків, правоохоронних органів, медичних закладів, соціологічних служб, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів діяльності з учнями.

VI. Права та обов'язки Ради профілактики правопорушень.

1. Рада профілактики зобов'язана:

1. розробляти і впроваджувати систему взаємодії адміністрації та вчителів школи з громадськістю, покликаної здійснювати профілактику правопорушень неповнолітніх.
2. сприяти підвищенню ефективності роботи школи з профілактики правопорушень учнів.
3. вивчати стан профілактичної роботи в школі по класах, особливості розвитку особистості учнів, які відносяться до "групи ризику" та їх позаурочну зайнятість.
4. запрошувати на засідання Ради профілактики з розгляду персональних справ учнів батьків цих учнів або осіб які їх замінюють.
5. здійснювати консультаційно-інформаційну діяльність для колективу вчителів і батьків.
6. контролювати виконання прийнятих рішень.

2. Рада профілактики має право:

- давати індивідуальні та колективні рекомендації вчителям, батькам з питань корекції поведінки підлітків та проведення профілактичної роботи з ними.
- виносити на обговорення на батьківські збори і збори класів інформацію про стан проблеми правопорушень неповнолітніх.

VI. Документація Ради профілактики правопорушень:

1. Наказ про створення шкільної Ради з профілактики правопорушень.
2. План роботи ради з профілактики правопорушень.
3. Протоколи засідань.
4. Карти учнів, які перебувають на обліку в школі.
5. Списки дітей, які опинилися в складних життєвих ситуаціях.
6. Списки дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування.

План роботи ради “Профілактика правопорушень” на _____ н.р.

№ п/п	Зміст роботи	Відповідальний	Термін виконання
1.	Підсумки роботи Ради за минулий навчальний рік. Затвердження плану роботи на 2008-2009 н.р.	Голова ради, заступник голови ради	серпень
2.	Робота з учнями, що перебувають на внутрішньо шкільному обліку: - індивідуальні бесіди; - спостереження; - відвідування уроків; - залучення до участі в роботі гуртків та спортивних секцій, контроль за відвідуванням; - залучення до позакласної роботи; - психодіагностична робота; - діагностика причин та запобігання правопорушенням.	Класні керівники, соціальний педагог, психолог, організатор.	Протягом року
3.	Робота з неблагополучними сім'ями, діти з яких перебувають на внутрішньо шкільному обліку. - надання консультації щодо виховання дітей; - індивідуальна робота з батьками; - обстеження матеріально-побутових умов;	Соціальний педагог Склад ради	Протягом року 2 рази на рік
4.	Вивчення стану навчально-виховної роботи, дисципліни в класі (9-В)	Заступник директора з навчально-виховної роботи, соціальний педагог.	жовтень лютий
5.	Діагностика причин та запобігання правопорушенням (робота з дітьми “Групи ризику”).	Соціальний педагог	Протягом року.
6.	Забезпечення взаємного інформування з відділом освіти, службою в справах неповнолітніх, РВГУ МВС України щодо невідвідування занять дітьми “Групи ризику” та виниклі екстремальні ситуації з дітьми.	Соціальний педагог	Протягом року
7.	Своєчасне вживання заходів щодо виявлення “важких” підлітків, посилення педагогічного впливу на них.	Склад ради	Вересень-жовтень

8.	Проведення рейдів спільно з батьківськими комітетами класів з метою перевірки проведення дозвілля підлітками.	Склад ради	Протягом року
9.	З метою запобігання бродяжництва, що веде до виникнення правопорушень, проводити систематичний контроль за відвідуванням занять дітьми “групи ризику”.	Соціальний педагог	Протягом року
10.	Засідання педагогічних колективів класів, де навчаються “важкі” учні. Аналіз стану навчання. Робота з учнями, що мають бали початкового рівня.	Вчителі, склад ради.	За потребою.
11.	З метою розвитку соціальної активності учнів, почуття власної гідності, зміцнити учнівське самоврядування	Педагог-організатор	Протягом року
12.	При здійсненні виховного процесу врахувати вікові особливості учнів. 1. 1-4 класи - наступність у роботі дитячого садка та початкової школи; - проведення ранньої діагностики відхилень у поведінці учнів. 2. 5-9 класи. - вивчення учнів та їх нахилів, широке залучення їх до різноманітних об'єднань за інтересами. 3. 10-11 класи. - пошуки оптимальних шляхів спільної діяльності учителів і учнів; - надання учням самостійності у вирішенні найбільш суттєвих питань життя шкільного колективу.	психолог Соціальний педагог	Січень-лютий Протягом року
13.	Заходи по профілактиці негативних явищ серед молоді. (за окремим планом).	Педагог-організатор, соціальний педагог.	листопад
14.	Робота щодо організації літнього відпочинку учнів, що перебувають на обліку.	Педагог-організатор, соціальний педагог.	

ДОДАТОК Е

Орієнтовні методики дослідження й роботи із сім'ями школярів

Матриця визначення узагальненого показника соціального благополуччя сім'ї

№ п/ п	Показники сім'ї	Бали
1.	Склад сім'ї	
	мати, батько, дідусь, бабуся	5
	тільки мати і батько	4
	мати і вітчим, батько і мачуха	3
	одна мати, один батько	2
	немає батьків: бабуся, дідусь, інші родичі	1
2.	Санітарно-житлові умови сім'ї	
	упорядкована окрема квартира	5
	квартира з батьками дружини (чоловіка)	4
	більше однієї кімнати в комунальній квартирі. зі зручностями	3
	кімната в комунальній квартирі, гуртожитку зі зручностями	2
	кімната в гуртожитку, в бараку без зручностей	1
3.	Дохід сім'ї	
	можуть практично ні в чому собі не відмовляти	5
	грошей в основному вистачає, але для покупки товарів тривалого користування беруть в кредит або в борг	4
	на повсякденні витрати грошей вистачає, але купівля одягу викликає труднощі	3
	живуть від зарплати до зарплати	2
	грошей до зарплати не вистачає	1
4.	Педагогічний стиль сім'ї	
	постійна підтримка, розумна вимогливість, до дітей, демократизм відносин, атмосфера довіри	5
	сліпа любов, гіперопіка, емоційна нав'язливість	4
	первинна орієнтація батьків на власне життя при збереженні доброзичливого, дружнього ставлення до дітей	3
	байдужість, відсутність турботи про дітей, бездоглядність, діти як додатковий тягар, додаткова проблема життя	2
	напружено-конфліктні відносини батьків з дітьми, різні форми насильства, застосовувані до дітей	1
5.	Рівень соціального здоров'я сім'ї	
	атмосфера взаємної підтримки, доброзичливості, любові	5

	здоровий спосіб життя без особливого емоційного забарвлення: без сварок і без великої прихильності, живуть «за звичкою»	4
	в сім'ї сварки, скандали, один з подружжя схильний до випивки	3
	судимість батьків, пияцтво, рукоприкладство, виражена форма розумової відсталості одного або обох подружжя	2
	стоять на обліку з діагнозом алкоголізм, наркоманія, асоціальна поведінка	1
6	Цінність дітей в сім'ї	
	діти - головна цінність в сім'ї	5
	діти - рівнозначні цінність поряд з подружжям	4
	діти доповнюють подружні відносини	3
	діти - елемент соціального статусу: «як у всіх»	2
	діти - це тягар, доставляють багато додаткових турбот занепокоєння	1
7	Відносини родини зі школою	
	висока задіяність в житті школи, посиljena допомога школі, висока інформованість про шкільні справи дитини	5
	звернення до педагогів за порадами з питань виховання, визнання їхнього авторитету, регулярна участь у батьківських зборах	4
	інтерес до шкільного життя дитини односторонній: тільки у матері	3
	критика педагогічних методів школи, ухилення від відвідування батьківських зборів	2
	відсутність інтересу до шкільних справах дитини, свідоме обмеження відвідувань дитиною школи (з метою експлуатації його праці, з інших причин)	1

Виконавши інструкцію з визначенням узагальненого показника рівня соціального благополуччя сім'ї як інституту виховання (загальна сума балів - 105), отримаємо характеристику кожної конкретної сім'ї. При аналізі конкретної сім'ї сума балів (чим менше балів, тим вище ризик):

Сума балів нижче 21 - це індикатор сім'ї групи підвищеного ризику;

Від 22 до 30 балів - індикатор сім'ї в межах допустимої норми;

Понад 31 бали - показник благополучної сім'ї (чим більше балів, тим стійкіше благополуччя).

Анкета взаємин в сім'ї

1. Ви оцінюєте взаємини в вашій сім'ї як:
  - дуже гарні
  - добрі
  - не дуже гарні
  - погані
  - не дуже погані
2. Ви вважаєте свою сім'ю дружним сімейним колективом:

- так
  - не зовсім
  - ні
3. Які сімейні традиції сприяють зміцненню вашій сім'ї (перерахуйте ці традиції)?
  4. Як часто ваша сім'я збирається разом?
    - щоденно
    - на вихідні
    - рідко
  5. Чим займається ваша сім'я, коли ви разом?
    - спільно вирішує життєві проблеми
    - займається сімейно-побутовою працею
    - працює на присадибній ділянці
    - разом відпочиває, дивиться телепередачі
    - обговорює питання навчання дітей
    - обмінюється враженнями про день, про свої успіхи і невдачі
    - кожен займається своєю справою
    - інше
  6. Чи бувають в вашій сім'ї сварки, конфлікти?
    - так
    - часто
    - інколи
    - рідко
    - не бувають
  7. Чим обумовлені сварки, конфлікти?
    - незрозумінням членами сім'ї один одного
  8. Способи вирішення моральних конфліктів в вашій сім'ї?
    - примирення
    - обговорення ситуації і прийняття спільного рішення
    - припинення конфліктів на деякий час
    - звертання по допомогу до інших людей (батьків, сусідів, друзів, вчителів)
    - конфлікти практично не вирішуються, мають затяжний характер
  9. Чи бувають діти свідками або учасниками сімейних конфліктів між дорослими?
    - так
    - ні
    - інколи
  10. Як діти реагують на сімейні конфлікти?
    - переживають, плачуть
    - підтримують одного з батьків
    - намагаються помирити
    - йдуть з дому
    - замикаються в собі
    - ставляться байдуже
    - стають злими, некерованими
    - намагаються знайти підтримку в інших людей

11. Що ви плануєте робити для зміцнення сімейно-побутових відносин і покращення мікроклімату в вашій сім'ї?

Для зручності у роботі з сім'єю можна використовувати соціальний паспорт сім'ї, в якому містяться соціальні відомості про сім'ю, що потребує допомоги. Нижче пропонується зразок оформлення соціального паспорту сім'ї та соціальний паспорт сім'ї групи ризику.

Соціальний паспорт сім'ї групи ризику

1. Адреса (населений пункт, вулиця, будинок, квартира, телефон)
2. П.І.Б. чоловіка, дата народження
3. П.І.Б. дружини, дата народження
4. Імена дітей, дати народження
5. Вікові категорії дітей:
  - до 6 років
  - від 6 до 16 років
  - від 16 до 18 років
6. Категорія сім'ї:
  - повна сім'я
  - неповна сім'я
  - а) виховує одна мати
  - б) виховує один батько
  - в) виховує одна бабуся, дід або хтось один з рідних
7. Кількість дітей в сім'ї:
  - 1 дитина
  - 2 дітей багатодітні:
    - а) 3 дітей
    - б) 4 дітей і більше (вказати скільки)
8. Сім'я, що здійснює опіку над дитиною (П.І.Б. і дати народження дитини)
9. Сім'я з усиновленою дитиною (П.І.Б. і дати народження дитини)
10. Сім'я біженців з дітьми
11. Підлітки до 18 років, які не працюють і не навчаються
12. Освіта (всіх членів сім'ї):
  - вища
  - середня спеціальна
  - середня
  - 9 класів і менше
13. Спеціальність:
  - гуманітарна
  - технічна
  - медична
  - педагогічна
  - економічна
  - торгівля, постачання
  - сільськогосподарська
  - будівельна
  - майстри різноманітних профілів

14. Місце роботи і посада чоловіка
  - Місце роботи і посада дружини
15. Трудовий стаж чоловіка
  - Трудовий стаж дружини
16. Дохід сім'ї (потребує чи ні)
17. Наявність присадибної ділянки
18. Наявність домашнього господарства
19. Наявність житла (потребує чи ні)
20. Побутові умови:
  - аварійне житло (не підходить для проживання)
  - потребує капітального ремонту
  - потребує часткового ремонту або перебудови
  - необхідне розширення житлової площі
21. Стан здоров'я членів сім'ї:
  - дорослі з особливими потребами (вказати хто)
  - діти з особливими потребами (вказати хто)
  - хронічні захворювання (вказати діагноз)
22. Нагороди, звання, пільги
23. Сім'я стоїть на обліку (так/ні)
24. Основні проблеми сім'ї

Алгоритм вивчення сім'ї

Прізвище, ім'я, по батькові кожного члена сім'ї

- склад сім'ї, структура (повна, неповна, одна дитина в сім'ї, багатодітна сім'я, батьки розлучені тощо)
- житлово-побутові умови
- матеріальне забезпечення
- виховний потенціал сім'ї (сильний, нестійкий, слабкий, негативний)

Характер взаємин в сім'ї

- а) між дорослими членами сім'ї** (гармонійні, компромісні, нестійкі, конфліктні, аморальні тощо)
- б) між іншими членами сім'ї і дитиною** (сліпе обожнення, турбота, довіра, дружба, рівні права, відчуження, байдужість, повна самостійність, незалежність, відсутність контролю)
- в) позиція дитини в сім'ї** (педагогічне виправдана, “кумир сім'ї”, об'єкт постійних сварок дорослих, кожний з яких намагається перетягнути її на свій бік, належить сама собі, ніхто нею не цікавиться, залякана авторитарним ставленням, невпевнена в собі, уникає спілкування з батьками, грає роль “Попелюшки”)
- г) ставлення дитини до батьків:**
  - цінує сімейні взаємини
  - батьки авторитетні
  - ставиться байдуже
  - ставиться з неповагою
  - гостро переживає сімейну драму,
  - тягнеться до одного з членів сім'ї.

Установки дитини по відношенню до батьків і до себе:

- "Я потрібна, мене люблять і я вас теж люблю
- "Я потрібна, мене люблять, а ви існуєте заради мене"
- "Я не потрібна і мене не люблять, але я від всієї душі бажаю подобатись вам"
- "Я не потрібна, мене не люблять, дайте мені спокій".

Рекомендується виділити ті проблеми в сім'ї, які негативно впливають на дитину (відхилення в поведінці членів сім'ї: алкоголізм, наркоманія, слабкий виховний потенціал, конфліктні взаємини, малозабезпеченість сім'ї тощо).

Запропонована нижче анкета допоможе визначити взаємини в сім'ї, виявити сімейні конфлікти і знайти шляхи їх вирішення.

**План роботи з неблагополучними сім'ями
на _____ навчальний рік**

№ з/п	Зміст	Дата	Відповідальний
1	Засідання ради профілактики. Спільна робота з КДН, ПДН з примусу до виховання учнів	Вересень	Директор Соціальний педагог
2	Рейд "Сім'я" спільно з ПДН. Складання списків неблагополучних сімей. Співбесіда з класними керівниками по складанню карти класу та сімей. Підсумки обстеження сімей 1-х класів та постановка їх на облік	Жовтень	ПДН, Соціальний педагог Директора з ВР Батьківський комітет Кл. керівники
3	Адміністративна рада з оформлення висновків про притягнення батьків до відповідальності за невиконання обов'язків	Листопад	Директор Соціальний педагог
4	Відвідування неблагополучних сімей Організація співбесіди з батьками з неблагополучних сімей	Грудень	Інспектор ПДН Соціальний педагог Кл. керівники
5	Засідання ради профілактики Звіт класних керівників про роботу з неблагополучними сім'ями	Січень	ПДН Директор Соціальний педагог
6	Відвідування неблагополучних сімей	протягом року	Кл. керівники Соціальний педагог Інспектор ПДН

7	Обстеження мікроділянки школи за списками ЖЕУ з метою виявлення неблагополучних сімей	Березень	Заст. директора з ВР Соціальний педагог Вчителі 3-4 класів
8	Рейд "Сім'я" спільно з ПДН Співбесіда з організації літнього відпочинку учнів з неблагополучних сімей. Адміністративна рада з оформлення документів про покарання батьків. Звіт про роботу з неблагополучними сім'ями	протягом року	Директор Соціальний педагог Кл. керівники
9	Організація літньої зайнятості учнів з неблагополучних сімей в пришкільний табір	Травень	Соціальний педагог Кл. керівники
10	Профілактичні бесіди з учнями, які перебувають на обліку, та їх батьками	протягом року	Інспектор ПДН Соціальний педагог
11	Рада профілактики	протягом року	Директор
12	Бесіди інспектора ПДН про відповідальність за правопорушення	протягом року	Інспектор ПДН
13	Надання своєчасної соціальної допомоги нужденним	протягом року	Соціальний педагог

Література

1. Абетка соціального педагога / уклад. В.В.Волканова. – Х. : Основа, 2011. – 235 с.
2. Архипова С. П. Методи та технології роботи соціального педагога : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] – 2-ге вид. – К. : Слово, 2013. – 398 с.
3. Баранова Л.Д. Социальный педагог в школе– М.: Мысль, 2008. – 187 с.
4. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. / О. В. Безпалько. – К. : ЦУЛ, 2009. – 208 с.
5. Безпалько О.В. Соціальне проектування: навчальний посібник– К.: Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – 128 с.
6. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / І. М. Богданова. – К. : Знання, 2008. – 343 с.
7. Вайнола Р.Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика. Навчальний посібник / За ред проф. С.О.Сисоевої. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – 134 с.
8. Важковиховуваність : сутність, причини, реабілітація : навч. посіб. для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів / за ред. О. М. Полякової. – Суми : Університетська книга, 2009. – 346 с.
9. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д. Звервої. – К., Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
10. Заверико Н.В. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. – К.: Слово, 2011. – 240 с.
11. Євсюкова М. В., Калашник О. А., Покладова В. В. та ін. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини : навч.- метод. посіб. / [за заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової] – К : ФОП „Чальцев”, 2008. – 224 с.
12. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. – К.: Слово, 2010. – 210 с.
13. Закревська, Л.М. Перші кроки соціального педагога в школі: На допомогу соціальному педагогу-початківцю: посібник / Л.М. Закревська. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. – 52 с.
14. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: 5-те вид., переробл. та доповн. Підручник / За ред. Капської А.Й. – К.: Центр навчальної літератури, 2011. – 488 с.
15. Капська А. Й., Пеша І. В Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.
16. Ковальчук Т. І. Основи педагогічної дозвіллевої діяльності– К.: ДАКККіМ. – Ч. І. – 2010. – 277 с.
17. Корекційна робота соціального педагога. Ігри та вправи / укл. Л.В.Туріщева. – Х: Основа, 2012. – 127с.
18. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] – К. : Академія, 2011. – 346 с.

19. Литвиненко С. Основи соціально-педагогічної діяльності: Навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів. / С.Литвиненко. – Одеса: ПНЦ АПН 2007. – 187 с.
20. Максимова Н.Ю. Сімейне консультування: навч. посіб. – К.: ДП "Персонал", 2011 – 304 с.
21. Настільна книга соціального педагога / укл. О.Э. Марінушкіна. – Х.: Ранок, 2011. – 272 с.
22. Овчарова Р.В. Книга соціального педагога. / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 480 с.
23. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка. / С.С.Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 549 с.
24. Паскаль О.В. Технології соціально-педагогічної діяльності. Навчальний посібник. – Харків : Бурун Книга, 2011. – 288 с.
25. Петрочко Ж.В. Основи соціально-правового захисту особистості. Навч. пос. – К.: Київський університет імені Б.Грінченка, 2009. – 320 с.
26. Професійний довідник соціального педагога / укл. О.І.Рассказова. – Х.: Основа, 2011. – 208с.
27. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Вовчок Т.В., Степура Н.П., Даниленко І.С. та ін. – К.: ВПЦ «Експрес»– 2009. – 328 с.
28. Радул В. В. Соціалізація особистості : навч. посіб. / В. В. Радул, Я. В. Галета. – Кіровоград : ФОП М.В. Александрова, 2013. – 236 с.
29. Сергієнко І. М. Соціально-психологічний театр : навч. посіб.– Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – 138 с.
30. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І.Д.Звереві. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
31. Соціальна робота: технологічний аспект : Навчальний посібник / За ред.. А.Й.Капської. –К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
32. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. І. Д. Звереві. – К. : ЦУЛ, 2008. – 336 с.
33. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко; за ред. О. В. Безпалько. – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.
34. Соціальна педагогіка : підруч. / за ред. А. Й. Капської. – К. : ЦУЛ, 2011. – 488 с.
35. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підруч. / за ред. І. Д. Звереві. – К. : ЦНЛ, 2006. – 316 с.
36. Сорочинська В. Є. Організаційна робота соціального педагога : навч. посіб. / В. Є. Сорочинська. – К. : Кондор, 2011. – 198 с.
37. Социальная компетентность : учебное пособие для 10-11 классов средней школы / под ред. В.Н. Журкова. – М.: АСТ; СПб : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2008. – 351с.
38. Харченко С. Я. Робота соціального педагога з дітьми девіантної поведінки / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова. – Харків : Основа, 2012. – 143 с.

39. Харченко С.Я., Краснова Н.П. Робота соціального педагога з сім'ями : посібник– Х. : Вид. група «Основа», 2012. –110 с.
40. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М.В. Шакурова. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.
41. Шакурова М.В. Социальное воспитание в школе : Учебн. пособие. – М. : Академия, 2004. – 272с.
42. Шептенко П.А., Воронина Р.А. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. / П.А.Шептенко, Р.А.Воронина. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
43. Швець Н. Г. Теорія і практика професійної орієнтації : навч. посіб. – К. : ВД «Персонал», 2010. – 214 с.
44. Шевців З. М. Основи соціально–педагогічної діяльності : навч. посіб. / З. М. Шевців. – К. : ЦУЛ, 2012. – 248 с.

Навчально-методичне видання

Л. І. НЕЧИПОРУК

**СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ
В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ:
ФОРМИ, МЕТОДИ, ТЕХНОЛОГІЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Частина 1

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman Cyr
Умовн. друк. арк. 15,3
Тираж 300 прим.

Редакційно-видавничий відділ
Рівненського державного гуманітарного університету
33028, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12